LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA

IŠ BALTŲ KALBŲ GYVULININKYSTĖS TERMINOLOGIJOS ISTORIJOS*

A. SABALIAUSKAS

GYVULIŲ BŪRIO PAVADINIMAI

Ganomam naminių gyvulių būriui ide. kalbos neturi bendro ar bent kiek labiau paplitusio pavadinimo. Dažniausiai atskiros kalbų grupės turi atskirus, semantiškai įvairiais būdais atsiradusius pavadinimus, o kartais ir visai artimai giminingų kalbų šie pavadinimai skiriasi.

Neturi bendro gyvulių būrio pavadinimo ir baltų kalbos.

Liet. *bandà*

Lietuvių kalboje dažniausiai vartojamas gyvulių būrio pavadinimas *bandà*. Tai labai įdomus gyvulininkystės terminologijos žodis. Jo reikšmės, galima sakyti, savotiškai atspindi įvairius gyvulininkystės istorijos etapus ir yra geros semantinės paralelės, aiškinant kitų ide. kalbų panašia reikšme vartojamų žodžių kilmę.

Akademiniame lietuvių kalbos žodyne nurodomos septynios šio žodžio reikšmės: 1) gyvulių būrys, kaimenė; 2) samdininko, ūkininko sūnaus ar jaunesnio brolio pasisėti javai (linai); pasėlys; 3) žemė, kurioje banda sėjama; 4) samdininkui duodamas natūra priedas prie algos; 5) seniau samdininkui mokėta alga (natūra); 6) nauda, turtas, nuosavybė, dalis; pinigai; 7) nedidokas kepalas, kepaliukas (LKŽd., I, 519–20; antrajame žodyno I tomo leidime reikšmės skirstomos truputį kitaip).

Žiūrint į šią reikšmių eilę, kyla mintis, jog pirminė liet. *bandà* reikšmė turėjusi būti 'gyvulys, galvijas', nes tik tada įmanoma minėtų reikšmių raida. Tokią liet. *bandà* reikšmę dar galima įžiūrėti ir senuosiuose lietuvių raštuose, plg.: *giwen kaip banda bei neischmintingoses kiaules* (1579 m. $W2_1$), *iaucziamus ir assiłamus ir kitai bąndai* (1599 m. DP 340_{33}), *Daug iaunimo kaip banda labai piggei tapa pardůta* (Br P, II, 346) ir kt.[1] Iš šios reikšmės atsirado 'gyvulių būrio' ir 'naudos, pinigų, turto' reikšmės, o iš pastarosios 'pasisėti javai' bei 'žemė, kurioje tie javai sėjami'. Tarp šių visų reikšmių savotiškai išsiskiria 'kepaliuko' reikšmė. Šią reikšmę, matyt, reikėtų sieti su 'samdiniui duodamo natūra priedo prie algos' reikšme. Veikiausiai

*Plg. anksčiau paskelbtus šios srities autoriaus darbus: Названия безрогового скота, „Проблемы индоевропейского языкознания", Москва, 1964, p. 59–65; Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai, „Lietuvių kalbotyros klausimai", X, Vilnius, 1968, p. 101–190.

[1] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961, p. 664.

bandà iš pradžių ir buvusi ne šiaip kepaliukas, bet duodamas tarp kitų dalykų ragaišio ar duonos kepalas.

Liet. *bandà* turi jau senas rašytines tradicijas – šis žodis užfiksuotas dar prieš pirmųjų lietuvių kalbos rašytinių paminklų pasirodymą.

Štai turto reikšme žodis *banda* randamas jau 1468 m. Kazimiero teisyne: „А коли чіи паробькы украдуть што у кого, а (пакъ) у семъ листу верху писано, какъ за которую татбу казнити: коли первое украдеть, ино его не вешати, а заплатити бондою его; а не будеть бонды, ино осподарь его за него заплатитъ, е паробка сказнити и пробити...“[2]. Šia reikšme jis vartojamas ir Pirmajame (1529 m.) Lietuvos statute: „Jestli hge parobki kradut' w okolicy a z licom ich pojmajut', kotoroje lico budet stojati połtiny hroszej: tohdy majet' karan byti jako zlodej; a jestliž połtiny lico stojati ne budet': tohdy majet' z *bondy* jeho szkoda placzona byti (=tunc debet solvi damnum ex rebus eius) abo lice wernuti, a z naviazku puhami biti...“[3]. Liet. *bandà* 'turto' ir 'algos natūra' reikšmėmis dažnai aptinkamas ir kituose vėlesniųjų laikų svetimomis kalbomis rašytuose Lietuvos dokumentuose[4].

Iš liet. *bandà* kilo nemaža ir kitų žodžių, kurių reikšmė artimai susijusi su šio žodžio reikšmėmis: *bandýkštis* 'bandos gyvulys, galvijas' (tiek senuosiuose raštuose – M. Mažvydas, J. Bretkūnas, M. Daukša – , tiek ir tarmėse – Akmenė, Barstyčiai, Betygala – randamas žodis; LKŽd., I(2), 640), *bandystis* (1787 m. išleistame „Žiwate“; LKŽd., I(2), 641), *bandìnga* 'veršinga' (LKŽd., I(2), 640), *bandáuti* 'tarnauti (ganyti galvijus)' (LKŽd., I(2), 639), *bandìnė* 'aptvaras bandai laikyti; toliau nuo ūkio esanti ganykla; piemenų pokylis per sekmines; sambūriai' (LKŽd., I(2), 640), *bandiniñkas* 'bandos, galvijų tvartas' (LKŽd., I(2), 640), *bandiniñkas* 'bandos ganytojas, piemuo; ūkininko tarnas' (LKŽd., I(2), 640), *bandìšius* 'piemuo' (LKŽd., I(2), 641), *bañdiškas* 'būdingas bandai, gyvuliškas' (LKŽd., I(2), 641), *bandótis* 'sėtis bandą; turėti naudos iš ko' (LKŽd., I(2), 642), *bandúotis* 'gauti pelną iš pasėlio, pasipelnyti iš bandos' (LKŽd., I(2), 643), *bandìnis* 'nuosavas' (LKŽd., I(2), 641), *liúosbandė* 'nerišami tvarte jauni galvijai, valininkai galvijai' (LKŽd., VII, 620).

Iš čia paminėtų žodžių nuo kitų savo reikšme, atrodo, kiek nutolęs *bandìnis* 'nuosavas' (vartojamas Dusetose). Reikšmė 'nuosavas', matyt, atsirado iš 'bandinis, t. y. pasėtas bandoje', plg. *Gaspadarnus linus pabaigėm braukt, liko tik bandìniai* (Dusetos). Šalia *bandìnių linų, rugių* atsirado ir *bandìnis puodas, bandìnis botagas* ir t. t.

Liet. *bandà* kai kuriomis reikšmėmis patekusi ir į kaimynų (ne tik raštų, bet ir šnekamąsias) kalbas.

Lat. *bañda* 'das dem Knechte vom Wirte als Lohn zugeteilte Stück Feld oder die Aussaat darauf; das Nebengewerbe, Nebenverdienst; Gewinn, Geschäft, Profit', *bañds* (EM, I, 261–2; EH, I, 204) vartojama latvių liaudies dainose, pasitaiko kai

[2] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, I, Kaunas, 1941, p. 15.

[3] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, I, p. 15–17; J. Jurginis, Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, Vilnius, 1962, p. 135–136.

[4] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, I, p. 307–308, 330, 337–341.

kuriuose kituose kalbos paminkluose bei tarmėse[5]. Į latvių kalbą žodis *bañda* kartais galėjo patekti ir per kuršius. Tačiau kadangi kuršių kalbos liekanų tarpe ryškesnių šio žodžio pėdsakų nesama (nebent su juo sietume vietovardį *Bandowe*[6]), tai tikslingiau būtų lat. *bañda* laikyti lituanizmu. Pagaliau įmanomas net ir toksai atvejis, jog su tuo žodžiu dalis latvių galėjo susipažinti per lietuvius, kita dalis per kuršius.

Latvių kalboje esama ir daugiau žodžių, neatskiriamų nuo lat. *bañda*, plg. lat. *bañdinieks* 'ein Knecht, dem der Wirt ein Stück Land als Lohn abgegeben hat', *bañdenieks*, moter. g. *bandniece*, *bañduôtiês* 'für sich arbeiten, durch Nebenverdienst erwerben' (EM, I, 262), *bàndâtiês* 'sich mit dem Besäen der Lohnfelder (*bandas*) betätigen', *bandžuôt* 'Nahrung, Nebenverdienst zu erlangen suchen', *bandzēris* 'wer seine *bandas* zu vertrinken pflegt' (EH, I, 204).

Lat. *bañda* gana ryškius pėdsakus palikusi ir latvių toponimijoje, plg. *Bañdaskalns*, *Bañdas-pļava*, *Bañdu-purvs*, *Bandu lauks*, *Bandu-sils*, *Bandlauks*, *Bàndainis*, *Bañdene*, *Bañdenes*, *Bañdenīcas*, *Bañdenieki*, *Bañdnieki*, *Bañdenieku-vējsudmalas*, *Bañdęni*[7].

Latvijoje esama vietovardžių, kurie, gal būt, rodytų, jog latviai kažkada yra turėję ir savo pačių fonetiškai tiksliai atitinkančių liet. *bandà* formą **buoda* ar **buode*. Tokie vietovardžiai yra lat. *Buõdes*, *Búodeļ-purvs*, *Buõdīte*, *Buõdnieki*. Šiaip šiuos žodžius linkstama sieti su lat. *buõde* 'die Bude' (< vid. vok. žem. *bōde*), *buõdnieks* 'der Kaufmann, der Krämer', tačiau kartais juose gali būti išlikęs ir senasis lat. **buoda* ar **buode*, atitinkantis liet. *banda*[8].

Įvairiomis reikšmėmis liet. *bandà* vartojamas ir baltarusių kalboje, plg. baltr. *бонда* 'paplotis, raguolis, bandelė; kepalas, kepaliukas; skerstuvių dovana (kas nešama giminėms ar pažįstamiems, papiovus gyvulį)'[9].

Kai kuriose baltarusių tarmėse (Bresto srityje, trikampyje tarp Kobryno, Ivacevičių, Lunineco) žodis *бонда* vartojamas 'karvės, duodamos nuotakai kraičiui' reikšme. Tokia reikšme šis žodis vartojamas ir gretimose ukrainiečių tarmėse[10].

Prūsų kalbos tekstuose žodžio, atitinkančio liet. *bandà*, nerandame. Tačiau esama keleto prūsiškų vietovardžių ir asmenvardžių, kurie liudytų, jog toje kalboje šis žodis galėjo būti, plg. vietovardžius *Bandadis*, *Bandeynen*, *Bandeln*, *Banduken*[11], asmenvardžius *Bandeyke*, *Bandiko*, *Banduke*, *Bandupe*, *Bandus*[12].

Prūsų kalbos paminkluose užfiksuotas kitas žodis, kurį veikiausiai reikėtų sieti su baltišku šios šaknies gyvulio ar gyvulių būrio pavadinimu — tai pr. *nienbænden* 'nenaudingai (=unnützlich)' (II katekizmo žodis), *ni enbāndan* 'veltui (=vergeblich)' (III katekizmo žodis)[13]. Prūsiškasis kontekstas rodytų, jog pažodinė pr.

[5] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 665; E. Fraenkel, Et. Wb., 34; V. Urbutis, LKK, VI, p. 297.

[6] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 168.

[7] J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I, 1, Rīgā, 1956, p. 84.

[8] J. Endzelīns, ten pat, p. 152–153.

[9] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 665; V. Urbutis, Baltistica, V(1), p. 50–51.

[10] Д. С. Телентюк, Діалектологічний бюлетень, вип. IV, Київ, 1953, p. 58–59; А. П. Непокупний, Мовознавство, 1968, 6, p. 35.

[11] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, Berlin und Leipzig, 1922, p. 16.

[12] R. Trautmann, Die altpreussischen Personennamen, Göttingen, 1925, p. 16, 17.

[13] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen, 1910, p. 11, 23; Prūsų kalbos paminklai, parengė V. Mažiulis, Vilnius, 1966, p. 101, 139.

ni enbāndan reikšmė galėtų būti „ne į naudą“, plg. *Tou ni tur sten emmen twayse deywas nienbændan westwey* (=Du solt den namen Gottes nicht unnützlich füren); *Tou turri stan Emnan twaisei Deiwas ni enbāndan westwei* (=Du solt den Namen des Herren deines Gottes nicht vergeblich führen).

Tokiai šio prūsų kalbos žodžio etimologijai pritaria daugelis tyrinėtojų[14], dėl semantikos plg. liet. *naudà*, lat. *naûda* 'pinigai': sen. isl. *naut* 'Stück Vieh', sen. angl. *neat* 'Stück Rindvieh, Tier'[15].

Toliau liet. *bandà* siejama su ide. **bhendh-* 'rišti' šaknies žodžiais, plg. skr. *badhnáti* 'jis riša', av. *bandayai-ti*, skr. *bándhuḥ* 'giminaitis', got. *bindan* 'rišti', gr. πεῖσμα 'virvė', liet. *beñdras* ir kt[16].

Liet. *bandà* nuo šių ide. kalbų žodžių tartum skiriasi savo reikšme. Pirminė liet. *bandà* reikšmė turėjo būti 'rišami ar garde laikomi („aprišti“) gyvuliai'. Fonetiškai liet. *bandà* siejimas su šios grupės žodžiais nekelia abejonių, tačiau semantika verčia truputį abejoti, nes trūksta istorinių duomenų apie tokį gyvulių ganymo būdą. Su ide. **bhendh-* šaknies žodžiais (plg. gr. φάτνη 'ėdžios', keltų *benne* 'Wagenkorb') labai artimai siejasi gyvulių aptvaro reikšmė. Vadinasi, pirminė liet. *bandà* reikšmė galėtų būti 'aptvaras gyvuliams (lauke ar ganykloje)', o iš šios reikšmės jau galėjo išriedėti ir 'gyvulių būrio' reikšmė. Analogišką reikšmės pasikeitimą mes matome liet. *gañdas* 'aptvaras lauke ar ganykloje', kuris senuosiuose mūsų raštuose, kaip matysime, vartojamas 'gyvulių būrio' reikšme. Įmanomas yra ir dar kitoks liet. *bandà* pirminės reikšmės aiškinimas, būtent, šis žodis galėjęs reikšti 'bendrus, bendrai ganomus gyvulius'. Tokiai prielaidai taip pat nepriештarautų ide. **bhendh-* šaknies žodžių reikšmės. Be to, šitokiam liet. *bandà* pirminės reikšmės aiškinimui iš dalies pritartų ir lietuvių kalbos žodžio *kaĩmenė* kilmė.

Kitaip liet. *bandà* kilmę mėgino aiškinti J. Endzelynas. Jis baltų **bandā* siejo su liet. *bandýti* 'versuchen, probieren' ir pr. *perbānda* 'versucht', semantinę paralelę nurodydamas got. *kiusan* 'prüfen, erproben', gr. γεύεσθαι 'kosten, versuchen, essen', lot. *gustāre* 'kosten, geniessen'[17].

B. Jėgeris, pritardamas šiai J. Endzelyno minčiai, toliau liet. *bandà* sieja su ide. **bhen-* 'schlagen, verwunden'. B. Jėgerio nuomone, iš čia liet. *bandà* reikšmės išsirutuliojusios tokiu būdu: 'schlagen' (lat. *beñde* 'der Henker', *beñdêt* 'quälen, grausam behandeln') > 'versuchen' (pr. *perbānda* 'versucht', liet. *bandýti*) > 'kosten' (liet. *bandýti*, lat. *bandas dzīt*). Iš reikšmės 'schlagen', anot B. Jėgerio, galėjusi tiesiogiai atsirasti reikšmė 'Stück Land' (liet. *bandà*, lat. *bañda*) (*das ausgehauene (Stück Land), iš 'Stück Land (das als Lohn übergebene)' galėjusi atsirasti 'Nutzen' reikšmė (pr. *ni enbāndan*, liet. *bandà*, lat. *bañda*), iš 'Nutzen' reikšmės per '*Nutzvieh' reikšmę atsiradusi 'Herde' (liet. *bandà*) reikšmė[18].

---

[14] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 384; K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 665; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, Rīgā, 1943, p. 215; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 34.

[15] J. Pokorny, Et. Wb., p. 768.

[16] J. Pokorny, Et. Wb., p. 127; M. Mayrhofer, Et. Wb., II, p. 406; pirmasis liet. *bandà* kilmę taip aiškino, atrodo, Grynbergeris (Grienberger), Sbb. Wien Nr. 142, VIII (1900), p. 43, plg. B. Jēgers, KZ, 80, p. 125.

[17] EM, I, p. 262; Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1921, Nr. 2, p. 194–195 (pasirašyta Pēteris Liepiņa, plg. J. Endzelyno darbų bibliografiją, Rakstu krājums..., Rīgā, 1959, p. 672).

[18] B. Jēgers, KZ, 80, p. 128–129.

Mums B. Jėgerio aiškinimas atrodo sunkiai įtikėtinas. Pirmiausia labai neaiškus lat. *beñde* santykis su ide. **bhen-* 'schlagen': lat. *beñde* veikiausiai yra koks nors skolinys. Daug įtikimesnė vis dėlto yra priešingos krypties semantinė raida: 'gyvulys' > 'nauda' > 'žemė'.

Liet. *kaĩmenė*

Liet. *kaĩmenė* 'gyvulių būrys; banda' (LKŽd., V, 55) tiek literatūrinėje kalboje, tiek tarmėse gana plačiai vartojamas žodis. Labiausiai jis vartojamas vakarų aukštaičių tarmėse. Labai plačiai šis žodis buvo paplitęs ir buvusios Rytų Prūsijos lietuvių tarmėse. Aptinkame žodį *kaĩmenė* ir senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, daugiausia tuose, kurių autoriai susiję su mūsų minėtomis tarmėmis – J. Bretkūno biblijos vertime, M. Daukšos Postilėje, 1653 metais Kėdainiuose išleistose evangelijose, S. Bitnerio biblijos vertime.

Šalia formos *kaĩmenė* tarmėse vartojama ir forma *kaĩminė* (Kapsukas, Bartininkai).

Lietuvių kalbos tarmėse žodžių *kaĩmenė*, *kaĩminė* vartojimo plotas, atrodo, beveik sutampa su žodžių *káimas* (Kalvarija, Kapsukas, Kazlų Rūda, Šakiai, Vilkaviškis), *káima* (Eržvilkas, Jurbarkas, Raseiniai, Vilkija), *káimė* (Dotnuva, Gudžiūnai, Kėdainiai, Krekenava) vartojimo plotu[19].

Liet. *kaĩminė* kilmė nekelia abejonių: jį reikia sieti su liet. *káimas*[20]. Pirminė liet. *kaĩmenė* reikšmė veikiausiai yra buvusi 'kaimo gyvuliai, bendrai ganomi kaimo gyvuliai'.

Liet. *kaĩmenė* geografija pačioje lietuvių kalboje, o taip pat šio žodžio pėdsakų nebuvimas kitose baltų kalbose, rodytų, kad tai palyginti nesenas žodis.

Su liet. *kaĩminė* reikėtų sieti ir A. Juškos užrašytą žodį *kaimina* 'krūva, būrys' (*Tarp kaiminos vaikų augau*, LKŽd., V, 55).

Liet. *guõtas*

Lietuvių kalboje 'gyvulių būrio' reikšme vartojamas ir žodis *guõtas* 'banda, būrys, gauja; medžių, grybų, krūmų, javų nedidelė grupė; kuokštas' (LKŽd., III, 740). Šalia formos *guõtas* akademiniame lietuvių kalbos žodyne užfiksuota ir formos *gúotas* bei *guostas* 'kuokštas, guotas' (LKŽd., III, 739).

Žodis *guõtas* vartojamas daugiausia pietinėje Lietuvos dalyje (Alytus, Aukštadvaris, Birštonas, Daukšiai, Leipalingis, Liškiava, Rumšiškės). Gerai jis paliudytas ir senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose – randamas J. Bretkūno Postilėje, M. Daukšos Postilėje, B. Vilento Enchiridione, S. Bitnerio biblijos vertime, 1653 metų Knygoje Nobažnystės ir kt.

K. Būga liet. *guõtas* sieja su senuoju ide. galvijo pavadinimu (plg. lat. *guovs* 'karvė', skr. *gáuḥ* 'galvijas', sen. vok. aukšt. *chuo* 'karvė' ir kt.), aiškindamas, jog pirminė žodžio reikšmė buvusi 'karvių būrys, karvynas'[21].

---

[19] Naudotasi E. Grinaveckienės parengtu rankraštiniu žemėlapiu (Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas).

[20] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 251; P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1941, p. 236.

[21] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, p. 353.

E. Frenkelis liet. *guõtas* sieja ne tiesiog su ide. galvijo pavadinimu, bet su šios šaknies graikų kalbos žodžiais βόσκειν 'ganyti', βοτήρ 'piemuo', βοτόν 'galvijas'[22]. Tačiau, taip elgdamiesi, vargu ką nors laimime; mums atrodo, jog K. Būgos siejimas yra įmanomesnis, ypač dėl to, kad baltų kalbose išlaikytas senasis ide. galvijo pavadinimas (plg. lat. *guovs*).

Tur būt, pritariant K. Būgos siejimui, realiausiai būtų liet. *guõtas* atstatyti ide. *$g^{u}\bar{o}(u)$-to-m* 'galvijų būrys', pastarąją prolytę tiesiog siejant su ide. *g^{u}ou-* 'galvijas'[23].

Labai sudėtingas klausimas yra liet. *guõtas* ryšys su liet. *gaujà* 'krūva, būrys, ruja; minia, pulkas; didelis skaičius' (LKŽd., III, 168), *góvėda* 'gauja, šutvė, minia, pulkas', *gõveda*, *govedà*, *govena*, *govezda*, *góvija*, *govijà* (plg. t. p. viensėdį *Góvija*), *gova*, *góvada* (LKŽd., III, 487). Liet. *gova*, žinoma, atsirado iš liet. *góvada*. Visiškai panašų dalyką mes randame ir vienoje baltarusių tarmėje, kur iš baltr. *гаўяда* 'gyvulių būrys' atsirado forma *гаўя* (Staryja Darogi, tarp Slucko ir Babruisko)[24].

Kai kurie tyrinėtojai liet. *góvėda*, tuo pačiu, žinoma, ir kitus šio žodžio variantus, laiko slavizmais; jų nuomone, liet. *góvėda* 'gauja, šutvė, minia, pulkas' kilo iš lenk. *gawiedź*[25]. Tačiau K. Būga[26], o jam pritardami, ir P. Skardžius[27], E. Frenkelis[28], F. Slavskis[29] liet. *góvėda* laiko lietuviškos kilmės žodžiu, siedami jį su liet. *gaujà*. Ar liet. *góvėda* yra skolinys, ar savas žodis, atsakyti sunku. Pavyzdžiui, forma *govezda* (užfiksuota F. Kuršaičio žodyne, tačiau pačiam Kuršaičiui nežinoma) tartum rodytų, jog tai skolinys iš lenkų kalbos, bet tada būtų labai sunku paaiškinti formų *góvija*, *govena*, *gova* atsiradimą. Todėl, gal būt, tiek žodį *góveda*, tiek *govija* bei kitas jo formas reikėtų laikyti savais žodžiais, o formą *govezda* – skoliniu iš lenkų arba dėl lenkų kalbos *gawiedź* įtakos perdirbta iš liet. *góvėda*.

Labai hipotetinis, bet vis dėlto įmanomas yra ir šių žodžių siejimas su liet. *guõtas*[30]. Jei toks siejimas būtų teisingas, tai tiek liet. *gaujà*, tiek *góvėda* pirminė reikšmė būtų buvusi 'galvijų būrys'.

Liet. *kéltuva*

Liet. *kéltuva* pagrindinė reikšmė yra 'galvijas, gyvulys', tačiau šis žodis (vienaskaitinė jo forma) gana plačiai vartojamas ir 'galvijų būrio, bandos' reikšme. Tokia reikšme liet. *kéltuva* gyvoje kalboje vartojamas pačioje rytinėje Lietuvos dalyje (Adutiškis, Dysna, Tverečius), o taip pat Baltarusijos teritorijoje esančiose lietuvių kalbos salose. Taip pat 'galvijų būrio' reikšme minėtas žodis aptinkamas ir senuosiuose mūsų raštuose (M. Mažvydas, J. Bretkūnas). Plg.:

„...Jobui kialtuwa atymta", Mž, 433.

---

[22] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 177.

[23] J. Pokorny, Et. Wb., p. 483.

[24] Дыялекталагічны атлас беларускай мовы, Мінск, 1963, žemėlapis Nr. 293.

[25] LKŽd., III, p. 487; J. Otrębski, LP, 4, p. 39; J. Otrembskis teigia, jog liet. *gaujà* galėjo kilti iš liet. *govijà*.

[26] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius, 1958, p. 328.

[27] P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 82, 231.

[28] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 140.

[29] F. Sławski, Sł. et., I, p. 262.

[30] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 867; J. Pokorny, Et. Wb., p. 483.

„...ir arti manęs būſi, tu ir tawa waikai, ... tawa maßas ir didis Pękús (paraštėje: keltuwa)", BrB 1 Moz 45, 10 (LKŽd., V, 551).

Liet. *kéltuva* sietinas su liet. *kélti*[31].

Liet. *pẽkus*, pr. *pecku*

'Gyvulių būrio' reikšme vartojamas ir liet. *pẽkus*, kurio pirminė reikšmė, kaip ir žodžio *kéltuva*, esanti 'galvijas, gyvulys'. 'Gyvulių būrio' reikšme žodis *pẽkus* labai dažnai vartojamas mūsų senuosiuose raštuose (M. Mažvydas, J. Bretkūnas, M. Daukša, S. Chilinskis). Kartais jis ten tiesiog vartojamas kaip *bandà*, *kéltuva* 'gyvulių būrys' sinonimas. Plg.:

„...búwa didei bogatas Pekúmi (Banda)", BrB 1 Moz 13, 2.

„....nútękeiens Pękaúſpi (paraštėje: bandoſpi)", BrB 1 Moz 18, 7.

„...tureia... daug pekaus", BrP, II, 194.

„...piemenimus Peku ganantiemus", Mž, 193.

„...pekaus jo buvo ſeptyni tukſtanciey awiu", Ch Job I 3.

Panašiai liet. *pẽkus* vartojamas ir K. Širvydo 1642 metų žodyno leidime:

„Bydle, bydło, skot. Pecus, udis, et pecus, oris. Pekus, kiełtuwa".

„Bydlecy. Pecuarius, Pecorinus. Pekaus, kiełtuwu" (Dic., 26).

„Nápáść bydło, Pascerebene. Prigánit, pripenet peku" (Dic., 192).

„Pasę bydło, Pasco, bubulcitor, feruo pecudes. Ganau peku" (Dic., 286).

Dabartinėje lietuvių kalboje *pẽkus* 'gyvulių būrio' reikšme užfiksuotas tik Zietelos tarmėje.

Prūsų III katekizmo pavyzdžiai rodytų, kad ir prūsų kalboje žodis *pecku* (vnsk. gal.) vartotas 'gyvulių būrio' reikšme:

„...Prēistan rūkans bhe kurpins īst bhe pūton buttan bhe burwalkan Gannan bhe Malnijkans Laukan Pecku bhe wissans labbans...

...Dazu Kleider und Schuch Essen unnd Trincken Haus unnd Hoff Weyb und Kind Acker und Viehe und alle Güter...

Wissan ka prei kermenes maitāsitan prewe rīsnan perlānkei kaigi stwi ast Ist Poūt Rūkai Kurpi Buttan Burwalkan Laukan Pecku Penningans...

Alles was zur Leybs narung unnd nottursst gehört als Essen Trinken Kleyder Schuch Hausz Hoff Acker Vihe Gelt...

...kas wismu mensen landen dāst kas stesmu Pecku swaian pērdin dāst...

...Der allem Fleisch speise gibet Der dem Vihe sein Futter gibet..."[32]

Latvių kalboje jokių liet. *pẽkus*, pr. *pecku* atitikmenų nesama.

Dėl liet. *pẽkus* kilmės esama dviejų nuomonių: vieni šį žodį laiko senu skoliniu iš germanų, kiti senu baltišku žodžiu. Pastaroji nuomonė, atrodo, labiau priimtina[33].

Liet. *gyvuliaĩ*, *gývis* ir kt.

Lietuvių kalboje 'gyvulių būrio' reikšme vartojama ir daugiskaitinė *gyvulỹs* forma *gyvuliaĩ*, plg. t. p. formas *gývolis*, *gyvulis*, *gývuolis* (LKŽd., III, 383, 384, 385, 387)[34].

---

[31] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 238; A. Sabaliauskas, LKK, X, p. 136–137.

[32] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 28, 29, 36, 37, 52, 53; Prūsų kalbos paminklai, p. 152, 153, 164, 165, 196, 197.

[33] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 564–565; A. Sabaliauskas, LKK, X, p. 136.

[34] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 122–123.

Pačiose lietuvių kalbos pietryčių tarmėse 'gyvulių būrio' reikšme vartojamas dar vienas šios šaknies žodis *gývis*, plg. *Pro kur varo gývį, varykla vadinas* (Lazūnai); *Visi dudena, kad jo vaikas jau gyvį gano* (Dieveniškės); LKŽd., III, 383). 'Gyvo daikto, gyvos būtybės' ir kitomis panašiomis reikšmėmis žodis *gývis* plačiai vartojamas įvairiose lietuvių kalbos tarmėse ir senuosiuose rašto paminkluose, tačiau 'gyvulių būrio' reikšme jis užfiksuotas tik minėtose tarmėse.

Šios šaknies (ide. **gu̯i-*, liet. *gy-*, slav. *ži-*) 'gyvulių būrio' pavadinimų randame ir slavų kalbose: baltr. *жывёла, жывіна*, lenk. *żywina, żywizna, żywioła*, senrus. *животина*, serb. *живо*, slov. *živina*[35]. Aišku, tiek lietuvių, tiek ir atskirose slavų kalbose tokia šios šaknies žodžių reikšmė galėjo atsirasti visai savarankiškai (plg. serb.-chorv. *живина* 'naminiai paukščiai', ukr. *живина*), tačiau atskirais atvejais gali būti ir skolinimo, pavyzdžiui, baltr. *жывіна*, kuris, kaip rodo baltarusių dialektologinio atlaso duomenys, vartojamas plačiau tik Gardino apylinkėse, be abejo, yra skolinys iš lenkų. Ypač įdomus reiškinys yra pavadinimai su formantu *-l-*, kurie sudaro visiškai kompaktišką plotą, apimdami lietuvių kalbą, beveik visas baltarusių tarmes ir dalį lenkų kalbos tarmių, tiesiogiai susieinančių su lietuvių kalbos plotu[36]. Intensyvesnis liet. *gyvulỹs, gyvuliaĩ* vartojimas rodytų, jog baltr. *живёла*, lenk. *żywioła* galėjo atsirasti dėl lietuvių kalbos įtakos.

Dieveniškėse, Lazūnuose vartojamas 'gyvulių būrio' reikšme *gývis*, matyt, nėra koks nors šių tarmių naujadaras, o senos liet. *gývis* vartosenos reliktas, nes šis žodis senuosiuose raštuose gana plačiai vartojamas 'gyvulio' reikšme, plg. *Avis yra romus, ... nekaltas gývis* DP 209; *Ta ranka peni visus gyvius, kiekvienam tikrą penukšlą duodama* SP I 242; *Anoji kančia... ir nėbylius gyvius galėtų pajudint gailėjimop* DP 176; *Gývis, išėjęs ižg girių, staugimu, kaukimu, baubimu teip baisus bus* DP 7 (LKŽd., III, 383).

Dėl vienaskaitinės žodžio *gývis* formos vartojimo 'gyvulių būrio' reikšme plg. liet. *kéltuva, pėkus* vartojimą.

Nei prūsų, nei latvių kalbose ide. **gu̯i-* šaknies žodžių 'gyvulių būrio' reikšme nerandame. Latvių kalboje, tiesa, randame žodžius *dzîvnieks* 'ein lebendes Wesen, ein Tier', *dzīvuonis, dzīvīte* 'ein Haustier' (EM, I, 560), tačiau jie, atrodo, gana neseniai atsiradę ir jokios tendencijos vartoti juos 'gyvulių būrio' reikšme nesama.

Latvių kalbos tarmėse aptinkamas ide. **gu̯i* šaknies naminio gyvulio pavadinimas *žìvats* 'ein Tier; ein Haustier; „sīkluops" (ein Schaf, Schwein)'. Tačiau jis yra skolinys iš rusų kalbos (EM, IV, 814).

Lat. *luopi*

Liet. *gyvulỹs* savo reikšme ir vartosena maždaug atitinka lat. *luõps*. Daugiskaitinė šio žodžio forma *luõpi* vartojama latvių kalboje ir 'gyvulių būrio' reikšme, plg. *Laid luopus ārā!*; *Jādzen luopi ganuos*; *Luopus ganīt* (EM, II, 528).

Lat. *luõps* yra visiškai izoliuotas baltų ir slavų kalbose žodis, kurį veikiausiai reikėtų sieti su alb. *lopë* 'karvė'[37].

---

[35] О. Н. Трубачев, Происхождение названий домашних животных в славянских языках, Москва, 1960, p. 100; Дыялекталагічны атлас беларускай мовы, žemėlapis Nr. 293.

[36] О. Н. Трубачев, Происхождение названий домашних животных в славянских языках, p. 100–101.

[37] J. Pokorny, Et. Wb., p. 654; A. Sabaliauskas, LKK, X, p. 137.

Lat. *bars*

'Gyvulių būrio' reikšme latvių kalboje labai plačiai vartojamas žodis *bars*, vartojama šio žodžio mažybinė forma *bariņš*, o taip pat junginiai *luõpu bars*, *luõpu bariņš*.

Žodis *bars* latvių kalboje vartojamas įvairiomis reikšmėmis. Štai K. Miūlenbacho žodyne nurodomos net šešios (faktiškai būtų galima išskirti dar daugiau) šio žodžio reikšmės: 1) die Schwade; 2) ein bestimmter Strich Feldes bei der Flachsraufe; 3) die Mast; 4) der Haufe, die Menge, die Schar, Herde, 5) die Sandmassen in der Flussmündungen, die das Fahrwasser seichter machen; 6) *atberi* (*klātpieduotuo barības tiesu sauc par beriem, baru, biežāk atberiem*; plg. *atberes* 'Wiedergabe des aus dem Gemeindemagazin geliehenen Getreides; das Getreide, das bei der Wiedergabe gleichsam als Prozent mehr abgegeben wird') (EM, I, 150, 264–5).

Lietuvių kalboje žodis *bãras*, atitinkantis lat. *bars*, taip pat vartojamas panašiomis reikšmėmis: 'vienu kartu užimamas lauko ruožas dirbant (piaunant javus, raunant linus, šienaujant; būrys žmonių (šia reikšme randamas tik S. Gimžausko (Linkmenys) raštuose ir A. Juškos žodyne)' (LKŽd., I(2) 651–2). Dabartinėje lietuvių kalboje pastaruoju metu žodis *bãras* labai plačiai vartojamas 'kokio nors veikimo srities, ploto' reikšme.

Kaip matome, liet. *bãras*, ypač lat. *bars*, reikšmės gana įvairuoja. Tai davė akstiną J. Endzelynui įtarti lat. *bars* esant keleriopos kilmės. Lat. *bars* 1–3 reikšmėmis jis buvo linkęs sieti su vid. air. *berraim* 'schere', av. *tiži-bāra* 'mit scharfer Schneide', lot. *ferīre* 'hauen', *forus* 'Gang um ein Beet', sen. vok. aukšt. *bara* 'eingehegtes Land', rus. *забор* 'Zaun', gr. φάρος 'ein Stück Land, Furche'. 4–5 reikšmėmis lat. *bars* J. Endzelynas linkęs sieti su ide. **bher-* 'tragen', ir tik šeštąja reikšme lat. *bars* jis sieja su lat. *bẽrt*, liet. *beřti*, sutikdamas, jog su šiais veiksmažodžiais, gal būt, galima sieti ir lat. *bars* ketvirtąja reikšme[38].

Tačiau vargu buvo teisus J. Endzelynas, lat. *bars* manydamas esant net trejopos kilmės žodžiu. Mums atrodo, jog tiek liet. *bãras*, tiek lat. *bars* visas reikšmes įmanoma išaiškinti, siejant šiuos žodžius su veiksmažodžiais liet. *beřti*, lat. *bẽrt*. Taip liet. *bãras*, lat. *bars* kilmę aiškino jau A. Leskynas[39]. A. Leskyno aiškinimui pritarė daugelis vėlesniųjų tyrinėtojų. K. Būga teigė, jog „*bãras* yra tiekas dirvos plotas, kiek galima jo sėjant *apibeřti* vienu žygiu"[40], tokios pat nuomonės buvo P. Skardžius[41], E. Frenkelis[42], J. Otrembskis[43]. J. Endzelyną tokia etimologija daugiausia, matyt, vertė abejoti tas faktas, kad baltų kalbose 'sėjamo dirvos ploto' reikšme vartojamas kitas senas žodis, liet. *biržė*, lat. *birze*, kuris siejamas su sen. sl. *brazda* 'vaga', rus. *борозда*, lenk. *brózda*[44] (tiesą sakant, ši etimologija atrodo gana abejotina).

Tačiau pirminės šių žodžių (liet. *biržė*, liet. *bãras*) reikšmės galėjo būti skirtingos – jų supanašėjimas jau yra vėlesnės raidos rezultatas.

---

[38] EM, I, p. 265.

[39] A. Leskien, Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen, Leipzig, 1884, p. 321; Bildung der Nomina im Litauischen, Leipzig, 1891, p. 167 (pastarajame veikale teigia kiek abejodamas).

[40] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 294.

[41] P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 26.

[42] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 34–35.

[43] J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, II, Warszawa, 1965, p. 33.

[44] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 44–45; EM, I, p. 299.

'Gyvulių būrio' reikšmė su veiksmažodžiu *beřti* tiesiogiai sieti vargu galima, tačiau su šiuo veiksmažodžiu galima sieti apskritai 'daugybės', 'būrio' reikšmes (plg. *Liepų šakos nubertos pumpurais*; *Dangus buvo aiškus, nubertas spindinčiomis žvaigždėmis*, LKŽd., I(2), 773; lat. *biru birām* 'in Scharen', *birum birumiem*, EM, I, 298). Iš 'daugybės', 'būrio' reikšmės labai paprastai atsiranda ir 'gyvulių būrio, bandos' reikšmė, plg. liet. *guõtas* 'banda – būrys', liet. *kaĩmenė* 'banda – būrys', liet. *gývis* 'banda – daugybė' ir kt.

Kaip minėjome, lat. *bars* 4–5 reikšmėmis J. Endzelynas buvo linkęs sieti su ide. **bher-* 'tragen'. Tačiau ir liet. *beřti*, lat. *bẽrt* yra siejami su minėta ide. šaknimi. Tiesa, J. Endzelynas truputį tartum abejojo šiuo siejimu, nurodydamas, kad K. Būga, J. Mikola, A. Briukneris, R. Trautmanas liet. *beřti*, lat. *bẽrt* su ide. **bher* 'tragen' sieja „ohne sich über die Entwickelung der Bedeutung zu äussern"[45]. Liet. *beřti* su ide. **bher-*, mums atrodo, galėtų artinti tokios šio veiksmažodžio reikšmės, kaip 'išsimesti (apie gyvulį)', 'vesti, gimdyti', plg. *Išsibẽrusi kiaŭlė*; *Jei dabosi kiaulę, kol subiřs, gausi paršiuką* LKŽd., I(2), 773, 847). Tačiau šios reikšmės gali būti ir lietuvių kalbos naujadarai, plg. panašias veiksmažodžių *griūti, ìrti* reikšmes.

Lat. *ganeklis* ir kt.

Latvių kalboje randame keletą 'gyvulių būrio' pavadinimų, kilusių iš veiksmažodžio *ganît* (liet. *ganýti*): *ganeklis* (*vīrs ganekli aizdzęn mājā*), *ganekles* (žodis randamas Gliuko biblijos vertime (1689 m.), *ganība* (*uz mūsu ganībām vęsęla ganība luopu*), *ganīkla* (*šur un tur luopu ganīklas ganās*), *ganāmais* (*būs viens gans, viens ganāmais*), *ganāmie* (EM, I, 599, 600; EH, I, 382).

J. Žemaitės raštuose 'gyvulių būrio' reikšme randamas žodis *gãniava* (*Tokias gãniavas gyvolių negal tose ganyklose išganyti*, LKŽd., III, 102). Tačiau *gãniava* čia veikiausiai nėra gyvosios kalbos faktas, o tiesiog per nesusipratimą iš Žemaitės gimtinėje vartojamos *gõniava* atsiradęs žodis (tur būt, Žemaitės raštų redaktorių darbas).

Liet *gõniava*, *gonà* ir kt.

Lietuvių kalbos tarmėse randame 'gyvulių būrio' pavadinimų, kuriuos reikėtų sieti su veiksmažodžiu *giñti* 'vyti, varyti bandą į ganyklą': *gõniava* 'banda, pulkas, daugybė', *gonà*, 'būrys, daugybė' (*Góną karvių varo piemuo* J. *Tokios gonõs gyvulių nebuvau dabar matęs* Als.), *góna, gõnas, gõnė* (*Tokia gõnė kiaulių kažką suėstų* Kair.), *gonià* (*Atdaryk stonią, parveju gõnią* Vlk.), *gonýčia* (LKŽd., III, 482)[46].

Liet. *gařdas*

'Gyvulių būrio' reikšme šis žodis vartojamas tik senuosiuose mūsų raštuose – taip jį vartoja J. Bretkūnas, M. Daukša, S. Chilinskis ir kt. Plg.:

„...ir bus wienas Piemů, ir wienas gardas", BrP, II, 209.

„...gero piemenęs, kuris teip neßa ant pecʒių ſawů awêle praʒuwuſę, idant ia priglauſtu gárdop ſawóp", DP, 174.

„...ir ſuwarydawo tęn wiſus gardus", Ch 1 Moz 29,3.

---

[45] EM, I, p. 292.

[46] P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 47.

„...ſuwaris wiſus gardus“, Ch 1 Moz 29, 8.

„...ir nuejo broley jo, ganit gardą tewo ſawo“, Ch 1 Moz 37, 12.

...kas gano gardą, o ne wałgo pieną gardo? Bt 1 Pv K 9,7 (plg. t. p. LKŽd., III, 120).

Lietuvių kalboje žodis *gařdas*, kaip žinome, vartojamas tam tikro aptvaro reikšme ('atitverta tvarto dalis', 'aptvaras lauke ar ganykloje', 'iš lentų sukalta dėžė kiaulėms vežti', LKŽd., III, 120). Pastaroji – aptvaro – reikšmė yra, be abejo, senesnė. 'Gyvulių būrio' reikšmė, matyt, atsirado iš 'aptvaro lauke ar ganykloje' reikšmės.

Liet. *gařdas* yra sietinas su sen. slav. *gradъ* 'pilis, miestas, sodas', rus. *город* 'miestas', skr. *gṛháḥ* 'namas', got. *gards*, got. *garda* 'gardas', alb. *garth* 'gyvatvorė' ir kt.[47]

Liet. *gařdas* atitikmuo randamas ir latvių kalboje, plg. lat. *gards* 'ein Verschlag am oder im Stalle' (užfiksuotas J. Janševskio raštuose). J. Endzelynas šį latvių kalbos žodį linkęs laikyti lituanizmu (Anscheinend aus li. *gařdas* dass., wenn wirklich mit kurzem *a*; vgl. *gãrds* 1, EH, I, 384). Mums atrodo, jog lituanizmu reikėtų laikyti ir lat. *gãrds* 'ein Verschlag fürs Mastvieh, namentlich für Schweine' (EM, I, 618; EH, I, 390). Mat, sprendžiant iš K. Miūlenbacho žodyno ir jo papildymų medžiagos, šis žodis vartojamas beveik išimtinai Lietuvos pasienyje (Dunika, Gruobinia, Lazduona, Nyca, Nygranda, Rucava). Šaknies *a* pailgėjimą latvių kalbos žodyje reikėtų aiškinti Palatvio lietuvių tarimu, mat, Palatvio lietuviai (Akmenė, Klykoliai, Mažeikiai), iš kurių šis žodis į latvių kalbą turėjo patekti, liet. *gařdas* taria *gã·rc*. Jeigu lat. *gãrds* ir nebūtų skolinys iš lietuvių kalbos, tai bent jam išlikti anose latvių tarmėse būtų padėjusi lietuvių kalba.

Liet. *gařdas* aptvaro reikšme pateko ir į Pabaltijo suomių kalbas, plg. suom. *karsina*, karel. *karžina* ir kt.[48]

Liet. *stõdas*

Liet. *stõdas* 'gyvulių būrio' reikšme taip pat vartojamas tik senuosiuose raštuose – tokia reikšme jį vartoja J. Bretkūnas, M. Daukša, K. Širvydas ir kt. Plg.:

„...nuneſche awi iſch Stodo (paraštėje: Gardo)...“, BrB 1 Sam 17, 34.

„...ſtôdai ir kaimenęs, táwos...“, DP, 290.

„...piewos, łąkos, kâimęnes, ſtôdai...“, DP, 306.

„Paweyksłu tieg tapi ſtodo... (Wʒormi, mowi, będac ſtáda...)“, SP, II, 136.

„...piemenimus, Stodą ganantiemus...“, KN, 130.

Šalia formos *stodas* senuosiuose raštuose vartojama ir forma *stoda*[49].

Dėl liet. *stõdas* kilmės esama įvairių nuomonių. A. Briukneris spėjo, jog šį žodį lietuviai pasiskolino iš lenkų kalbos[50]. K. Būga, ilgą laiką abejojęs, ar tai savas žodis ar skolinys[51], jį laiko skoliniu iš rusų kalbos[52], o P. Skardžius – skoliniu

[47] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 135–136; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 297; J. Pokorny, Et. Wb., p. 444.

[48] Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja, I, Helsinki, 1955, p. 165; A. Sabaliauskas, LKK, VI, p. 118.

[49] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 592.

[50] A. Brückner, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Weimar, 1877, p. 137.

[51] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, 92, II, p. 591–592.

[52] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 46.

LKI BIBLIOTEKA

iš baltarusių kalbos[53]. Kategoriškai, tur būt, negalima nuneigti nė vienos nuomonės. Tačiau P. Skardžius, be kita ko, primena labai panašią liet. *stõdas* ir baltr. *стадо* vartoseną baltarusių kalba rašytuose Lietuvos dokumentuose (plg. кони, стада и животина князя Лит. Мет. (1520). РИБ. XX 1434). Pagaliau įmanomas atvejis, jog toks gyvulių būrio pavadinimas į lietuvių kalbą iš slavų galėjo patekti įvairiais keliais.

Liet. *armuõ*

Liet. *armuõ* 'gyvulių būrio' reikšme užfiksuotas vieną kartą, būtent, A. Baranausko biblijos vertime: *Iš armeniẽs patiną nesuteptą apieravos*, 3 Moz 1,3 (LKŽd., I (2), 310). Mums atrodo, jog A. Baranauskui pavartoti liet. *armuõ* šiame kontekste davė akstiną lot. *armentum* (*...si holocaustum fuerit ejus oblatio, ac de armento*...3 Moz 1, 3), kuris lotynų kalboje reiškia 'stambieji darbiniai gyvuliai (arkliai, jaučiai); darbinių gyvulių banda'.

Šiaip liet. *armuõ* 'ariamas dirvos sluoksnis; ariama žemė; arimas, dirva' (: liet. *árti*) niekur 'gyvulių būrio' reikšme nėra vartojama.

Liet. *gaibjė*

Liet. *gaibjė* 'gyvulių būrio' reikšme užfiksuotas šiuose lietuvių kalbos paminkluose: „Clavis Germanico-Lithvana", J. Brodovskio žodyne, F. Neselmano žodyne ir F. Kuršaičio žodyne (nurodant, jog pačiam F. Kuršaičiui toks žodis iš gyvosios kalbos nėra pažįstamas). Šio žodžio struktūra rodytų, jog tai nėra gyvas lietuvių kalbos faktas, nes tokios darybos žodžių lietuvių kalboje apskritai nėra. Kyla klausimas, kokiu būdu jis galėjo atsirasti anuose mūsų kalbos paminkluose. F. Kuršaitis tokį žodį paėmė iš F. Neselmano žodyno. F. Neselmanas jį nusirašė iš J. Brodovskio žodyno rankraščio. Nusirašė F. Neselmanas teisingai, nes J. Brodovskio žodyno rankraščio toji vieta yra labai aiškiai įskaitoma:

„Gótas Awju. Gardas, Stodas. Gauje, Gaibje" (B, 613).

Į J. Brodovskio žodyno rankraštį žodis *gaibjė* tikriausiai pateko iš XVII amžiaus žodyno „Clavis Germanico-Lithvana", kur jis taip pat labai aiškiai įrašytas:

„Heerde Vieh. Kaimene, ês. F.

Gûta, ôs F. Gaibje, ês. F.
Gáuje, ęs. F." (C, I, 873).

Galima net spėti, jog J. Brodovskis, rašydamasis šį žodį iš minėto šaltinio, sukeitė jį vietomis su žodžiu *gauje*, kadangi šis jam buvo žinomas, o žodį *gaibje* jis nukėlė į galą kaip jam negirdėtą. Kad J. Brodovskis iš tikrųjų naudojosi „Clavis Germanico-Lithvana", tai aiškiai yra įrodęs J. Lebedys[54]. Tačiau kaip atsirado žodis *gaibjė* pastarajame rankraštyje, kol kas pasakyti neįmanoma.

---

[53] P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, Kaunas, 1931, p. 206.

[54] J. Lebedys, Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a., Vilnius, 1956, p. 23.

Liet. *pulkas*, lat. *pulks*

Tiek lietuvių, tiek ir latvių kalbose 'gyvulių būrio' reikšme vartojamas žodis *pulkas* (lat. *pulks*).

'Gyvulių būrio' reikšme žodis *pulkas* jau randamas K. Širvydo 1629 metų žodyno leidime:

„Stado, grex, armentum. pulkas"

„Stadko, grex pusillus, pulkielis" (Dic., 174).

K. Širvydo žodyno 1642 metų leidime taip pat randame:

„Stádo bydła, Armentum, grex

pulkas" (Dic., 421).

'Gyvulių būrio' reikšme *pulkas* dažnai vartojamas ir lietuvių kalbos tarmėse. Tačiau čia jis dažniausiai vartojamas ne kaip *bandõs* ar *kaimenės* sinonimas, o apskritai 'būrio, daugybės (kalbant daugiausia apie gyvus daiktus)' reikšme ir sakomas paprastai su pažymimuoju žodžiu, plg. *avių pulkas, pulkas kiaūlių, pulkas kárvių* ir t. t. Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse *pulkas* vis dėlto vartojamas beveik kaip *bandõs* ar *kaimenės* sinonimas, plg. *Prie pulko ganydavo* (Pumpėnai); *Per du pulku ganydavo gyvulius* (Linkuva).

Labai panaši vartosena yra ir latvių kalbos žodžio *pùlks* 'der (lebendige) Haufe, die Schar, eine Menge überhaupt', *ganāms pulks* 'die Herde', *ganãmpùlks, luopu pùlks, luopu pulciņš, pulks, pulciņš* (*Kur tu dzīsi savu pulciņu*?) (EM, I, 600, III, 407; EH, I, 382)[55].

Liet. *pulkas*, lat. *pùlks* yra skoliniai iš senosios rusų kalbos, plg. sen. rus. *pъlkъ* 'Regiment, Heer, Heeresmacht, Heereszug, Lager'[56]. Į baltų kalbas jis, matyt, pateko karinio termino reikšme, o kitos reikšmės atsirado vėliau jau baltų kalbose. Panašus reikšmės platėjimo procesas pastebimas ir kai kuriose slavų kalbose, plg. rus. dial. *полок* 'būrys (mergaičių)', serb.-chorv. *пук* 'народ, люд, толпа', ček. *pluk* 'Haufe'.

Slavai šį žodį pasiskolino iš senovės germanų (**fulkaz*), plg. sen. vok. aukšt. *folk*, sen. angl. *folc* 'Heer, Schar'[57].

Liet. *tabūnas*

'Gyvulių būrio' reikšme lietuvių kalbos tarmėse kartais pasitaiko ir žodis *tabūnas*. Apskritai, šis žodis lietuvių kalboje vartojamas keliomis reikšmėmis: 'gyvulių (dažniausiai arklių) būrys' (Kurtuvėnai, Liškiava, Ukmergė, Salamiestis), 'būrys, daugybė' (Alytus, Anykščiai, Druskininkai, Dusetos, Jurbarkas, Južintai, Laukuva, Lazdijai, Rudamina, Ukmergė, Utena), 'iš visų pusių aptverta ganykla' (Kurtuvėnai, Radviliškis, Šiauliai).

Žodis *tabūnas* į lietuvių kalbą atėjo iš slavų. 'Arklių būrio' reikšme toks žodis vartojamas rytinių slavų kalbose, plg. rus. *табун*, baltr. *табун*, ukr. *табун*. Iš čia jis pateko ir į lenkų kalbą, plg. lenk. *tabun*[58]. Rytiniai slavai šį žodį pasiskolino iš

[55] Pavyzdžius, kurių nesama K. Miūlenbacho – J. Endzelyno žodyne, autorius yra gavęs iš fil. m. kand. D. Zemzarės.

[56] P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, p. 183; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 665–666; EM, III, 407.

[57] M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 393–394; F. Kluge, Et. Wb., p. 825; E. Klein, Et. Dic., I, p. 607.

[58] A. Brückner, Sł. et., p. 563.

tiurkų-totorių kalbų, plg. Kazanės tot. *tabun* 'arklių banda', čagatajų *tabun*, Krymo tot. *tabum* 'banda, būrys'[59].

Sunku pasakyti, iš kurios slavų kalbos kilo liet. *tabūnas*, gal labiausiai tikėtina, kad lietuviai šį žodį gavo iš rusų kalbos. 'Būrio apskritai, daugybės' ir 'aptvertos ganyklos' reikšmės atsirado jau pačioje lietuvių kalboje.

Lat. *pùlis*

Šis žodis latvių kalboje vartojamas keliomis reikšmėmis: 'der Haufe; die Menge'' 'die Herde; die Kette (von Jungwild)', 'das Nest', 'der Strichregen' (EM, III, 446–7). 'Gyvulių būrio' reikšmė, be abejo, yra išsirutuliojusi iš 'krūvos, daugybės' reikšmės.

J. Endzelynas lat. *pùlis* linkęs sieti su lat. *pauna* 'der Schädel; das Maul', lat. *paũna* 'eine kleine Mütze; ein Ranzen; Bündel' (EM, III, 128). Toliau šiuos žodžius reikėtų sieti su ide. **pŭ-*, **peu-*, **pou-* 'aufblasen; aufgeblasen, angeschwollen' šaknies žodžiais, plg. skr. *phuphusaḥ* 'plaučiai', arm. *(h)ogi* 'kvapas, kvėpavimas, siela' ir kt.[60]

* * *

Baltų kalbos 'gyvulių būriui' vadinti turi labai daug pavadinimų, ypač daug tokių pavadinimų randame lietuvių kalboje. Šie pavadinimai dažniausiai yra baltiškos kilmės žodžiai, atsiradę iš įvairių šaknų. Dažnai aptinkama 'daugybė, būrys'→'gyvulių būrys', 'gyvulys, gyvuliai'→'gyvulių būrys' semantinė raida. Vienas kitas 'gyvulių būrio' pavadinimas į baltų kalbas pateko ir iš slavų kalbų.

PIEMENŲ PAVADINIMAI

Indoeuropiečių kalbose nesama bendro, labiau šiose kalbose paplitusio piemens pavadinimo. Tačiau atskiros ide. kalbų grupės dažniausiai turi bendrus pavadinimus, atsiradusius semantiškai panašiu būdu, kartais net ir iš tos pačios ide. šaknies, plg. lot. *pāstor* 'piemuo': lot. *pāscō*, *-ere* 'ganyti, verstis gyvulininkyste', rus. *nacmyx* 'piemuo': rus. *nacmu* 'ganyti', arm. *hoviv* (< **oṵi -pā-*) 'piemuo'; vok. *Hirt* 'piemuo': vok. *Herde* 'banda, kaimenė', angl. *(shep)herd* 'piemuo' : angl. *herd* 'banda, kaimenė', liet. *keřdžius* 'vyresnysis, senesnio amžiaus piemuo' ir kt.

Panašiu būdu piemens pavadinimai atsirado ir baltų kalbose.

Liet. *piemuõ*

Šis pavadinimas yra labai senas, esama pagrindo manyti, jog jis dar bendraindoeuropietiškos kilmės. Tiesa, iš baltų kalbų šiuo metu tokį piemens pavadinimą randame tik lietuvių kalboje, tačiau esama pakankamai duomenų, rodančių, kad jis yra buvęs bendrabaltiškas.

Tiesioginių atitikmenų liet. *piemuõ* turi tik graikų kalboje, plg. gr. ποιμήν 'piemuo', ποίμνη 'banda, kaimenė'. Tiesa, esama ginčų dėl liet. *piemuõ* ir graikiškų žodžių tikslaus šaknies vokalizmo atitikimo. Tačiau ar baltų *ie* siesime tiesiog su

---

[59] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 66.
[60] J. Pokorny, Et. Wb., p. 847.

ide. *oi, ar baltiško žodžio šaknies vokalizmą aiškinsime pasikeitus dėl kitų žodžių įtakos, liet. *piemuõ* ir gr. ποιμήν ryšys nekelia abejonių.

Lietuvių ir graikų kalbų piemens pavadinimai sietini su ide. prolyte **pō(i)*, kurios pagrindinė reikšmė buvusi 'ganyti gyvulius'. Vėliau iš šios reikšmės atsiradusi ir nauja reikšmė apskritai 'ką nors saugoti'.

Šios šaknies žodžių, be lietuvių ir graikų kalbų, aptinkame ir kitose ide. kalbose, plg. skr. *pāti* 'jis saugoja, gano', av. *pāiti*, skr. *gōpāḥ* 'piemuo (iš pradžių galvijų, karvių piemuo, plg. skr. *gauḥ* 'galvijas, jautis, karvė)', *pāyuḥ* 'saugotojas', *pālāḥ* 'sargybinis, piemuo', *nṛpaḥ* 'karalius (žmonių saugotojas)', sen. pers. *xšathrapāvan* 'valdovo vietininkas, satrapas'[1].

Su ide. **pō(i)* mėginama sieti ir grupė germanų kalbų žodžių, plg. got. *fōdr* 'makštis', sen. angl. *fōdor*, vok. *Futter* 'pamušalas'[2]. Semantiškai germaniškų žodžių ryšys su ide. **pō(i)* aiškinamas tuo, kad got. *fōdr* ir kiti galimi sieti su reikšme 'saugoti apdengiant'.

Būta mėginimų ide. **pō(i)* sieti su ide. **pā-* 'šerti, maitinti, ganyti'[3], iš kurios kilo jau mūsų minėti ide. piemens pavadinimai (lot. *pāstor*, rus. *пастух*, arm. *hoviv*). Tačiau šie mėginimai nebuvo sėkmingi.

Labai abejotinas ir het. *paddar* 'pintinė, krepšys'[4] siejimas su ide. **pō(i)*[5].

Ide. **pō(i)* šaknies žodžių visiškai nepaveldėjo slavų kalbos. Tiesa, šią šaknį turi rusų, ukrainiečių avių piemens pavadinimas *чабан*. Tačiau jis į rusų kalbą atėjo iš tiurkų-totorių kalbų (plg. Krymo tot. *čoban* 'piemuo')[6], kurios savo ruožtu tokį piemens pavadinimą gavo iš persų, plg. pers. *šubān* 'piemuo', afgan. *špūn* < **fšu-pāna-* 'galvijų piemuo', plg. skr. *pānáḥ* 'saugojantis'[7].

Latvių ir prūsų kalbose piemens pavadinimo, atitinkančio liet. *piemuõ*, nerandame. Tačiau tam tikrus šio žodžio pėdsakus galime įžiūrėti kai kuriuose vietovardžiuose bei asmenvardžiuose.

Prūsų kalboje randame vietovardį *Paymekopo* (užfiksuotas 1311 m. dokumentuose). Atrodo, jog šį vietovardį, kildinant iš *Paymenkopo*, galima būtų sieti su liet. *piemuõ*. Dėl pr. *Paymekopo* darybos plg. pr. *Auctacops*, *Auctukape*: liet. *áukštas* + liet. *kãpas*[8].

Su liet. *piemuõ* mėginama sieti ir latvių asmenvardį *Paim* bei vietovardį *Paĩmis*[9].

Kaip matome, šių pavyzdžių šaknies vokalizmas nesutampa su liet. *piemuõ* šaknies vokalizmu, tačiau jis atitinka gr. ποιμήν vokalizmą. Galimas daiktas, jog baltų kalbose egzistavę du šio piemens pavadinimo variantai — **peim-* ir **poim-*. Pagaliau antrasis variantas netgi galėjo būti senesnis. Tai rodytų baltiškos kilmės piemens pavadinimas Pabaltijo suomių kalbose, plg. suom. *paimen* 'piemuo', *paimen-*

---

[1] J. Pokorny, Et. Wb., p. 839; M. Mayrhofer, Et. Wb., I, 348, II, 251, 262.

[2] J. Pokorny, Et. Wb., p. 839; F. Kluge, Et. Wb., p. 226–227.

[3] M. Mayrhofer, Et. Wb., II, p. 251; J. Pokorny, Et. Wb., p. 787.

[4] F. Kluge, Et. Wb., p. 227.

[5] J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch, Heidelberg, 1952, p. 166.

[6] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 297.

[7] M. Mayrhofer, Et. Wb., II, p. 251.

[8] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 12, 112.

[9] E. Blese, Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas, I, Rīgā, 1929, p. 333; E. Blesė tokį (šaknyje su *-ai-*) latvių kalbos piemens pavadinimą linkęs laikyti sekundariniu skoliniu iš Pabaltijo suomių kalbų.

taa 'ganyti', est. *paimendama* 'ganyti, saugoti', karel. *paimen* 'piemuo', lyv. *paimeń* 'piemuo', *paimentta* 'ganyti, saugoti', veps. *paĵmen* 'piemuo', *paĵmenta* 'ganyti, saugoti' ir kt.[10]

Į Pabaltijo suomių kalbas baltiškas piemens pavadinimas pateko kartu su kitais gyvulininkystę ir žemdirbystę liečiančiais žodžiais veikiausiai paskutiniaisiais amžiais prieš mūsų erą. Suomių kalbų dirvoje iš jo atsirado ir veiksmažodis, reiškiantis 'ganyti, saugoti', o taip pat kiti gimininginė žodžiai, plg. suom. *paimentaminen* 'ganymas, ganiava', *paimenkoira* 'aviganis šuo', *paimenpilli* 'piemens dūdelė', *paimenpoika* 'piemenėlis', *paimentolainen* 'klajoklis' ir kt.[11]

Gana įdomus klausimas, kodėl šio piemens pavadinimo neišlaikė latvių kalba. Mums atrodo, jog tam tikrą vaidmenį čia galėjęs suvaidinti prielinksnis *pie*. Mat, latvių kalboje *prie* išvirtus *pie*, latvių kalbos žodžiai prasidedantys junginiu *pie-*, galėjo būti suprasti kaip prielinksniniai sudurtiniai žodžiai. Žodžiai, kurių leksinis ryšys su prielinksniu *pie* nebuvo jaučiamas, savotiškai nesiderino prie minėtų sudurtinių žodžių sistemos ir pradėjo pamažu nykti arba jų fonetika buvo pakeista dėl kitų žodžių įtakos. Dėl šios priežasties, pavyzdžiui, lat. *pļāva* galėjo išstumti senąjį lat. *piẽva* (EH, II, 278), dėl šios priežasties, gal būt, nerandame latvių kalboje liet. *piẽtūs* fonetinio atitikmens. Ši mūsų hipotezė, žinoma, negali liesti latvių kalbos žodžių, kur *ie* < *en*, o taip pat žodžių, kurie, sutrumpėjus galūnei, tapo vienaskiemeniai.

Lat. *gans*, liet. *gãnas* ir kt.

Latvių kalboje įsigalėjo kitos šaknies piemens pavadinimas, plg. lat. *gans* 'piemuo', mažyb. formos *ganiņš*, *ganelis*, *ganēns*, *gane* 'piemenė', *ganene*, *gaņa*, *ganiene*, *ganiķis* 'ein Hirt (ein kleiner, nichtssagender Hirt)', *ganîtājs* 'der Hüter' (EM, I, 599, 600; EH, I, 382). Šie žodžiai sietini su lat. *ganît*, liet. *ganýti*.

Iš pastarojo veiksmažodžio kilę piemens pavadinimai vartojami ir lietuvių kalboje, plg. liet. *gãnas* 'ganytojas, piemuo', *ganýtojas*, *ganìkas*, *ganùkas*, *ganė* 'piemenė, ganytoja' (LKŽd., III, 96, 100, 107, 108).

Taip pat vartojama nemaža sudurtinių piemens pavadinimų, kurių antrasis komponentas yra šios šaknies žodis. Plg.:

Liet. *ančiãgonis* 'ančių piemuo' (LKŽd.,I(2), 131) < liet. *ántis* + *ganýti*.

Liet. *arklãganis* 'kas arklius gano', *arkliãganis*, *arkliaganỹs*, *arkliãgonis*, *arklìganis*, *arkliũganis* (LKŽd., I(2), 301, 303, 305, 307) < liet. *arklỹs* + *ganýti*.

Liet. *avìganis* 'avių piemuo, avių ganytojas', *avìgonis*, *aviãgonis*, *avẽliaganis* (LKŽd., I(2), 521, 523, 525) < liet. *avìs* + *ganýti*.

Liet. *galvijãgonis* 'piemuo, bandaganis', *galvìjagonis* (LKŽd., III, 83) < liet. *galvìjas* + *ganýti*.

Liet. *jautaganỹs* 'jaučių ganytojas; piemuo', *jaučiãgonis* (LKŽd., IV, 295, 322) < liet. *jáutis* + *ganýti*.

Liet. *karvãganis* 'karvių piemuo' (LKŽd., V, 352) < liet. *kárvė* + *ganýti*.

---

[10] Y. H. Toivonen, E. Itkonen, A. J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja, II, Helsinki, 1958, p. 459; J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki, 1936, p. 145; V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog, Köbenhavn, 1890, p. 208.

[11] A. Sabaliauskas, LKK, VI, p. 130.

Liet. *kiaulãganis* 'kiaulių piemuo', *kiaulãgonis*, *kiaũlganis*, *kiauliãganis*, *kiauliãgonis* (LKŽd., V, 687, 691, 693) < liet. *kiaũlė* + *ganýti*.

Liet. *ožkaganỹs* 'ožkų piemuo', *ožkãganis*[12] < liet. *ožkà* + *ganýti*.

Liet. *žąsìgonis* 'žąsų piemuo' < liet. *žąsìs* + *ganýti*.

Liet. *bandãganis* 'galvijų piemuo, galvijagonis', *bandganis* (LKŽd., I(2), 639) < liet. *bandà* + *ganýti*.

Liet. *diẽnaganis* 'kas gano tik dieną gyvulius, menkas piemuo' (LKŽd., II, 346) < liet. *dienà* + *ganýti*.

Liet. *naktìgonis* 'kas naktį gano gyvulius (ppr. arklius)' < liet. *naktìs*+*ganýti*.

Liet. *rytãgonis* 'kas ryte gano gyvulius' < liet. *rýtas*+*ganýti*.

Panašios kilmės sudurtiniai piemenų pavadinimai gana plačiai vartojami ir latvių kalboje. Plg.:

Lat. *àitgans* 'der Schafhirt' (EH, I, 5) < lat. *àita* 'avis' + *gans* 'piemuo'.

Lat. *cũkgans* 'der Sauhirt', *cũkganis* (EM, I, 398; EH, I, 280) < lat. *cũka* 'kiaulė' + *gans*.

Lat. *gùovgans* 'der Kuhhirt' (EM, I, 692; EH, I, 424) < lat. *gùovs* 'karvė' + *gans*.

Lat. *luõpgans* 'der Viehhirt' (EM, II, 527) < lat. *luõps* 'galvijas, gyvulys' + *gans*.

Lat. *zirggans* 'der Pferdehirt' (EM, IV, 726; EH, II, 808) < lat. *zirgs* 'arklys' + *gans*.

Lat. *zùosgans* 'der Gansehirt' (EM, IV, 759) < lat. *zùoss* 'žąsis' + *gans*.

Lat. *dižgans* 'der grosse (ältere) Hirt, Oberhirt' (EH, I, 324) < lat. *dižs* 'didelis, didingas, kilnus' + *gans*.

Liet. *ganýti*, lat. *ganît* toliau siejami su liet. *giñti* 'vyti, varyti; varyti bandą, gyvulius į ganyklą', lat. *dzìt*, rus. *гнать* 'varyti, raginti, persekioti, guiti', lenk. *gonić*, air. *gonim* 'sužeidžiu, užmušu', skr. *hanti* 'jis užmuša, žudo', arm. *gan* 'mušimas, plakimas', gr. φόνος 'nužudymas' ir kt.[13]

Šiems žodžiams atstatoma ide. prolytė **gu̯hen -(ə)-*, kurios pirminė reikšmė veikiausiai buvusi 'mušti'. Baltų kalbose taip pat esama šios šaknies žodžių, kurių reikšmė dar nėra taip nutolusi nuo pirminės reikšmės, plg. liet. *genėti* 'piaustyti šakas; kirsti krūmus', lat. *dzenêt*, liet. *genỹs*, lat. *dzenis*, pr. *genix*. Slavų kalbose ran- (dame šios šaknies žodžių, kurių reikšmė visiškai priartėja prie liet. *ganýti*, lat. *ganît*, liet. *giñti*, lat. *dzìt* reikšmių, plg. rus. *выгон* 'ganykla, ganiava, bandotakis; išginimas', lenk. *wygon*.

Lietuvių kalboje esama piemens pavadinimų, kilusių tiesiog iš veiksmažodžio *giñti*, plg. liet. *genùlis* 'piemenėlis' (LKŽd., III, 239), *ginìkas* 'kas gena (gyvulius)' LKŽd., III, 319), *gintójas* (LKŽd., III, 327).

Liet. *arkliniñkas*, *aviniñkas* ir kt.

Pasitaiko taip pat piemenų pavadinimų, kilusių tiesiog iš atitinkamų gyvulių pavadinimų. Plg.:

Liet. *arkliniñkas* 'naktigonis, arklių prižiūrėtojas; arklių mėgėjas, žinovas', *arklinỹkas* (LKŽd., I (2), 305), *arklìnis* 'naktigonis, arkliaganis, šėrikas' (LKŽd.,

[12] Lietuvių kalbos pavyzdžiai, prie kurių nenurodytas šaltinis, paprastai paimti iš akademinio „Lietuvių kalbos žodyno" kartotekos.

[13] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 152–153; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 293; J. Pokorny, Et. Wb., p. 491–493.

I(2), 306), *arkliñčius* 'piemuo nenaudėlis' (LKŽd., I (2), 305; dėl semantikos plg. liet. *arklìnis* 'išdykėlis'), plg. liet. *arklỹs*.

Liet. *aviniñkas* 'avių piemuo; avių prižiūrėtojas, augintojas, laikytojas', *avinỹkas* (LKŽd., I(2), 528), *avinõrius* 'avių piemuo' (su slaviška priesaga, LKŽd., I(2), 529), plg. liet. *avìs*.

Liet. *galvijininkas* 'galvijų piemuo' (LKŽd., III, 83), *galviniñkas* (LKŽd., III, 84), plg. liet. *galvìjas*.

Liet. *jáutininkas* 'jaučių piemuo; žmogus, kuris jaučiais dirba', *jáutinis* 'jaučių piovėjas, piemuo, pirklys; jautininkas' (LKŽd., IV, 324), *jáučius* 'jaučių piemuo; kerdžius', *jaũčius* (LKŽd., IV, 295), *jautìšius* 'jaučių prižiūrėtojas' (LKŽd., IV, 325), plg. liet. *jáutis*.

Liet. *kárvininkas* 'karvių piemuo, prižiūrėtojas, augintojas' (LKŽd., V, 357), *karvìšius* 'menk. karvių piemuo', *karviškus* (LKŽd., V, 358), plg. liet. *kárvė*.

Liet. *kiaũlininkas* 'kiaulių piemuo, kiauliaganis, kiaulių šėrikas, prižiūrėtojas', *kiauliniñkas* (LKŽd., V, 696), *kiaũlinis* 'kiaulių piemuo; kas verčiasi kiaulėmis', *kiaulìnis* (LKŽd., V, 697), *kiaulìšius* 'kiauliaganis, kiaulių piemuo', *kiauliušis* (LKŽd., V, 699), plg. liet. *kiaũlė*.

Liet. *ožkiniñkas* 'kas ožkomis verčiasi, ožkaganys', *óžkininkas*, plg. liet. *ožkà*.

Liet. *avìnvedis* 'avių piemuo' (LKŽd., I(2), 529), *avinvedỹs* < liet. *ãvinas*+*vèsti*.

Liet. *kiaũliapiemenis* 'kiaulių piemuo' (LKŽd., V, 694), *kiaũlpiemenis* (LKŽd., V, 700) < liet. *kiaũlė*+*piemuõ*.

Liet. *akė́čpiemenis*, *berniùkas*, *gel̃čius* ir kt.

Pasitaiko lietuvių kalboje vienas kitas ir kitokios kilmės piemens pavadinimas, dažniausiai vartojamas tam tikra specifine reikšme ar turintis kokį nors emocinį atspalvį. Plg.:

Liet. *akė́čpiemenis* 'tinkantis prie akėčių piemuo, pusbernis' (LKŽd., I(2), 51), *akėtpiemenis* (LKŽd., I(2), 55) < liet. *akė́čios* + *piemuõ*.

Liet. *berniùkas* 'piemenukas, jaunesnysis bernas (samdinys)' (LKŽd., I(2), 770), plg. liet. *berniùkas*.

Liet. *gel̃čius* 'vaikas, piemenukas' (LKŽd., III, 213), plg. liet. *geltónas*, *gel̃tas*, dėl semantikos plg. liet. *geltonsnãpis* 'nesubrendėlis, pienburnis, vaikėzas'.

Liet. *naktiniñkas* 'naktigonis', *naktìnis*, plg. liet. *naktìs*.

Liet. *naktìgulis* 'naktigonis' < liet. *naktìs* + *gulė́ti*

Liet. *avčiõrius*

Liet. *avčiõrius* 'avininkas, avių piemuo' (LKŽd., I(2), 520) < lenk. *owczarz*. Tačiau lietuvių kalbos žodyje jaučiamas leksinis šio žodžio ryšys su liet. *avìs*. Kad šis žodis paskolintas iš lenkų kalbos, gal būt, rodytų jo šaltinis – J. Brodovskio žodynas.

Lat. *šēperis*, *šęruks*

Lat. *šēperis* 'ein Hirt, der Hirt auf einem Gut; der Schäfer auf einem Gut' (EH, II, 626) – vokiškos kilmės žodis, plg. vok. *Schäfer*, plg. t. p. lat. *šēperis* 'Schaferhund', *šēperītis* (EM, IV, 17)[14].

[14] J. Sehwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, Leipzig, 1936, p. 130.

Lat. *šęruks* 'ein (verheirateter) Viehpfleger und Hirt (namentl. auf Gütern)' (EM, IV, 17) aptinkamas latvių kalbos tarmėse, esančiose Lietuvos pasienyje, J. Endzelyno nuomone, galėjo būti paskolintas iš lietuvių kalbos, plg. liet. *šėrti*, lat. *šẽrt* < < liet. *šėrti*.

Liet. *keřdžius*

Lietuvių kalboje vartojama net keletas specialių vyresniojo piemens pavadinimų.

Labiausiai paplitęs pavadinimas yra *keřdžius*, kuris vartojamas ir literatūrinėje kalboje. Šalia formos *keřdžius* tarmėse ir įvairiuose kalbos paminkluose aptinkame ir kitokių šios šaknies kerdžiaus pavadinimo formų, plg. *kerdeninkas (kerdenykas)*, *kerdis*, *kerdžys* (LKŽd., V, 600). Iš šio pavadinimo taip pat kilo nemaža kitų žodžių, susijusių su kerdžiaus darbu ar apskritai gyvulių ganymu, plg. *kerdỹstė* 'kerdžiaus darbas', *kerdžystà*, *keřdbuvis* 'kas yra kerdžiumi buvęs', *kerdùkas* 'piemenukas', *kerdžiánka* 'moteris, gananti gyvulius', *kerdžiáuti* 'kerdžiaus pareigas eiti, kerdžiumi būti', *keřdžinė* 'piemenų pokylis', *kerdžinyčià* 'kerdžiaus troba', *keřdžiuvienė* 'kerdžiaus žmona' (LKŽd., V, 600), *kiaũlkerdis* 'kiaulių kerdžius', *kiaũlkerdžius* (LKŽd., V, 699).

Lietuvių kalbos tarmėse, o taip pat ir literatūrinėje kalboje, labai plačiai vartojama ir forma *skeřdžius* bei iš jos kilę žodžiai (*skerdžiáuti*, *skerdỹstė*, *skeřdžiuvienė*). Forma *skeřdžius* yra naujesnė – ji atsirado prie formos *keřdžius* pridėjus priebalsį *s-*. Panašus priebalsių pridėjimas lietuvių kalboje yra gana dažnas reiškinys (nesvetimas jis ir latvių kalbai), plg. liet. *keterà* : *sketerà*, *kregždė̃* : *skregždė̃*, *kremzlė̃* : *skremzlė̃* ir kt.[15]

Pridėtinio *s-* atsiradimas žodyje *keřdžius* aiškinamas įvairiai. E. Frenkelis, perspėdamas, jog liet. *skeřdžius* nereikia sieti su liet. *skeřsti* 'piauti kiaulę', *s-* atsiradimą aiškina žodžių *sérgėti*, *sárgas* įtaka[16]. Tuo tarpu J. Otrembskis liet. *skeřdžius* atsiradimą aiškina kaip tik dėl žodžio *skeřsti* įtakos, mat, vyresnysis piemuo kartu buvęs ir gyvulių skerdikas[17]. Iš šių dviejų aiškinimų įtikimesnis būtų J. Otrembskio aiškinimas. Tačiau, mums atrodo, *s-* vyresniojo piemens pavadinime galėjo atsirasti ir be kurio nors konkretaus žodžio įtakos. Juk šiaip ar taip visus pridėtinius *s-* tiek lietuvių, tiek latvių kalbose neįmanoma paaiškinti vien etimologiškai kurio nors žodžio įtaka.

s- pridėjimas žodyje *keřdžius* yra senas reiškinys. Z. Zinkevičius su žodžiu *skeřdžius* sieja ir hidronimus *Skeřdžius*, *Skérdžia*[18]. Tačiau šie hidronimai gali būti siejami ir su liet. *skařdis*, *skařdžius* grupės žodžiais, plg. liet. *Skeřdupis* šalia *Skařdupis* ir kitus labai paplitusius hidronimus[19]. Pastaroji galimybė, mums atrodo, įmanomesnė, juo labiau, kad hidronimų, kuriuos būtų galima sieti su liet. *keřdžius*, nepasitaiko.

---

[15] J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I, Warszawa, 1958, p. 376–378; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatyka, Rīgā, 1951, p. 238–239; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, p. 190–191.

[16] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 242.

[17] J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I, p. 378.

[18] Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, Vilnius, 1963, p. 148; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 190.

[19] Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, p. 147–148.

Liet. *keřdžius* turi gana patikimą etimologiją – jis siejamas su ide. **k̑erdho-* prolytės žodžiais, kurių pirminė reikšmė buvusi 'eilė; banda, kaimenė'. Semantinė šios prolytės žodžių raida labai gerai atsispindi slavų, o iš dalies ir baltų kalbose, plg. rus. *чередa* 'eilė, laikas, metas; banda', ukr. *чередa* 'banda, būrys, minia; eilė', baltr. *чарада* 'virtinė, eilė; minia, būrys; banda', lenk. *trzoda* 'banda, galvijai', ček. *třida* 'tvarka, eilė, klasė, kaita; gatvė, bulvaras', slovk. *črieda* 'banda, kaimenė', aukšt. luž. *črjóda* 'krūva' ir kt.[20]

Liet. *keřdžius*, pr. *kērdan*, rus. *чередa* siejant su ide. **k̑erdho*, šiek tiek abejonių kelia baltų ir slavų kalbų žodžio pradžios konsonantizmas – guturalinis vietoj laukiamo palatalinio, plg. skr. *śardha-* 'banda, būrys', av. *sarəϑa*. Tačiau baltų kalbose toksai „nedėsningas" guturalinis gana dažnai aptinkamas, ir tikriausiai šio baltų ir slavų kalbų pavadinimo nereikėtų laikyti skoliniu iš kokių nors vakarinių ide. dialektų.

B. Jėgeris šiuos baltų ir slavų kalbų žodžius mėgina sieti su ide. **(s)qer-* 'schneiden'[21].

Iš baltų kalbų šios ide. šaknies žodžius išlaikė lietuvių ir prūsų kalbos. Lietuvių kalboje, kaip matėme, šios šaknies žodis yra vyresniojo piemens pavadinimas, tuo tarpu prūsų kalbos žodis *kērdan* vnsk. gal. (tris kartus trečiajame katekizme užfiksuota forma), *kerdan* (vieną kartą tame pačiame katekizme užfiksuota forma) išlaikė laiko reikšmę, plg. *prei swaian kerdan* (=*zu seiner zeit*), *en kērdan* (=*bey zeit*), *Enstan kērdan* (= *Zu der zeit*)[22]. Taigi baltų kalbose išlaikyti tartum du ide. **k̑erdho-* reikšmių poliai. Todėl, atrodo, pagrįstai spėjama, jog baltų kalbose, prieš atsirandant vyresniojo ar apskritai piemens reikšmei, turėjo būti vartotas tos pačios šaknies žodis 'kaimenės, bandos' reikšme. Galėtume net spėti, jog 1573 metų Volfenbiutelio Postilės rankraštyje užfiksuotas vyresniojo piemens pavadinimas *kerdenykas* savotiškai atspindi senąją liet. **kerda* 'banda, kaimenė' reikšmę, plg. *bandà* : *bandiniñkas* 'piemuo', *bandùlis* 'vyresnysis piemuo; *kerdžius*'.

Piemens reikšme ide. **k̑erdho-* šaknies žodis vartojamas germanų kalbose, plg. got. *hairdeis*, sen. vok. aukšt. *hirti*, vok. *Hirt*, angl. *(shep)herd*, kuris ir kilo iš germaniško bandos pavadinimo, plg. got. *haírda*, sen. vok. aukšt. *hërta*, vok. *Herde*, angl. *herd* ir kt.[23]

Kad anksčiau ide. **k̑erdho-* šaknies žodis 'eilės, laiko' reikšme buvo vartotas ne tik prūsų, bet ir kitose baltų kalbose, rodytų šio žodžio patekimas į Pabaltijo suomių kalbas, plg. suom. *kerta* 'sluoksnis, eilė; kartą' (plg. tokius žodžių junginius ar sudurtinius žodžius, kaip *ainoa kerta* 'vieną kartą', *vaatekerta* 'baltinių, drabužių pakeitimas', *elämäkerta* 'biografija', *vuosikerta* 'metinis leidinys', išvestinius žodžius, kaip *kerros* 'sluoksnis', *kertoa* 'pasakoti; dauginti (matematikoje)' ir kt.), est. *kord*, karel. *kerda*, lyv. *kērda* ir kt.[24] Tiesa, pastaruoju metu kai kurie tyrinėtojai (J. Ka-

[20] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 320; R. Trautmann, B.-sl. Wb., p. 127–128; О. Н. Трубачёв, Происхождение названий домашних животных в славянских языках, p. 105.

[21] B. Jēgers, KZ, 80, p. 46–48.

[22] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 53, 61, 63, 69, 356; Prūsų kalbos paminklai, p. 195, 209, 211, 223.

[23] F. Kluge, Et. Wb., p. 304, 310; J. Pokorny, Et. Wb., p. 579; E. Klein, Et. Dic., I, p. 722.

[24] Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja, I, p. 184–185; V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog, p. 185–186; J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, p. 115–117.

lima, L. Hakulinenas) baltiška šių žodžių kilme kiek abejojo. Tačiau jų abejonės vargu turi pagrindo. Tiek žodžių reikšmė, tiek ir jų fonetika rodytų, kad jie iš tikrųjų paskolinti iš baltų.

Latvių kalboje ide. **k̂erdho-* pėdsakų neaptinkame. Tiesa, latvių kalbos tarmėse (Rucava) užfiksuota forma *ķērdzis* 'zirgu puisis muižā' (EM, II, 375). Tačiau ji, kaip nurodęs J. Endzelynas, veikiausiai kilo iš liet. *keřdžius*.

Lietuvių kalbos žodžiai *keřdžius*, *skeřdžius* pateko ir į baltarusių, rusų, lenkų kalbomis rašytus Lietuvą liečiančius dokumentus, plg. baltr. *кердь*, *скердь*, rus. *кердь*, lenk. *skierdź*[25].

H. Hirtas visiškai nepagrįstai liet. *keřdžius* mėgino laikyti germaniškos (gotiškos) kilmės žodžiu[26].

Liet. *dienìnis*

Liet. *dienìnis* 'kerdžius' (LKŽd., II, 347), plg. liet. *dienà*.

Kaip matome, šio lietuvių kalbos vyresniojo piemens pavadinimo semantika labai primena ide. **k̂erdho-* reikšmių raidą. Liet. *dienìnis* vartojamas palyginti nedideliame tarmių plote (Bagaslaviškis, Gelvonai, Pabaiskas, Paberžė). Rytų Lietuvoje aptinkama ir pavardė *Dienìnis*, kuri iš pradžių reiškusi ja žymimo asmens profesiją.

Liet. *viršininkas*

Liet. *viršininkas* 'kerdžius, vyresnysis piemuo', plg. liet. *viršùs*.

Liet. *viršininkas* vyresniojo piemens reikšme dažniausiai pasitaiko šiaurinėje vidurio Lietuvos dalyje (Akmenė, Ėriškiai, Gruzdžiai, Grūžiai, Klykoliai, Linkuva, Papilė, Pušalotas, Rozalimas, Skaistgirys, Šeduva, Upytė, Žagarė). Vyresniojo piemens reikšme liet. *viršininkas* pateko ir į XVIII amžiaus viduryje lenkų kalba rašytus Šiaulių, Žagarės apylinkių dokumentus. Šalia žodžio *viršynik* tuose dokumentuose pasitaiko netgi iš šio žodžio kilęs terminas *viršynikostvo* 'kerdžiaus amatas, pareigos'[27].

Įdomus tolimesnis šio žodžio likimas. Jau XIX amžiaus pabaigoje J. Jablonskis jį įveda į literatūrinę kalbą, tik ne 'vyresniojo piemens', o 'žmogaus, kuris turi kokią viršenybę ant kitų žmonių (Vorsteher, Vorgesetzter, начальник)' reikšme[28]. Daugiausia J. Jablonskio pastangomis šis žodis naująja savo reikšme tvirtai įsigalėjo lietuvių literatūrinėje kalboje.

Iš liet. *viršininkas* 'vyresnysis piemuo' kilo ir keletas kitų su gyvulininkyste susijusių žodžių, plg. liet. *viršininkė* 'viršininko pati, kerdžiuvienė', *viršininkai* 'diena, kai vyresnysis piemuo, t. y. *viršininkas*, ateina į piemens ūkį valgyti ir piemeniui nereikia ganyti' (Lauksodis, Linkuva).

---

[25] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, p. 212, 323, 358; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 242.

[26] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 92.

[27] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, p. VIII–IX, 356–358.

[28] Jablonskio raštai, IV, Kaunas, 1935, p. 17; P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 601.

Liet. *bandùlis* ir kt.

Liet. *bandùlis* 'kerdžius' (LKŽd., I(2), 643), *bañdžius* (LKŽd., I(2), 644), *bandìnis* (LKŽd., I(2), 641), plg. t. p. *bandiniñkas* 'bandos ganytojas, piemuo' (LKŽd., I(2), 640), *bandìšius* 'piemuo, šėrikas' (LKŽd., I(2), 641), plg. liet. *bandà* 'kaimenė'.

Liet. *tvarklas*

Lingvistinėje literatūroje dar nuo A. Becenbergerio laikų piemens reikšme minimas J. Bretkūno biblijos vertime vartojamas žodis *tvarklas*[29]. Vėlesniuose Rytų Prūsijos lietuvių biblijos vertimuose J. Bretkūno vartojamą *tvarklas* atitinka *kerdžius* (.... *ir kaip kaimenė be kerdžiaus*, Iz. 13, 14)[30]. Vadinasi, būtų galima spėti, jog ir J. Bretkūno biblijoje žodis *tvarklas* vartojamas kerdžiaus reikšme. Deja, minėtas žodis į lingvistinę literatūrą piemens reikšme pateko per apsirikimą. Minėjome, jog naujesnių laikų Rytų Prūsijos lietuvių biblijos vertimuose J. Bretkūno žodį *tvarklas* anoje frazėje atitinka *kerdžius*. Naujesniuose vokiškuose vertimuose toji frazė verčiama: ... *und wie eine Herde ohne Hirten* (Iz., 13, 14)[31]. Tačiau M. Liuterio 1549 metų biblijos vertime ši frazė atrodo štai kaip: ...*und wie ein Herd on hürten*[32]. Kad šioje frazėje vok. *hürten* reiškia ne 'kerdžių' ar 'piemenį', bet 'aptvarą', aiškiai rodo kita iš to paties biblijos skyrelio frazė: ...*die Hirten keine hurten da auffschlahen* (Iz., 13, 20), kurią J. Bretkūnas ir verčia: ...*Piemens... Twarklu ne taifis*. Vadinasi, tiek pirmojoje frazėje (ją J. Bretkūnas verčia:... *ir kaip Gůtas be Twarklů*), tiek ir antroje J. Bretkūno *tvarklas* reiškia 'aptvarą (=vok. *Hürde*, vid. vok. aukšt. *hurt*, dgs. *hürte*)', o ne 'piemenį'.

Liet. *pastỹrius*, *pulkaunỹkas*, *ustovas*

Liet. *pastỹrius* 'vyresnysis piemuo, skerdžius' (Daugėliškis, Dūkštas, Ignalina, Mielagėnai, Rimšė, Tverečius), plg. rus. *пастырь* 'ganytojas, kunigas, piemuo', baltr. *пастыр*, ukr. *пастир*. Į lietuvių kalbą žodis, tur būt, atėjo iš rusų kalbos. Visoms slavų kalboms bendras žodis, veikiausiai sietinas su rus. *пасти* 'ganyti' ir kt. Tačiau dėl neįprastos slavų kalboms priesagos jį mėginta laikyti net ir skoliniu[33].

Liet. *pulkaunỹkas* 'vyresnysis piemuo, kerdžius' (Karsakiškis, Ukmergė), *pulkáunykas* < rus. *полковник* 'пастух' (В. Н. Добровольский, Сл., 652).

Liet. *ustõvas* (*užstõvas*) 'vyresnysis piemuo, kerdžius; prižiūrėtojas' (Anykščiai, Balninkai, Daugailiai, Kupiškis, Kupreliškis, Pandėlys, Pasvalys, Rokiškis, Salakas, Sudeikiai, Svėdasai, Tauragnai, Ukmergė, Utena, Užpaliai, Vyžuonos, Zarasai) kilmė kelia tam tikrų abejonių.

E. Frenkelis, veikiausiai pagrįstai atstatydamas formą *užstõvas*, šį vyresniojo piemens pavadinimą sieja su liet. *užstóti* 'ginti, kieno pusę palaikyti; būti kliūtimi,

[29] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1150; A. Bezzenberger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache, Göttingen, 1877, p. 333.

[30] Biblia, Tai esti: Wissas Szwentas Raβtas... Karalauczuje, 1816; Biblija, tai esti Visas Šventas Raštas, Berlynas, 1931.

[31] Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift, Berlin, 1907.

[32] Biblia: Das ist: die gantze heilige Schrifft: Deudsch. Auffs new zugericht. D. Mart. Luth., Wittemberg, 1549.

[33] M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 322.

sulaikyti ką; prasidėti', *ùžstojis* 'apsauga, priedanga', *užstolis* 'išganytojas' (M. Daukšos raštų žodis) ir kt.[34]

Tačiau tokį siejimą, mums atrodo, gerokai apsunkina reikšmių skirtumas. Taigi, ar ne teisingiau būtų liet. *ustõvas* (*užstõvas*) laikyti savotišku liet. *pristõvas* 'prižiūrėtojas, prievaizdas' (< rus. *пристав*, baltr. *прыстаў* ar lenk. *przystaw*) perdirbiniu.

Liet. *paganìkas*, *pãganas* ir kt.

Lietuvių kalboje randame ir specialių piemenų – kerdžiaus padėjėjų pavadinimų. Plg.:

Liet. *paganìkas* 'kerdžiaus arba piemens padėjėjas' (Girdiškė, Karklėnai, Laukuva, Nemakščiai, Šilalė, Švėkšna, Upyna, Žarėnai).

Forma *paganikis* gana dažnai pasitaiko ir Rytų Prūsijos lietuvių kalbos žodynuose:

„Hirten = Knabe Paganikkis, -io", C, I, 952.

„Paganikkis, -io, m. ein Hilfsjunge für den Viehhirten (Niederung, Prökuls)', G. H. F. Nesselmann, Wb., 256.

Mažybinė forma *paganikėlis* randama F. Neselmano užrašytose lietuvių liaudies dainose:

„Birbiń wamzdelį
Paganikelis"[35].

Liet. *paganìkis* kilmę yra mėginęs aiškinti A. Leskynas, kurio nuomone „*paganikis* oder *pagunikis* Hülfsjunge für den Viehhirten, ist wohl sicher das nach *paganýti* lituanisierte ru. *pogonok* Viehtreiber, obwohl man sich für die Form mit *u* auf pr. *guntwei* inf., *gunnimai* 1. plur. treiben berufen könnte"[36].

Kategoriškai nuneigti šio A. Leskyno aiškinimo, tur būt, negalima. Tačiau abejoti juo yra pakankamo pagrindo. Pirmiausia rus. *погонок* 'Südrussl. 1. der Antreiber der Pflugochsen; der Viehtreiber' (И. Я. Павловский Р.-н. сл. 1082) reikšmė gerokai skiriasi nuo liet. *paganìkas* reikšmės. Antra, lietuvių kalbos tarmėse randame liet. *paganìkas* sinonimą, kuris savo daryba visiškai nepanašus į rus. *погоник*, tačiau yra sietinas su liet. *ganýti*. Plg.:

Liet. *pãganas* 'kerdžiaus padėjėjas' (Kretinga, Palanga, Salantai, Šateikiai), *pãganaitis* 'piemenukas' (Palanga), plg. liet. *paganýti*[37].

Liet. *paganìkas* savu žodžiu, siedami jį su liet. *paganýti*, laiko P. Skardžius[38] ir J. Otrembskis[39].

Liet. *pavárninkas*, *pìrmininkas*, *šaliniñkas*

Liet. *pavárninkas* 'piemuo, genant bandą su kerdžiumi, esantis bandos gale' (Akmenė), *pavarìnis* (Žemaitkiemis), *pavarinỹs* (Lyduokiai), plg. liet. *varýti*.

---

[34] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1175.

[35] Littauische Volkslieder, gesammelt kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt von G. H. F. Nesselmann, Berlin, 1853, p. 20; plg. t. p. V. Kalvaitis, Prūsijos Lietuvių dainos, Tilžė, 1905, p. 341.

[36] A. Leskien, Die Bildung der Nomina im Litauischen, p. 510.

[37] P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 444.

[38] P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 128.

[39] J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, II, p. 277.

Liet. *pìrmininkas* (dažniausiai vartojama daugiskaita) 'prie kerdžiaus genant, piemuo, stovintis bandos priešakyje („už akių")' (Akmenė), plg. liet. *pìrmas*. Liet. *pìrmininkas* akademinio „Lietuvių kalbos žodyno" kartotekoje vieną kartą yra užfiksuotas ir apskritai piemens reikšme (Lazūnai, užrašė J. Senkus)[40], pastebint, jog girdėtas vieną kartą iš seno žmogaus.

Liet. *šaliniñkas* (dažniausiai vartojama daugiskaita) 'prie kerdžiaus genant, piemuo, stovintis bandai iš šono' (Akmenė), plg. liet. *šalìs*.

Lietuvių kalbos tarmėse vyresnysis piemuo kartais vadinamas ir kitais, dažniausiai vartojamais vyresnybei, valdžiai žymėti žodžiais: *piemenū karãlius, galvà, tẽvas, vyresnýbė*[41]. Tačiau šie pavadinimai dažniausiai turi tam tikrą emocinį atspalvį.

* * *

Peržiūrėję baltų kalbų piemens pavadinimus, galime konstatuoti, jog senąjį ide. piemens pavadinimą išlaikė tik lietuvių kalba (liet. *piemuõ*). Tačiau esama pagrindo manyti, tokį pavadinimą buvus ir kitose baltų kalbose. Iš baltų šis pavadinimas pateko į Pabaltijo suomių kalbas. Lietuvių kalboje randame ir labai seną vyresniojo piemens pavadinimą (liet. *kerdžius*). Baltų kalbose esama nemaža įvairios kilmės siauriau vartojamų piemens ar vyresniojo piemens pavadinimų, ypač daug tokių pavadinimų randame lietuvių kalboje.

TROBESIO GYVULIAMS LAIKYTI PAVADINIMAI

Ide. kalbos neturi trobesiui gyvuliams laikyti bendro pavadinimo. Nesama bendro pavadinimo ir daugelyje ide. kalbų šakų. Šios sąvokos pavadinimai atskirose kalbose dažniausiai atsiradę savarankiškai, nemaža esti skolinimosi atvejų.

Neturi šio trobesio bendro pavadinimo ir baltų kalbos. Tačiau lietuvių ir latvių kalbose, kaip matysime, yra vienas kitas ir bendras šios sąvokos pavadinimas.

Istorinių žinių apie senovės baltų trobesius gyvuliams laikyti labai trūksta. Iš esamų trumpų užuominų istoriniuose dokumentuose negalima atkurti išsamesnės šio trobesio vaizdo raidos. Tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje trobesių gyvuliams laikyti būta įvairių tipų[1].

Kiek smulkesnių žinių apie Lietuvos valstiečių tvartus esama XVI a. dokumentuose. Antai 1562 metų spalio mėn. 31 d. Žemaitijos valsčių revizoriaus Jokūbo Laškauskio įraše Karšuvos valsčiaus inventoriuje sakoma: „Mėšlui kad galvijus būtinai laikytų ne namuose, bet įrengtų diendaržius ir gerai aptvertų, kaip Podliašėje. O urėdas, kaip pavyzdį, turi pastatydinti vieną prie savęs kurioje nors vaitystėje, o jeigu kas nė karto nebuvo matęs, tuomet reikia taip pada-

[40] Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 29.

[41] Lietuvių etnografijos bruožai, red. A. Vyšniauskaitė, Vilnius, 1964, p. 93.

[1] Lietuvių etnografijos bruožai, red. A. Vyšniauskaitė, Vilnius, 1964, p. 262–269; Iz. Butkevičius, Lietuvių valstiečių ūkiniai pastatai, – Iš lietuvių kultūros istorijos, II, Vilnius, 1959, p. 237–256; K. Čerbulėnas, Namas („numas") pirminis lietuvių gyvenamojo pastato tipas, – Iš lietuvių kultūros istorijos, I, Vilnius, 1958, p. 104–145; Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, Rīgā, 1933–1934, sklt. 19235–43; A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgerate der Letten, I–II, St. Petersburg, 1907–1918; Latviešu etnogrāfija, red. kolēģija: A. Bīrons, S. Cimermanis, A. Krastiņa, I. Leinasare, H. Strods (atb. red.), Rīgā, 1969, p. 134; S. Cimermanis, Latviešu tautas dzīves pieminekļi, Celtnes un to iekārta, Rīgā, 1969, p. 81–88.

ryti: parinkti tokią vietą, kad vanduo iš jos netekėtų, paskiau iš pietų šono pastatyti vartus su ne labai aukšta tvora, iš rytų šono pastatyti tvartą, arba daržinę, ne aukštai apdengtą nuo vėjo, ir gerai apsaugoti bent dvi sienas pastačius, žemės tarp sienų priplūkti ir taip pastatyti, diendaržio gale šiaurės šone antrą pastatyti, taip pat iš vakarų – trečią, o viduryje palikti tuščią vietą, kad gyvuliai galėtų iš tvartų laisvai patys išeiti ir į tvartus įeiti; be to, viduryje kloti šiaudus ir ką kitą, kad galvijai sumindžiotų, tokiu būdu bus pakankamai mėšlo žemei tręšti..."[2]

Vieną pirmųjų smulkesnių Lietuvos tvartų aprašymą yra pateikęs S. Daukantas[3].

Liet. *tvártas*

Lietuvių kalboje labiausiai išplitęs trobesio gyvuliams laikyti pavadinimas yra *tvártas*. Šiandien šis žodis vartojamas literatūrinėje kalboje ir dideliame lietuvių kalbos tarmių plote (pietų, vidurio ir rytų Lietuvos dalis: Ariogala, Daugai, Dūkštas, Ignalina, Jurbarkas, Kapsukas, Kėdainiai, Lazdijai, Raseiniai, Simnas, Švenčionys, Varėna, Veisiejai, Vilkaviškis, Vilkija; Baltarusijos TSR teritorijoje esančios lietuvių kalbos salos: Lazūnai, Zietela)[4].

Šis žodis aptinkamas jau ir senuosiuose mūsų raštuose. Antai S. B. Chilinskio biblijos vertime randame:

„Pabudawosim cia awiu twartus pekuy musu...", 4 Moz 32, 16.

„... ir padare twartus pekuy sawo...", 1 Moz, 33, 17.

J. Bretkūnas šias biblijos vietas verčia taip:

„Mes tiktai Awiu Twartas schicze darisim delei musú Bandos...", 4 Moz 32, 16.

„... ir pabúdawoia saw Namus ir padare pękui sawam Búdas...", 1 Moz 33, 17.

Tačiau tiek S. B. Chilinskis formą *tvartas*, tiek J. Bretkūnas formą *tvarta* (?), atrodo, čia vartoja ne dabartine reikšme 'trobesys gyvuliams laikyti', bet reikšme 'aptvaras', Ypač drąsiai tai galima teigti apie J. Bretkūną. Tokią prielaidą patvirtintų ir vokiškas biblijos tekstas, plg. M. Liuterio 1549 metų biblijos leidimą:

„Wir wollen nur Schafhürten hie bawen für unser Vieh...", 4 Moz 32, 16.

„...und bawet jm ein Haus, und machet seinem Vieh hütten...", 1 Moz. 33, 17[5].

Tik 'aptvaro' reikšme žodis *tvártas* vartojamas Rytų Prūsijos lietuviškuose žodynuose:

„Twártas, to, m. ein abgezäunetes Ställchen", P. Ruhig, Lex., I, 166.

„Stall, Staldas, do, m. nur bezäunt Twártas, to, m.", R. Ruhig, Lex, II, 336.

„Twartas, to, m. eine Stallung, abgezäunter Stall. Pennukßlû Twartas, ein Maststall, der abgezäunt ist", Chr. Mielcke, Wb., I, 303.

---

[2] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, red. kolegija: K. Jablonskis (atsak. redaktorius), J. Jurginis, J. Žiugžda (vyriaus. redaktorius), Vilnius, 1955, p. 178–179.

[3] Budą Senowęs – Lëtuwiu Kalnienû ir Żámajtiû iszraszę... Jokub's Łaukys, Petropilie, 1845, p. 22–23.

[4] Nurodydamas įvairių tvarto pavadinimų paplitimą lietuvių kalbos tarmėse, autorius daugiausia remiasi B. Vanagienės parengtu Lietuvių kalbos atlasui rankraštiniu žemėlapiu. Už latvių kalbos tarmių pavyzdžius jis dėkoja fil. m. kand. E. Šmitei.

[5] Biblia: Das ist: die gantze heilige Schrifft: Deudsch. Auffs new zugericht. D. Mart. Luth., Wittemberg, 1549.

„Stall, Staldas, do, m. nur bezäunt, Twártas, to m.“, Chr. Mielcke, Wb., II, 450.

„twártas, -o, Subst. m. die Einzäunung, der Verschlag, eine Hürde“, F. Kurschat, Wb., 472.

„kiaūłtwartis, -cźio, Subst. m. eine Einzäunung für Schweine“.

„kiaūlstaldis, -dzio, Subst. m. der Schweinestall“, F. Kurschat, Wb., 181.

Kaip F. Kuršaitis aiškiai skiria *tvártą* 'aptvarą' nuo sąvokos 'trobesys gyvuliams laikyti' ypač matyti iš šių pavyzdžių:

„...einen Raum im Stall für die Kälber abzäunen, twártą weřßiams staldè nukálti (od. padarýti; auch : aptwérti)“, F. Kurschat, Wb., I, 25.

„...einen Platz im Stall für ein Kalb abzäunen, staldè weřßiui twártą padarýti...“, F. Kurschat, Wb., I, 36.

Žodis *tvártas* Rytų Prūsijos lietuvių raštuose vartojamas net kalbant apie specialią bažnyčios dalį, plg.:

„Moterims buwa įpatißkas Twartas ant Atlikimo jû Diewo službos paskirts“, K. Jurkšaitis, Jeruz. Išp., 1901, 97.

Vadinasi, *tvártas*, iš pradžių reiškęs apskritai aptvarą, specialiai atitvertą vietą tvarte, vėliau pradėtas vartoti 'gyvuliams laikyti trobesio' reikšme.

Šio žodžio etimologija nekelia jokių abejonių – jis sietinas su liet. *tvérti*, *tvìrtas*, *tvorà*, *tvárstis* ir kt. šios šaknies žodžiais[6].

Dalyje Žemaičių (Kvėdarna, Plungė, Rietavas, Salantai, Viekšniai) žodis *tvártas* vartojamas 'tvarsčio, skarelės žaizdai aprišti' reikšme. Šio žodžio reikšmė 'trobesys gyvuliams laikyti' tose vietose yra nauja, atėjusi iš literatūrinės kalbos.

Atrodo, jog ir prūsų kalboje yra buvęs šios šaknies žodis, vartotas liet. *tvártas* 'trobesys gyvuliams laikyti' reikšme, plg. „Coaris Banse“ (Elbingo žodynėlio 232 žodis)[7]. Vok. *Banse* gali reikšti 'weiter Scheunenraum zur Seite der Tenne, der Platz zu beiden Seiten der Tenne in der Scheune zum Aufschichten'[8].

A. Fikas šį prūsų kalbos žodį siejo su liet. *kárti*. Tačiau, atrodo, daug patikimesnis A. Becenbergerio aiškinimas, kur jis pr. *coaris* taiso į formą *toaris*, o pastarąją sieja su liet. *tvártas*, *tvorà*, *tvérti*[9]. Lyginant šiuos žodžius, tam tikrų neaiškumų kelia ir pr. *toaris* šaknies vokalizmas. Čia gali būti panašus atvejis, kaip ir su prūsų kalbos žodžiu *aloade* (Elbingo žodynėlio 541 žodis) 'Haspe', kuris mėginamas kildinti iš **al(v)ōde* arba **alvadē*.

A. Becenbergerio pateiktai pr. *toaris* etimologijai pritarė R. Trautmanas[10] ir J. Endzelynas[11].

Latvių kalba trobesiui gyvuliams laikyti tos pačios šaknies pavadinimų neturi. Tačiau panašia reikšme vartojamų šios šaknies žodžių randame, plg. lat. *tvarts* 'der Halt, Schutz, die Zuflucht; die Fischwehr' (EM, IV, 289), *tvertiņš* 'die Zuflucht', *tvertne* 'pajumte cilvėkiem; der Behälter, der Bassin' (EM, IV, 291). Lat. *tvāra* 'ein

[6] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1151.

[7] Prūsų kalbos paminklai, p. 63; cituojant prūsų kalbos žodynėlių pavyzdžius, paprastai pirmiau nurodomas prūsiškas žodis.

[8] D. Sanders, Wörterbuch der deutschen Sprache, I, Leipzig, 1860, p. 81; F. L. K. Weigand, Deutsches Wörterbuch, I, Giessen, 1909, p. 153.

[9] A. Bezzenberger, BB, 23, p. 232.

[10] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 361.

[11] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 140, 266.

Zaun aus horizontal liegenden Stangen', *tvāre* 'ein Zaun; der Fallbaum' (EM, IV, 289) ar tik nebus skoliniai iš lietuvių kalbos, nes jie, kaip rodo K. Miūlenbacho žodyno duomenys, daugiausia aptinkami pačiame Lietuvos pasienyje (Gridzgalė, Mėmelė).

Liet. *gūrbas*, lat. *gūrba*

Liet. *gūrbas* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme vartojamas šiaurės rytų Lietuvos kampe (Anykščiai, Debeikiai, Dusetos, Kamajėliai, Kavarskas, Obeliai, Rokiškis, Troškūnai, Utena, Vyžuonos).

Be ką tik minėtos reikšmės, žodis *gūrbas* lietuvių kalbos tarmėse vartojamas dar ir kitomis reikšmėmis: 'pintinė, krepšys', 'vežimo viršus, pintas iš vyčių; drangelės su galeliais drauge (pavažiuojamų, išeiginių ratelių)', 'ėdžia', 'naminių paukščių (karvelių, žąsų, vištų...) ląsta, nupinta iš vyčių ar iš lentų sukalta; kiaušinių dedama vieta; gūžta', 'šuns būda', 'atskirta tvarto dalis smulkesniems gyvuliams (avims, paršiukams, veršiukams); gardas; atitverta rūsio dalis kitoms daržovėms supilti', 'diendaržis', 'narvas (žvėrims)', 'tam tikras bičių avilys, dengtas šiaudais', 'tam tikras sankalas vežti parduoti gyvuliams, ppr. kiaulėms', 'reketys siūlams lenkti, vyti' (LKŽd., III, 741–2).

Žodis *gūrbas* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme vartojamas jau ir K. Širvydo žodyne:

„Chlew, bara, Stabulum. gurbas", C. Szyrwid, Dic. (1629 metų leidimas), 11.

„Chlew. Stabulum, caulae. Pune, gurbas", C. Szyrwid, Dic. (1642 metų leidimas), 29.

„Obora, Stabulum, pecuaria loca. Gurbas", C. Szyrwid, Dic. (1642 m. leidimas), 233.

„Swinnik, Suilehara. Kiaulu gurbas", C. Szyrwid, Dic. (1642 m. leidimas), 430.

K. Širvydo žodyno pavyzdžiai rodo, kad žodį *gūrbas* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme rytų lietuviai pažįsta jau seniai: K. Širvydas buvo kilęs kaip tik iš to Lietuvos ploto, kur ir šiandien minėtas žodis vartojamas tokia reikšme.

Dėl žodžio *gūrbas* kilmės esama įvairų nuomonių.

K. Alminauskis liet. *gūrbas*, kaip ir formos *kūrbas*, šaltiniu laikė vok. *korb* 'krepšys, pintinė', *korv*, teigdamas, jog lietuvių kalboje praplatėjo šio žodžio reikšmės[12]. Priebalsių *g-*: *k-* kaita lietuvių kalboje iš tikrųjų yra labai įprastas reiškinys, plg. *gémbė* : *kémbė*, *glėbỹs* : *klėbỹs*, *griaūnos* : *kriaūnos*, *glusnùs* : *klusnùs* ir kt.[13] Vokiečių *korb* savo ruožtu yra kilęs iš lotynų kalbos, plg. lot. *corbis* 'pintinė, krepšys'[14].

E. Frenkelis, sutikdamas, kad liet. *kūrbas* 'pintinė, krepšys' yra skolinys iš vokiečių kalbos, liet. *gūrbas* laikė savu žodžiu, siedamas jį su ide. **ger-* 'pinti', plg. gr. γέρρον 'geflochtene Verzäunung der Bude auf dem Marktplatz in Athen, geflochtener Wagenkorb, länglicher mit rohem Rindsfell überzogener leichter Schild', γυργαθός 'aus Weide geflochtener Korb, Fischreuse' ir kt.[15]

---

[12] K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, Kaunas, 1934, p. 55, 76.

[13] J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, p. 54; J. Otrębski. Gramatyka języka litewskiego, I, p. 324.

[14] F. Kluge, Et. Wb., p. 393; J. Pokorny, Et. Wb., p. 387.

[15] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 178.

K. Būga liet. *gurbas* laikė taip pat savu žodžiu, mėgindamas jį sieti tai su germ. *kurba*, vok. *Korb*[16], tai su slov. *grb* 'бугорок, горб, морщина', serb. *грба*[17]. Turint galvoje, jog vok. *Korb* yra skolinys iš lotynų kalbos, pirmasis K. Būgos siejimas atpuola. Antrasis siejimas, mums atrodo, taip pat nėra labai patikimas, nes slaviškuosius žodžius reikėtų gretinti su pr. *garbis* 'kalnas'[18]. K. Būga liet. *gurbas* siejo su minėtais slavų kalbų žodžiais, ieškodamas semantinių paralelių 'krūva (куча)': 'tvartas'.

Veikiausiai tiek K. Alminauskio, tiek ir E. Frenkelio aiškinimai yra iš dalies teisingi. Mums atrodo, jog aiškinant liet. *gurbas* kilmę, reikėtų skirti šių žodžių reikšmes. Rytų lietuvių *gurbas* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme (kuris, kaip matėme, randamas jau pirmuosiuose K. Širvydo žodyno leidimuose) ir su šia artimai susijusiomis reikšmėmis laikytinas savu baltišku žodžiu. Toks žodis, kaip matysime, randamas ir latvių kalboje. *Gurbas* 'pintinės, krepšio' reikšme ir su pastarąja artimiau susijusiomis reikšmėmis laikytinas skoliniu iš vokiečių kalbos. Kadangi semantiškai tiek 'tvarto', tiek 'krepšio' reikšmės yra gana artimai susijusios (: 'pinti'), tai šiandien lietuvių kalboje tarp jų išvesti griežtesnę ribą sunku: gali būti sumišę tiek savas, tiek paskolintas žodis.

Mūsų ką tik išdėstytos prielaidos argumentai būtų tokie. Žodžio *gurbas* lietuvių kalboje yra du tarp savęs visiškai nesusiję židiniai – vienas šiaurės rytų Lietuvos kampe, kur *gurbas* vartojamas 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme, kitas – pietvakarinėje Lietuvos dalyje, kur tas žodis daugiausia vartojamas 'krepšio, pintinės' reikšme. Štai pastarąja reikšme žodis *gurbas* vartojamas dalyje žemaičių ir dalyje vakarų aukštaičių, kaip tik tose lietuvių kalbos tarmėse, kurios turėjo daugiausia kontaktų su vokiečių kalba (Alksnėnai, Alvitas, Barzdai, Batakiai, Gražiškiai, Jurbarkas, Kybartai, Kudirkos Naumiestis, Lauksargis, Liudvinavas, Pilviškiai, Slavikai, Sudargas, Tauragė, Vilkaviškis)[19].

Jau minėta, jog liet. *gurbas* vartojamas ir 'tam tikro avilio' reikšme. Tokia reikšme šis žodis yra užrašytas Bartininkuose (Vilkaviškio r.). 'Avilio' reikšme forma *kurbas* taip pat randama Rytų Prūsijos lietuviškuose žodynuose. Plg.:

„Bienenkorb, der, bìcźiū kurbas", F. Kurschat, Wb., I, 239.

„bìtkurbis, -io, Subst. m. der Bienenkorb", F. Kurschat, Wb., 49.

„Bitinnis kurbélis, ein Bienenkorb".

„Bitkurbas, o, m. ein Bienenkorb", G. H. F. Neselmann, Wb., 212.

Plg. t. p. vokiečių *Korb* reikšmę: 'geflochtne Behältnisse für die Bienen zur Wohnung"[20].

Sunku įsivaizduoti, kad be vokiečių kalbos būtų atsiradusi liet. *gurbas* 'tam tikro bičių avilio, dengto šiaudais' reikšmė.

Forma *gurbas* 'vežimo viršaus, pinto iš vyčių; drangelių su galeliais drauge' reikšmė labai primena vok. *Korb* reikšmę 'der hintre geflochtne Teil eines Leiter- oder Rüstwagens u. überhaupt ein Korbgeflecht auf solchem Wagen"[21]. Liet. *gurbas* minėta reikšme užfiksuotas Garliavoje, Lekėčiuose, Kretingoje (LKŽd., III, 741).

[16] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p, 331.
[17] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 526.
[18] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 294.
[19] Duomenys imami iš Lietuvių kalbos atlaso kartotekos.
[20] D. Sanders, Wörterbuch der deutschen Sprachen, I, p. 995.
[21] D. Sanders, ten pat, p. 995.

'Šuns būdos' reikšme lietuvių kalbos tarmėse šalia formos *gurbas* vartojama ir forma *gurbà* (Alytus, Leipalingis, Liškiava, Merkinė, Seirijai, Simnas, Veisiejai; LKŽd., III, 741).

Tiek liet. *gurbà*, tiek ir *gurbas* turi atitikmenis latvių kalboje. Latvių kalboje šie žodžiai vartojami taip pat gana įvairiomis reikšmėmis:

Lat. *gurba* 'ein Käfig für Staare; Hecke; ein Bretterverschlag im Stalle; eine hölzerne Kiste zum Eierlegen fürs Hausgeflügel; eine hölzerne Kiste, in der man Hühner zum Markt transportiert; ein Vogelstall; „cūku aizgalda", *gurbs*, *gurbes* 'aizgalds, kur luopus ievietuo' (EM, I, 683; EH, I, 420).

Kaip matome, latvių kalbos žodžių reikšmės arba visiškai sutampa su šios šaknies lietuvių kalbos žodžių reikšmėmis, arba yra joms labai artimas. Tačiau čia pasigendame, pasakytume, pagrindinių lietuvių kalbos žodžiui būdingų reikšmių, būtent, 'trobesio gyvuliams laikyti' ir 'krepšio, pintinės'. Visos lat. *gurba*, *gurbs* reikšmės yra tartum pereinamosios tarp 'krepšio, pintinės' ir 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšmių.

Gana įdomus ir latvių kalbos žodžių paplitimo klausimas. Pagal K. Miūlenbacho žodyno ir jo papildymų duomenis lat. *gurba*, *gurbs* vartojami tik pietų vakarų Latvijos dalyje, visiškai prie Lietuvos pasienio (Asytė, Barta, Gruobinia, Kaletai, Nyca, Nygranda, Saka, Ventspilis).

Latvių kalbos žodžio geografija rodytų, kad lat. *gurba* galėjo kilti ir iš lietuvių kalbos. Tokiai prielaidai pritartų ir latvių kalbos žodžio priegaidė.

Lat. *gurba* nėra jokių pėdsakų ir latvių toponimijoje.

Lietuvos teritorijoje esama keleto vietovardžių, kuriuos galima sieti su liet. *gurbas*, plg. *Gùrbai* (Gruzdžiai), *Gurbmiškis* (miško vardas, Gruzdžiai), *Gurbšilẽlis* (Pilviškiai), *Gurbšilis*, *Gurbùkelis* (keliukas, Gruzdžiai), *Gurbų̃ miškas* (Dūkštas), *Pagurbẽ* (Dūkštas)[22]. Tačiau šių vietovardžių siejimas su liet. *gurbas* 'trobesys gyvuliams laikyti; pintinė krepšys' yra labai abejotinas. Pavyzdžiui, *Gurbšilẽlis* yra paaiškintas 'pakiluma', Baltarusijos TSR teritorijoje lietuviškoje saloje (Stanišiai, Varenavo apylinkė) randame vietovardį *Gùrbos*, kuris paaiškintas 'kapai (lyg kalneliai)'. Taigi minėtus vietovardžius veikiausiai reikėtų sieti su liet. *gùrbautas* 'nedidelis žemės iškilimas, grumstas', pr. *garbis* 'kalnas' (taip taisomas Elbingo žodynėlio 28 žodis *grabis*, plg. pr. vietovardžius *Lulegarbis*, *Mantegarbs*, *Ladegarbe*, *Swentegarben* ir kt.)[23], rus. *горб* 'всякая выпуклость на плоскости', lenk. *garb* 'chorobliwa wypukłość klatki piersiowej lub grzbietu u człowieka; wzniesienie, wypukłość terenu', serb.-chorv. *гр̏ба* ir kt. K. Būga, kaip matėme, su šiais žodžiais mėgino sieti ir liet. *gurbas* 'trobesys gyvuliams laikyti'.

Liet. *kũtė*, lat. *kũts*

Šiaurinėje Lietuvos dalyje plačiai vartojamas trobesio gyvuliams laikyti pavadinimas *kũtė* (Biržai, Joniškis, Kuršėnai, Linkuva, Mažeikiai, Radviliškis, Salantai, Skuodas, Šeduva, Šiauliai, Žagarė). Pačioje vakarinėje ir pačioje rytinėje šio ploto

[22] Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas, Vilnius, 1959, p. 716, 851. Duomenys, kurių nėra minėtame darbe, paimti iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Vietovardžių kartotekos.

[23] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 82, 341; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 175; G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 80, 92, 94, 178–179.

dalyje vartojama forma *kũtys* (Kretinga, Pasvalys, Vabalninkas). Pažįstama ir vienaskaitinė forma *kūtìs* (LKŽd., VI, 1006).

Forma *kũtė* vartojama ir 'senos, prastos trobelės, pirkelės' reikšme (LKŽd., VI, 1000; Skaudvilė, Viduklė), plg. t. p. *kūta* 'troba' (Vilius Bruožis, LKŽd., VI, 999). Tačiau šia reikšme vartojami žodžiai neįeina į *kũtės* 'trobesio gyvuliams laikyti' vartojimo plotą.

Senuosiuose lietuvių raštijos paminkluose žodžio *kũtė*, atrodo, nesama. M. Valančius ir S. Daukanto raštai bus bene seniausi šio žodžio šaltiniai.

Žodis *kũts* (šalia dažnai pasitaiko ir forma *kũte*) 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme labai plačiai vartojamas latvių kalboje. Forma *kũts* yra ir norminis literatūrinės kalbos šios sąvokos pavadinimas.

Forma *kũts* (resp. *kũte*) vartojama visame Vidzemės (Ainažiai, Aluoja, Cėsys, Limbažiai, Mazsalaca, Rūjiena, Sigulda, Smiltenė, Valka, Valmiera) ir Zemgalės (Aucė, Bauska, Duobelė, Elėja, Jelgava) tarmių plote. Šiame tarmių plote kitos šaknies tvartų pavadinimų, galima sakyti, nevartojama. Vakarinėje Latvijos dalyje – Kurzemės tarmėse formos *kũts*, *kũte* vartojamos šalia kitų tvarto pavadinimų (*laidars*, *stallis*). Formos *kũts*, *kũte* beveik visiškai nevartojamos tik pačioje Rytinėje Latvijos dalyje – Latgaloje, kur vartojamas slaviškos kilmės tvarto pavadinimas.

Kokios nors tikslesnės ribos tarp tarmių, kuriose vartojama forma *kũts*, o kuriose – *kũte*, išvesti negalima. Esti atvejų, kai toje pačioje vietoje vartojamos abi formos (Alažiai, Aluoja, Inčukalnas, Padurė, Planyca, Sigulda, Taurkalnė). Abi šios formos vartojamos ir Lietuvos pasienyje esančiose tarmėse.

Lat. *kũts* (resp. *kũte*) vartojamas su atitinkamais gyvulių bei paukščių pavadinimais, plg. lat. *aitu*, *guovju*, *luopu*, *putnu*, *zirgu kūts*. Kartais pasitaiko ir kitokių šios šaknies tvarto pavadinimo variantų, plg. *kũtene* 'der Stall', *kũtenis*; *cūku*, *zuosu kũtene*, demin. *kūtiņa*, niekin. *kũtele* (EM, II, 338; EH, I, 684).

Lat. *kũts* randamas jau XVI amžiaus latviškuose evangelijų tekstuose[24].

Liet. *kũtė*, lat. *kũts*, kaip ir ką tik aptartų liet. *gurbas*, lat. *gurba*, kilmės klausimas yra labai sudėtingas. Esama keleto aiškinimų, tačiau jie visi kelia vienokių ar kitokių abejonių.

Ligi šiol gal pati populiariausia yra A. Becenbergerio etimologija[25]. Jis teigė, jog į lietuvių ir latvių kalbas šis žodis atėjo iš prūsų kalbos. Prūsų **kutis* (kur *u* < *a* po guturalinio) būtų kilęs iš vid. vok. žem. *kate*, *kotte* 'Hütte, Schuppen, Stall'.

P. Personas, liet. *kũtė*, lat. *kũts* laikydamas savais baltiškais žodžiais, juos siejo su liet. *kutỹs* 'maišelis pinigams', pr. *keuto* 'oda', sen. vok. aukšt. *hūt*, lot. *cutis*, sen. vok. aukšt. *hutta* 'Hütte'[26].

Taip liet. *kũtė* kilmę aiškino ir E. Bernekeris[27].

J. Endzelynas iš pradžių buvo linkęs pritarti A. Becenbergerio aiškinimui (... wohl eher... nebst oder durch li. *kūtis* aus einem apr. **kūtis* (mit. *ū* aus *ā*) aus mnd. *kate* od. *kotte*... als zu li. *kutỹs* 'Beutel', apr. *keuto*, ahd. *hūt*...)[28].

---

[24] J. Endzelīns, Filologu biedrības raksti, XI, Rīgā, 1931, p. 201.

[25] A. Bezzenberger, KZ, 44, p. 291.

[26] P. Persson, Beiträge zur indogermanischen Wortforschung, Uppsala, 1921, p. 181, 183.

[27] E. Berneker, Et. Wb., I, 602.

[28] EM, II, p. 338.

E. Frenkelis[29] be kokių nors abejonių pritarė A. Becenbergerio aiškinimui, kaip šios etimologijos šalininką nurodydamas ir J. Endzelyną. Tačiau jis neatkreipė dėmesio į tai, kad J. Endzelynas vėliau savo nuomonę pakeitė, lat. *kũts* etimologijai paskirdamas specialų straipsnį[30].

J. Endzelynas šiame straipsnyje, nurodydamas A. Becenbergerio etimologijos tiek chronologinio, tiek fonetinio pobūdžio trūkumus, linkęs pritarti P. Persono etimologijai. Tačiau tokia etimologija įmanoma, J. Endzelyno nuomone, jei liet. *kūtis* yra savas neskolintas žodis. Kartu latvių mokslininkas iškelia labai rimtą argumentą, jog šis lietuviškas trobesio gyvuliams laikyti pavadinimas gali būti skolinys iš latvių kalbos, o jeigu taip, tai latvių kalbos žodžio šaknies *ū* gali būti kilęs iš *un*, ir tada įmanoma visai nauja šio žodžio etimologija, lat. *kũts* siejant su sen. slav. *kąšta* „σκηνή", ukr. *куча* 'kiaulių tvartas', bulg. *къшта* 'būda', kuriuos E. Bernekeris toliau sieja su bulg. *кътам* 'berge', rus. *кутать* 'verhüllen' ir t. t.[31]

Mums atrodo, jog J. Endzelyno aiškinimas yra gana priimtinas. Pirmiausia labai įmanomas liet. *kũtė* pasiskolinimas iš latvių kalbos. Tokią prielaidą visiškai patvirtintų liet. *kũtė* 'trobesys gyvuliams laikyti' geografija. Kaip rodo Lietuvių kalbos atlaso kartoteka, šis žodis tokia reikšme vartojamas tiktai Latvijos pasienyje. J. Endzelynas savo straipsnio pabaigoje lyg ir suabejojęs liet. *kũtė* pasiskolinimo iš latvių kalbos galimybe, nes, straipsnį parašius, buvo painformuotas, jog liet. *kũtės* 'tvartas' pasitaiko ir Suvalkijoje. Tačiau šios informacijos teisingumo nepatvirtina atlaso kartotekos duomenys. Kaip minėta, žodžio *kũtė* nerandame ir senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose – tokį žodį randame tik XIX amžiaus vidurio raštuose, kurių autoriai kilę iš to Lietuvos ploto, kur ir šiandien *kũtė* vartojama 'trobesio galvijams laikyti' reikšme.

Liet. *kũtė* geografija taip pat yra rimtas argumentas, kad šis žodis negalėjo ateiti iš prūsų kalbos.

Laikant liet. *kũtė* skoliniu iš latvių kalbos ir turint galvoje J. Endzelyno nurodytą galimybę, jog lat. *kũts* galėjo kilti iš formos **kunt-*, būtų galima šio trobesio gyvuliams laikyti pavadinimą sieti ne tik su sen. slav. *kąšta* ir kt., kaip tai daro J. Endzelynas, bet ir su rus. *кут* 'угол, зауголок, закоулок, тупик; вершина или конец глухого захода, залива, заводи, мыса; угол крестьянской избы, придверный угол и прилавок, коник' (В. Даль, Сл., II, 227–8), baltr. *кут*, ukr. *кут* (tarmėse vartojamas ir 'kiaulių tvarto' reikšme, Б. Д. Гринченко, Сл., II, 332), bulg. *кът*, serb.-chorv. *кут*, slov. *kąt*, ček. *kout*, slovk. *kut*, lenk. *kąt*[32], plg. t. p. rus. *закут* 'всякого рода шалаш, конура или землянка; соломенная будка; теплый (мшеный) хлевок на зиму для мелкой скотины; клеть, чулан, кладовая, особ. отгороженая', *закута*, *закутка* (В. Даль, Сл. I, 594–5)[33].

Galimybę baltiškąjį tvarto pavadinimą sieti su šiais slavų kalbų žodžiais nurodęs jau A. Briukneris, kuris savo žodyne prie lenk. *kąt* prideda tokią pastabą: „znaczenie pierwotne w lit. *kutis*, „dół wyryty przez świnie"[34]. Su A. Briuknerio pateiktu lietuvių kalbos žodžio pirminės reikšmės aiškinimu, žinoma, negalima sutikti.

[29] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 322.
[30] J. Endzelīns, Filologu biedrības raksti, XI, p. 200–201.
[31] E. Berneker, Et. Wb., p. 602–603.
[32] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 705; F. Sławski, Sł. et., II, p. 121–122.
[33] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 440.
[34] A. Brückner, Sł. et., p. 225.

Kaip esame minėję, lietuvių kalbos tarmėse žodis *kūtė* vartojamas ir 'senos, prastos trobelės' reikšme. Kadangi šia reikšme žodis *kūtė* aptinkamas kitoje Lietuvos dalyje, negu aptariamas tvarto pavadinimas, mums atrodo, jį, gal būt, reikėtų atskirti nuo liet. *kūtė* 'trobesys gyvuliams laikyti' ir manyti, esant kilus iš vok. *Kote* 'die Hütte'.

Liet. *stal̃das*, lat. *stallis*, pr. *staldis*

Pietinėje Žemaičių dalyje ir kai kuriose arčiau buvusios Rytų Prūsijos esančiose vakarų aukštaičių tarmėse vartojamas trobesio gyvuliams laikyti pavadinimas *stal̃das* (Kelmė, Pagėgiai, Rietavas, Skaudvilė, Slavikai, Sudargas, Šilalė, Tauragė, Užventis, Vainutas, Varniai), pasitaiko ir forma *stal̃dis* (Endriejavas, Judrėnai, Juodkrantė, Nida, Sakūčiai, Šilutė, Veiviržėnai).

Šis žodis aptinkamas jau ir senuosiuose mūsų raštuose. Randame formą *staldoie* net ir M. Daukšos „Postilėje" („Kaip iûsu ne paǵêidǵe dargús giwênimas stałdoie ir grînas guleimas prakarte", DP, 425), kurios autorius kilęs iš tų vietų, kur žodis *stal̃das* šiandien nebevartojamas. Šiaip liet. *stal̃das* daugiausia vartojamas Rytų Prūsijos lietuvių raštuose: J. Bretkūno „Postilėje" (II, 23, 101), D. Kleino „Giesmyne" (32), XVII amžiaus rankraštiniame žodyne „Lexicon Lithuanicum" („Stale Staldas, Twartas", 82 a), galima sakyti, visuose vėlesniuose Rytų Prūsijos ietuvių leksikografijos darbuose (P. Ruigio, K. Milkaus, G. H. F. Neselmano, F. Kuršaičio ir kt. žodynuose), gana dažnai randamas šio krašto lietuvių tautosakoje[35].

Šalia formų *stal̃das*, *stal̃dis* lietuvių kalbos tarmėse randamos ir formos *stal̃nė* (Padvarėliai, Tirkšliai), *stal̃nis* (Zastaučiai, Mažeikių raj.). Tačiau pastarosios formos vartojamos, atrodo, kalbant tik apie didelius arklių, paprastai dvaro, tvartus. Iš šių formų kilęs ir būdvardis *stalnìnis (arklys)* (Šatės, Viekšniai). Tokie arklių tvarto pavadinimai, ypač mažybinės formos, gana dažnai pasitaiko ir Žemaičių tautosakos tekstuose:

„Isz – ejn ĩr brolelis
Isz nauios stalnelęs
Bierą žĩrgą wesdamas
Pas seselę ejdamas", S. Daukantas, D. Ž., 12[36].

„Neĩjszkoki berneli
Sawo biero žĩrgélio,
Tawa yra žĩrgélis
Mąno tiewo stalnelie", S. Daukantas, D. Ž., 27.

„Bene buwaj stalnelie?
Bene łąnkéj bernelį?
Bene tawo wajnĩkélis?
Stalnie ąnt gębelę?", S. Daukantas, D. Ž., 89.

---

[35] Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a., paruošė J. Lebedys, Vilnius, 1956, p. 418, 426, 472.

[36] Dajnes Žiamajtiû pagał Žòdiû Dajninikû iszraszytas, Petrapilies, 1846.

„Wĩjną lejskét i stalnelę,
Antrą i sodnelį,
a a a dza dza dza
Ąntrą i sodnelį“, S. Daukantas, D. Ž., 91.

Pacituotuose S. Daukanto užrašytų Žemaičių liaudies dainų posmuose žodžiai *stalnẽlė*, *stalnė* vartojami ten, kur kitur šių dainų variantuose vartojama *stainẽlė*, *staĩnė*, *stainià*. Todėl mums atrodo, jog E. Frenkelis[37], tik iš S. Daukanto žinojęs formą su *-ln-*, be reikalo šiuos žodžius sieja su liet. *stal̃das*: formos *stalnẽlė*, *stalnė* yra atsiradusios vietoj formų *stainẽlė*, *staĩnė*. Jų pasikeitimui galėjo turėti įtakos kartais ir forma *stal̃das*. Pažymėtina, kad S. Stanevičiaus 1829 metais išleistose Žemaičių liaudies dainose randama tik forma *stainė*[38]. Formos *stalnė*, *stalnis* kaip matysime vėliau, pasitaiko ir dabartinėse žemaičių tarmėse, esančiose kaip tik netoli S. Daukanto gimtinės.

Panašus atvejis, kai antrasis dvibalsio sandas *i* pakeičiamas priebalsiu *l*, yra ir liet. *kul̃nas* 'prastas arklys' (Giedraičiai, Videniškiai, LKŽd., VI, 844) šalia formos *kuĩnas*.

Liet. *stal̃das* šaltinis yra vid. vok. žem. *stall*[39], dėl *ll* > *ld* plg. lat. *mel̃deris* < vok. žem. *möller*, est. *mölder* '*Müller*', *kelder* '*Keller*' ir kt.[40] Kaip ir lietuvių kalboje, su formantu *-ld* šis tvarto pavadinimas vartojamas danų kalboje, plg. dan. *stald* 'tvartas'. Apskritai, tokį tvarto pavadinimą vartoja daugelis germanų kalbų, o iš germanų jį pasiskolino ir kai kurios kitos Europos kalbos. Pirminė šio žodžio reikšmė 'vieta stovėti' – jis sietinas su pr. *stallīt* 'stovėti', gr. στέλλειν 'pataisyti', skr. *sthálati* 'jis stovi' ir kt.[41]

Semantiškai tokiu pat būdu atsirado įvairių ide. kalbų tvartų pavadinimai, plg. skr. *gosthānam* 'karvių tvartas', av. *goostānō*, sen. vok. aukšt. *ewi-st* 'avių tvartas', lot. *stabulum* (pastarasis žodis yra pranc. *étable*, isp. *establo*, rum. *staul*, n. gr. στάβλος, angl. *stable*, air. *stābla* ir kt. šaltinis): ide. **stā-* 'stovėti, statyti'[42].

Prūsų kalboje taip pat randame germaniškos kilmės trobesio gyvuliams laikyti pavadinimą, savo fonetika atitinkantį liet. *stal̃dis*, plg. Elbingo žodynėlio 226 žodį „Staldis Stal“[43].

Pr. *staldis*, kaip ir liet. *stal̃das*, kilo iš vokiečių kalbos, veikiausiai iš vid. vok. žem. formos *stall*[44].

Latvių kalboje yra keletas šio tvarto pavadinimo formų, plg. lat. *stal̃lis* 'der Stall, vorzugweise der Pferdestall', *stalis*, *stale* 'der Stall' (EM, III, 1042; EH, II, 569), *stalle*, *stęllis*.

---

[37] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 894.

[38] S. Stanevičius, Dainos žemaičių, paruošė J. Lebedys, Vilnius, 1954, p. 14, 78, 122.

[39] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 591; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 894.

[40] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 247–248.

[41] F. Kluge, Et. Wb., p. 737; J. Pokorny, Et. Wb., p. 1019–1020.

[42] C. D. Buck, Dic., p. 150–151; J. Pokorny, Et. Wb., p. 1004–1010; M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 350.

[43] Prūsų kalbos paminklai, 63; R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 85.

[44] W. Prellwitz, Die deutschen Bestandteile in den lettischen Sprachen, Göttingen, 1891, p. 49; R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 435; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 254.

Lat. *stallis* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme dabartinėje Latvijos TSR teritorijoje sudaro du savotiškus arealus. Pirmiausia jis šalia tvarto pavadinimų *kũts* (resp. *kũte*), *laidars* vartojamas pačioje vakarinėje Latvijos dalyje – Kurzemės tarmėse ir dalyje zemgališkųjų tarmių (Aizpūtė, Alsunga, Barta, Blydienė, Dunika, Gruobinia, Kuldyga, Nygranda, Piltenė, Saldus, Talsiai).

Antrasis šio pavadinimo arealas, neturįs tiesioginių ribų su pirmuoju ir gana nutolęs nuo pastarojo, yra pietinė vadinamųjų sėliškųjų tarmių dalis, besišliejanti prie Lietuvos TSR teritorijos (Abeliai, Asarė, Biržai, Lyvanai, Sauka, Subata, Zalva).

Šiame plote forma *stallis* taip pat nėra vienintelis tvarto pavadinimas: ji čia vartojama šalia pavadinimų *kũts* (resp. *kũte*) ir *klę̃vs* (rytinėje ploto dalyje).

Forma *stęllis* pasitaiko Kurzemėje (Piltenė, Ugalė, Užava, Varvė, Zlekos, Zūros).

Forma *stalle* teužfiksuota vienintelį kartą (Virbai, į šiaurę nuo Sabilės).

Žodis *stallis* randamas jau G. Mancelio žodyne (1638 m.), kur jis vartojamas šalia žodžio *kūts*. Šalia kitų tvartų pavadinimų *stallis* randamas ir rankraštiniame 1685 metų J. Langijo žodyne:

„Stallis (.Kuhts, Klähws)
ein Stall. Sirgo = Stal =
lis, ein Pferd stall.
Gohwo = st. ein Vieh = st.
Zuhko = stallis, ein
Schwein stall," J. Langija Vrd., 286.

Pažymėtina, jog ir H. Stalio 1637 metais išleistame estų kalbos žodyne randamas šis germanizmas, plg. est. *tall*[45].

Skirtinga latvių kalbos žodžio fonetika, gal būt, rodytų, kad latviai šį žodį pasiskolino skirtingu laiku negu lietuviai ir prūsai. Šiaip jo šaltinis, kaip ir est. *tall*, yra vid. vok. žem. *stall*, *stal*[46].

Liet. *pūnė*, lat. *pūne*

Lietuvių kalbos žodis *pūnė* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme vartojamas palyginti nedideliame rytų aukštaičių tarmių plote (Gelvonai, Neveronys, Pabaiskas, Siesikai, Šašuoliai, Širvintos, Ukmergė, Vepriai). Pasitaiko šis pavadinimas ir Baltarusijos TSR esančiose lietuvių kalbos salose (Gėliūnai, Gervėčiai).

Tokia reikšme liet. *pūnė* jau randamas K. Širvydo žodyno 1642 metų leidime:

„Chlew. Stabulum, caulae. pune, gurbas", C. Szyrwid, Dic., 29.

„Koźiárnia, Caprile, caprilis casa, haedile. Oßkine pune", C. Szyrwid, Dic., 126.

„Obara, aliter : Claustrum, septum, dimitere pecus è claustris. Pune, namas", C. Szyrwid, Dic., 233.

Liet. *pūnia* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme randamas ir senuosiuose Lietuvos dokumentuose, rašytuose ne lietuvių kalba. Plg.:

„Дворец, где рикуния мешкает: у дворцы гридня с присенкомъ и ку тому клетка, пуня на быдло..." Panevėžiukas Vilkijos v. (1563 metų dokumentas)[47].

---

[45] Anführung zu der Estnischen Sprach... von M. Henrico Stahlen, Revall, M.DC. XXXVII, plg. D. Zemzare, Latviešu vārdnīcas, Rīgā, 1961, p. 49–50.

[46] J. Sehwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, p. 118; EM, III, p. 1042.

[47] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, p. 200.

„Niedaleko tego domu punia drzewiana dla bydła, słomą kryta, wrota z deszczek na biegunach", 1604 m. Kėdainių dvaro ir miesto inventorius[48].

Lietuvių kalboje žodis *pūnė* (ir kitokios jo formos) vartojamas taip pat ir kitomis reikšmėmis, plg. *pūnė* 'peludė, klojimo dalis pelams supilti' (Kupiškis, Naujamiestis, Vabalninkas), *pūnis, -ies* „мякиница" (К. Явнис Поневежские говоры II 27), *punià* 'trobesys javams krauti, kluonas' (Dubingiai, Rimšė), *pūnė* (Viekšniai, Kossarzewski Lituanica 117 a)[49].

M. Valančiaus ir S. Daukanto raštuose šis žodis vartojamas 'būdos, palapinės' reikšme. Plg.:

„Petras nuo pavasario visupirma iškasęs pūnę, apstatė medžiais, paliko į urvą skylę įlįsti ir įsikūrė"[50].

„...isz mauknû pałagus, punes ir lapines sau dirbo, apyniû wirksztiemis ir płauszomis bej witimis siułoię ir rajszioję"[51].

Panašia reikšme šis žodis randamas ir XVIII amžiaus pradžia datuojamame lietuviškų giesmių rankraštyje, plg.

„Isztirt to noredami, sakima negindami, renkdamies ing Bethleem Tokieja punioy (?) Jezu uszspeia, Jozefa ir Marya"[52].

M. Mažvydo ir J. Bretkūno raštuose šį žodį randame 'urvo, olos' reikšme. Plg.:

„...kaip ir liutas sawa punaeie ir plescha pawargusi kada trauk ghi ingi tinkla sawa" (Gesmes Chriksczoniskas, II, Psalmas X.)[53].

„Kaip Liùtas puneia..." (BrB, Psal. X, 9).

„...anis... atsijlsta Skileie (paraštėje taisoma: höle Olaie (puneie), BrB, Job. 38, 40; J. Bretkūno rankraštyje 39 (pati pradžia).

Plg. vokišką M. Liuterio 1549 metų biblijos tekstą:

„...wie ein Lew in der hüle..." (Psal., X).

„...sie... und rugen in der Höle...." (Hiob., 39 (pati pradžia).

Plg. lotynišką biblijos tekstą:

„...quasi leo in spelunca sua" (Psal., X, 9).

„Quando cubant in antris..." (Hiob., 38, 40).

Senuosiuose Lietuvos inventoriuose ir kituose ne lietuvių kalba rašytuose dokumentuose žodis *punia* dažniausiai vartojamas 'trobesio javams, šienui, šiaudams laikyti reikšme'. Plg.:

„Zyta w puni dersowatego y miotliastego kop piętnascie...", 1600 m. Kraukėnai, Upytės p.

„...punia zrobiona na zboze słomą krita, wrota proste z desk, wrzeciądz y klotka w niey; druga punia nowa iescze nie stawiona...", 1598 m. Breslauja.

„... а намъ давали две копе грошеи за тую пуню", 1516 m. Mstislavlis?

[48] Lietuvos inventoriai XVII a., sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas, Vilnius, 1962, p. 19.

[49] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 525.

[50] M. Valančius, Paaugusių žmonių knygelė, Tilžė, 1902, p. 102; Valančiaus raštai, red. J. Balčikonis, Kaunas, 1931, p. 244.

[51] Budą Senowęs – Lëtuwiu Kalnienû ir Žámajtiû iszraszę... Jokub's Laukys, Petropilie, 1845, p. 16.

[52] V. Biržiška, Tauta ir žodis, VII, p. 259.

[53] Mažvydas seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams, spaudai parūpino J. Gerullis Kaunas, 1922, p. 524.

„Puń cztyry dla złożenia siana zbudowanych y swiren dla zsypania potruchy y plew, wrząd zabudowany...“, 1756 m. Tradevičiai, Polocko vaiv.

„Punia duża siedmiościenna na złożenie słomy, w szuły sosnowe, bez wrót....“, 1775 m. Letcas, Vitebsko p.[54]

„W koncu tey odryny punia wielka nowa z bierwion dlia zdawania zboza, słomą kryta, wrota do niey na biegunach (z) zaszczepką y s proboiem... ta punia wszystka ma w sobie scian siedm, kazda sciana po sązny pięciu. S tey puny ydąc prosto do drugiey wrota nowe między przegrodą gumienną stoią, po prawey stronie guntami kryte na biegunach. S tych wrot punia z bierwion słomą kryta, we srzodku z obu stron zasieki dlia składania zboza y tok dlia młocenia zboza, wzdłuz na sązny trzydziescie, wpoprzeg – siedm, wrota s koncow dwoie na biegunach drzewnianych, ozieroda przepłotow osmdziesiąt“., 1619 m. Šiaulėnai, Viduklės p.

„Dalei idąc gumno stare opadłe y punia zła wielka“, 1645 m. Žalava, Ašmenos p.

„Gumien dwa, jedne z osiecią, trzecia punia na słome“, 1651 m. Palūšė, Drevininkai, Vilniaus vaiv.

„Przy tey odrynie punia drewniana|| dla złożenia żyta...“, 1700 m. Papalčiai[55].

Latvių kalboje – tiek tarmėse, tiek ir įvairiuose rašto paminkluose – randame panašiomis reikšmėmis vartojamų liet. *pūnė* atitikmenų.

Lat. *pūne* 'eine Scheune; eine Heu- od. Strohscheune (die auch als Anbau errichtet wird); ein Anbau an der *klēts* od. an der *kūts* zum Heuaufbewahren, an der Riege (zum Aufbewahren von Kaff und Stroh); ein Anbau od. eine kleine Scheune für sich zum Aufbewahren von Spreu', *pùne* 'eine Scheune', *pûnis*, *pūnis*, *pùnis*, *pũnis* 'eine Kaffscheune; ein kleines, scheuneartiges Gebäude am Meeres- od. Seeufer zum Aufbewahren von Fischerwerkzeugen; eine kleine Scheune für Heu, Stroh und Kaff (als Anbau an der *rija*); Heuscheune im Walde; eine kleine Scheune für Fischergeräte; eine Bauerhütte', *pūna* 'eine Scheune beim Viehstall; Netzbude bei den Fischern', *pūnīte* 'eine Scheune', *pūnītis*, *pūnelis* 'ein (pejoratives) Demin. zu *pūnis*', *punīte* 'ein Hüttchen' (EM, III, 413, 447; EH, II, 342).

Lat. *pūnis* randama jau 1638 metų G. Mancelio žodyne, plg.:

„eine Scheune, Schkunis, Wallh. Puhnis“, G. Mancelis, Lettus, 341[56].

Dėl liet. *pūnė*, lat. *pūne* kilmės esama dviejų nuomonių. Vieni tyrinėtojai mano, kad į lietuvių bei latvių kalbas šis žodis pateko iš slavų kalbų.

Pirmasis tokią mintį iškėlė A. Briukneris, nurodydamas, kad *punė* 'stall, verschlag fürs vieh' randama K. Širvydo žodyne, o „bei Ragnit unbek.“ (čia jis tikriausiai remiasi G. H. F. Neselmano žodynu), jis liet. *punė* šaltiniu laiko rusų arba baltarusių *пуня*[57].

Tokiai A. Briuknerio minčiai pritarė J. Endzelynas (...nach Brückner.... aus r. *пуня*)[58], P. Skardžius (Wegen der Bedeutung wohl aus wr. *пуня*...)[59], tokios nuomonės laikėsi ir etimologinio lietuvių kalbos žodyno autorius E. Frenkelis[60].

---

[54] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, p. 65, 83, 90, 225, 236.

[55] Lietuvos inventoriai XVII a., p. 86, 141, 170, 436.

[56] D. Zemzare, Latviešu vārdnīcas, p. 440.

[57] A. Brückner. Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, p. 123.

[58] EM, III, p. 447.

[59] P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, p. 183.

[60] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 667.

Iš tikrųjų visose kaimyninėse slavų kalbose randame šį žodį vartojamą beveik tomis pačiomis reikšmėmis. Plg.:

rus. *пуня* 'половня, пелевня, мякиница; поветь, сеновал; сарай; отдельный чулан, плетневая клеть, где складывают всячину, и летом спит хозяин; запд. хлев', *пунька*, В. Даль, Сл., III, 538. (V. Dalio liudijimu, šis žodis vartojamas: Novgorodo, Tverės (Kalinino), Riazanės, Oriolo, Tambovo, Kalugos, Smolensko apylinkėse.)

rus. *пуня* 'хлев; сарай для сена', В. Добровольский, Сл., 749.

baltr. *пуня* 'хлев; сарай для сена или соломы', И. И. Носович, Сл., 538.

lenk. *punia* 'mała drewniana stodoła na siano; szopa, odryna na siano', *puńka*, J. Karłowicz, A. Kryńsky i W. Niedźwiedzky, Sł., V, 433, 435.

Kaip rodo baltarusių kalbos dialektologinio atlaso duomenys, baltr. *пуня* 'trobesio šienui (kartais ir šiaudams, javams) krauti' reikšme vartojamas visoje šiaurės ir rytų Baltarusijoje, vakarinėje šio ploto dalyje pasitaiko ir forma *пунька*, į pietus nuo Mogiliovo užfiksuota ir forma *пуніта*[61]. Vakarinėje Baltarusijos dalyje žodis *пуня* vartojamas ir 'avių tvarto' reikšme[62].

Lenk. *punia* vartojamas labai retai, ir jis, be abejo, paskolintas iš rusų arba baltarusių kalbų.

Be tiesioginių lietuvių ir latvių kaimynų, kitos slavų kalbos šio žodžio neturi.

Kaip minėjome, A. Briukneris, J. Endzelynas, P. Skardžius, E. Frenkelis liet. *pūnẽ*, lat. *pūne* laiko slavizmu.

Kita grupė tyrinėtojų mano, kad liet. *pūnẽ*, lat. *pūne* yra savi žodžiai, o, priešingai, į slavų kalbas jie pateko iš baltų kalbų.

Rus. *пуня*, baltr. *пуня* baltizmu laikė A. Potebnia[63], E. Karskis[64], A. Preobraženskis[65], K. Būga[66]. Remdamasis daugiausia slavų kalbos žodžio geografija, jį baltizmu laiko ir geriausio rusų kalbos etimologinio žodyno autorius M. Fasmeris[67]

Kuri pusė teisi, iš tikrųjų labai sunku pasakyti. Sprendžiant šią problemą, labai svarbus yra šio žodžio etimologijos, jo pirminės reikšmės klausimas.

Kalbininkai, laikantys liet. *pūnẽ*, lat. *pūne* slavizmais, slaviškojo žodžio kilmės, atrodo, ligi šiol nemėgino aiškinti. Antrosios hipotezės šalininkai yra pateikę dvi šio žodžio etimologijas.

Pirmiausia liet. *pūnẽ* mėginamas sieti su skr. *pūnáti* 'valo, grynina, švarina', *pávanaḥ* 'vėjas (dievas)', sen. vok. aukšt. *fowen* 'sijoti'. Vadinasi, pirminė liet. *pūnẽ* reikšmė būtų 'vieta, kur valomi javai'[68]. Žinoma, ši etimologija sunkiai įrodoma. Vargu senovės baltai galėjo turėti trobesį, kuris būtų specialiai skirtas valyti javams.

K. Būga liet. *pūnẽ*, lat. *pūne* kilmę mėgino aiškinti, remdamasis baltų kalbų medžiaga. Jis liet. *pūnẽ* siejo su liet. *pūnẽ* 'tuščias kiaušinio galas (пужка, гузка яйца),

---

[61] Дыялекталагічны атлас беларускай мовы, žemėlapis 236; Дыялекталагічны атлас беларускай мовы, уступныя артыкулы і каментарыі да карт, Мінск, 1963, p. 794–797.

[62] Ten pat, žemėlapis 231.

[63] А. А. Потебня, К истории звуков русского языка, III, Этимологические и другие заметки, Варшава, 1881, p. 90.

[64] Е. Ф. Карский, Белоруссы, I, Варшава, 1903, p. 135.

[65] А. Преображенский, Эт. сл., II, p. 153.

[66] K. Būga, Rinktiniai raštai. I, p. 582, II, p. 524–526.

[67] M. Vasmer. Et. Wb., II, p. 464–465.

[68] А. Преображенский, Эт. сл., II, p. 153; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 465.

lat. *paũna* 'kaukolė, makaulė, snukis', lat. *puns* 'gumbas, iškilimas, votis'. Pirminė liet. *pūnẽ* reikšmė, K. Būgos nuomone, buvusi 'krūva, kaupas šiaudų, pelų, mėšlo'. Panašias semantines paraleles jis nurodo: lat. *gubenis* 'daržinė (šiaudams, šienui); priestatas prie jaujos', *gubęns, gubene, gubezis* : lat. *guba* 'krūva, kupeta (šieno)', liet. *gubà, gùbė*; liet. *kūginỹs* 'tvartas': liet. *kū́gis* 'kaugė, kupeta, krūva'; liet. *gũrbas* 'tvartas': slov. *grb* 'kauburėlis, kalvelė, kupra, raukšlė'[69]. Jeigu trečioji K. Būgos nurodoma semantinė paralelė gali kelti abejonių, tai dvi pirmosios yra visiškai patikimos.

Apskritai, K. Būgos etimologija yra patikimesnė už pirmąją liet. *pūnẽ* etimologiją (: skr. *pūnā́ti*). Semantiškai lat. *paũna*, lat. *puns*, liet. *pūnẽ* 'tuščias kiaušinio galas' ryšys su 'krūvos' reikšme yra visai įmanomas, plg. rus. *куча* 'krūva, kaupas': liet. *kaũkas* 'auglys, votis', *kaũkaras* 'kalnelis, kalva, kauburys', got. *hauhs* 'aukštas'[70]; liet. *gumbas* 'medžio (augalo) antauga, sustorėjimas kurioj vietoj; skaudulys, votis, guzas', liet. *gumburas* 'iškilimas, kupstas': lat. *gumba* 'votis; pakilimas, krūva', o iš 'krūvos' reikšmės, kaip rodo minėtos paralelės (*kūginỹs* : *kū́gis*; *gubenis* : *guba*), gali atsirasti 'tvarto' reikšmė. Tačiau K. Būgos etimologija tam tikrų abejonių gali kelti todėl, kad baltų kalbose nerandame žodžių, galimų sieti su liet. *pūnẽ* 'tvartas', lat. *pūne*, vartojamų 'krūvos' reikšme, o nuo 'voties, iškilimo' reikšmės iki 'tvarto' reikšmės yra gal per didelis semantinis šuolis. Tik ši aplinkybė, mūsų nuomone, neleidžia K. Būgos etimologijos laikyti visiškai priimtina.

Gana sudėtingas ir liet. *pūnẽ* reikšmių klausimas. Jeigu M. Valančiaus, S. Daukanto vartojamų žodžių 'būdos, palapinės' reikšmė, be abejo, lengvai galėjo atsirasti iš 'tvarto, daržinės' reikšmės, tai M. Mažvydo, J. Bretkūno raštų 'olos, urvo' reikšmės atsiradimas yra jau ne toks aiškus. Žinoma, 'olos, urvo' reikšmė, kaip 'liūto būsto', reikšmė, galėjo atsirasti ir iš tvarto 'gyvulio būsto' reikšmės.

Gal šis baltiškų žodžių reikšmių įvairumas būtų tam tikras argumentas, kad liet. *pūnẽ*, lat. *pūne* yra savi baltiškos kilmės žodžiai.

Šiaip ar taip vis dėlto daugiau esama faktų, rodančių, jog slavai šį žodį pasiskolino iš baltų, negu baltai iš slavų. Tačiau kategoriškai tvirtinti kol kas negalima.

Liet. *nāmas*, lat. *nams*

Tam tikrame vidurio Lietuvos plote (Dotnuva, Ėriškiai, Krakės, Kulva, Surviliškis, Šlapaberžė, Vadaktai) žodis *nāmas* vartojamas 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme.

Tokia reikšme liet. *nāmas* randamas ir K. Širvydo žodyno 1642 metų leidime, plg.:

„Obora, aliter: Claustrum, septum dimitere pecus è claustris. Pune, namas", C. Szyrwid, Dic. 233.

Žodis *namas* (įvairios jo formos) dažnai randamas ir senuosiuose Lietuvos raštinių dokumentuose, rašytuose ne lietuvių kalba. Plg.:

„Dla mierzwy aby bydło poczęli koniecznie chować nie w namach, ale obory czynić i dobrze obwarować po podlasku...", 1562 m. Karšuva.

---

[69] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 525–526.

[70] M. Vasmer, Et. Wb., I, 708; F. Kluge, Et. Wb., p. 311; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 229–230.

„З двора идучы до гумна вежа номъ для быдла соломою криты, и по конецъ тое вежы одрина з хворосту уроблена, под одным дахом...", 1597 m. Biliūnai, Raseinių valsč.

„Nom do skladania zboza z bierwion budowany, słomą nakrzyty...", 1599 m. Žarėnai.

„Nom dlia bydła...", 1600 m. Dubiniai, Beržėnų valsč.

„Wieza, po litewską nams, drzewa iedłowego na trzy sciany...", 1619 m. Jokūbiškiai prie Šiaulėnų, Viduklės valsč.

„Nam, to iest wieża dlia bydła ze wszytkim....", 1639 m. Sokmedžiai Višutaičiai, Tendžiogalos valsč.

„Num dla bydła chowania....", 1650 m. Kretkampis, Vilkijos valsč.

„Numa albo raczey wieza zmuydzka dla chowania bydła...", 1675 m. Plungė.

„Obora niewielka dla bydła;... na tym podworzu numa dla bydła; gumno za numą słomą kryte, płotem ogrodzone stare...", 1676 m. Laukuva.

„Obora dla bydła nowa słomą kryta z numą pospołu, chlewek dla swiń przybudowany słomą kryty...", 1676 m. Smilgiai.

„Obora z numami na bydło, do ktorey drzwi na biegunach...", 1678 m. Diktariškis, Viduklės valsč.

„Stabulum et in extremo ejus cellasuaria de lignis recentissime erectum, stramine contectum. Aedes pro pecoribus dictae numa de parietibus parata, ab extremo de sepibus adiecta, stramine tectae...", 1705 m. Laukuva[71].

„Numy dwie. Obora dla bydła, po koniec teyze druga dla owiec, naprzeciw dla swini...", 1667 m. Biržėnai[72].

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad žodis *nāmas* šiuose dokumentuose dažniausiai vartojamas 'tam tikro trobesio gyvuliams laikyti' reikšme. Pasitaiko ir 'trobesio javams krauti' reikšmė. Etnografų nuomone, šiuose dokumentuose minimas *nāmas*, kaip ir *vieža*, „greičiausiai, ir bus buvę vieni ankstyvesnių, t. y. ištęsto keturkampio plano, pastatytų su keliomis patalpomis arkliams, karvėms ir smulkesniems gyvuliams laikyti. Viename jų gale kartais gyveno ir žmonės, žinoma, tik neturtingieji, nes tuo laiku (XVI a. A. S.) pasiturintieji valstiečiai jau gyveno trobose"[73].

Minėtuose dokumentuose liet. *nāmas* dažnai randamas ir sudurtiniuose žodžiuose, kurie reiškia specialias „namo" dalis. Plg.:

„...вежа зъ бервенъя збудованая для быдла, ...обора з беръвен'я збудованая, по конъцы с прыномъкомъ для свинеи...", 1602 (1603) m. Mimainiai, Ukmergės p.

„Вежу с прымномъ и з намакгаломъ, которая коштовала осмь копъ грошеи...", 1584 m. Padubysys, Raseinių valsč.

„...вежа с примном з дожчок и з нумокгалом, зъ хворосту племеным...", 1603 m. Karklėnai Bukantai, Karklėnų valsč.[74]

---

[71] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, p. 129, 130, 131, 132, ten pateikiama ir daugiau pavyzdžių.

[72] Lietuvos inventoriai XVII a., p. 266.

[73] Lietuvių etnografijos bruožai, p. 262; plg. t.p. Iz. Butkevičius, Iš lietuvių kultūros istorijos, II, p. 243; K. Čerbulėnas, Iš lietuvių kultūros istorijos, I, p. 137–145.

[74] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, p. 134, 135.

Lat. *nams* nėra vartojamas 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme, tačiau kai kurios šio žodžio reikšmės, iš tikrųjų, yra labai artimos minėtai reikšmei. Plg.:

Lat. *nams* 'eine aus geraden Stangen (auch aus den beiden Hälften eines quer durchgesägten, nicht mehr seetüchtigen Bootes), zusammen gestellte, kegelförmige Sommerküche; eine Sommerküche; ein kleines Gebäude, in welchem während des Sommers alles gekocht wird (im Winter nur zu Festzeiten); ein kleines Holzgebäude, in welchem fürs Vieh (ehemals auch für Menschen) gekocht wird, mit einem Herd und Kessel in der Mitte; der mittlere Teil des Wohnhauses, die Küche; „vieta istabas ēkā, kur atradās krāsns"; in manchen Gegenden ist der mittlere Raum des Hauses durch eine Wand in Küche und Hausflur geteilt; ein Vorhaus; ein Vorbau ohne Oberlage vor der Badstube mit einem grossen Kessel zum Wasserkochen; „pirts priekša", „pirts priekšējā tęlpa, kur nuoģērbjas", „piebūve pie pirts, kur velējas"; eine Hütte zum Räuchern der Strömlinge; eine aus den beiden Hälften eines quer durchgesägten, nicht mehr seetüchtigen Bootes zusammengestellte Netzhütte; ein kleines Gebäude; das Haus in der Stadt" (EM, II, 692–3; EH, II, 4).

Pažvelgus į šias reikšmes, tur būt, galima susidaryti nuomonę, jog seniausia lat. *nams* reikšmė buvusi 'trobesys, kuriame yra įtaisymas patalpai šildyti, maistui virti ar pan.' Panašia reikšme iš pradžių vartotas veikiausiai ir liet. *nãmas*. Žinoma, negalima tvirtinti, jog lietuviai ir latviai šiuo žodžiu vadinę visiškai tapatingus trobesius: jų konstrukcija ir paskirtis galėjo tam tikru laipsniu įvairuoti net atskirose Lietuvos ir Latvijos teritorijose[75].

Senuosiuose latvių raštuose lat. *nams* dažnai vartojamas lot. *domus* ('namas, gyvenamoji vieta, šeima, šeimyna') reikšme, plg. G. Elgerio „Evangelien und Episteln" (1640 m.)[76] žodžio *nams* vartoseną, kur šiuo žodžiu verčiama lot. *domus*:

„Vnd te egaia ekszan to nammu, vnd attradda to baernu a Maria sauwa mata...", G. Elger, 17.

„Et intrantes domum, invenerunt puerum cum Maria matre eius...", Mat. 2, 11.

„...vnd pepildia wyssu to nammu...", G. Elger, 86.

„...et replevit totam domum...", Ap D, 2, 3.

„...ka mans nams tôp pepildits...", G. Elger, 92.

„...ut impleatur domus mea...", Luk., 14, 23.

„...vziaem ekszan sauwems nammems", G. Elger, 98.

„...recipiant me in domos suas", Luk., 16, 4.

„Mans nams ir wens ludzamu nams...", G. Elger, 99.

„Quia domus mea domus orationis est...", Luk., 19, 46.

„...wena auksta Pharisaera namma...", G. Elger, 106.

„...in domum cuius dum Pharisaeorum...", Luk., 14, 1.

„Vnd tas tyccaeia ar wyssu sauwu nammu saimu", G. Elger, 111.

„...et credidit ipse et domus eius tota", Jon., 4, 53.

Net ir lot. *paterfamilias* G. Elgeris verčia *tas Nammukungs* (G. Elger, 92; Luk., 14,21).

Liet. *nãmas* taip pat tiek senuosiuose raštuose, tiek ir dabartinėje kalboje vartojamas lot. *domus* reikšme.

---

[75] Dėl latvių *nams* paskirties plg. Latviešu konversācijas vārdnīca, 14, Rīgā, 1936, sklt. 28400-6.

[76] Evangelien und Episteln ins Lettische übersetzt von Georg Elger, Nebst einem Register seiner geistlichen Lieder aus der Zeit um 1640, herausg. K. Drāviņš, Lund, 1961.

Dėl liet. *nãmas*, lat. *nams* kilmės esama dviejų nuomonių. Vieni tyrinėtojai jį sieja su sen. slav. *domъ* 'namas', rus. *дом*, skr. *dámaḥ*, gr. δόμος, lot. *domus*, arm. *tun*, baltiškų žodžių konsonantizmo pasikeitimą aiškindami disimiliacijos būdu[77]. Kiti liet. *nãmas*, lat. *nams* linkę sieti su gr. νομός 'ganykla; gyvenamoji vieta, buveinė', gr. νέμω 'apgyvenu, apdirbu, valdau', gr. νομεύς 'piemuo'[78]. J. Endzelynas iš pradžių taip pat pritarė pastarajai etimologijai[79], tačiau vėliau jis buvo linkęs pritarti liet. *nãmas*, lat. *nams* siejimui su sen. slav. *domъ* ir kt.[80]

Kol kas sunku įrodyti, kuri nuomonė yra teisinga. Mums atrodo, jog labiau įmanoma liet. *nãmas* siejimas su senuoju ide. namo pavadinimu. Žodžio pradžios *d-* ir *n-* kaitaliojimasis šiaip ar taip yra gana įprastas ide. kalbų reiškinys, plg. liet. *devynì*, lat. *deviņi*, sen. slav. *devętь* : pr. *newīnts*, skr. *nava*, lot. *novem*, got. *niun*; liet. *debesìs*, lat. *debess* 'dangus': sen. slav. *nebo*, dgs. vard. *nebesa*, skr. *nábhaḥ* 'migla, rūkas, dangus', gr. νέφος 'debesis' ir kt.

Lat. *laĩdars*, liet. *laĩdaras*

Lat. *laĩdars* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme vartojamas vakarinėje Latvijos dalyje – Kurzemėje (Aizputė, Arlava, Blydienė, Duobelė, Dunika, Kandava, Matkulė, Praviniai, Saka, Tadaikiai, Tumė, Užava, Vandzenė, Zvardė). Šis pavadinimas minėtoje teritorijoje nėra vienintelis: jis ten vartojamas dažniausiai greta kitų latviškų tvarto pavadinimų (*kũts*, *kũte*, *stallis*, *stęllis*). Kartais žodžiu *laĩdars* vadinamas tik didelis tvartas (Kandava, Laidzė, Upėsgryva). Kartais tarmės atstovai jaučia *laĩdars* archaiškumą (Kazdanga, Skaistkalnė).

Lat. *laĩdars*, be 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšmės, vartojamas ir kitomis reikšmėmis, plg. 'ein eingefriedigter Platz vor dem Viehstalle, wo das Vieh hineingelassen wird; die Düngerstätte innerhalb des Stallkarrees; der von ringsum gebauten Viehställen gebildete Platz; eine Hürde fürs Vieh auf dem Felde' (EM, II, 402; EH, I, 711). Šalia formos *laĩdars* latvių kalbos tarmėse pasitaiko ir formos *laidaris*, *laidęrs*, *laĩderis*, *làideris*, *laidēris*, *leĩdars*, *leideris* (EM, III, 402, 403, 446; EH, I, 711, 712). Randame net ir formas *laidārzs*, *leidārzs*, kurios atsirado liaudies etimologijos būdu šiuos žodžius siejant su lat. *dārzs* 'sodas, daržas' (EM, II, 402). Vartojamos taip pat sudurtinės formos: *ârlaĩdars* 'Hürde für das Vieh auf dem Felde' (EM, I, 243; EH, I, 195), *laũklaĩdars* (EM, II, 426; EH, I, 722).

Lat. *laidars* randamas jau G. Mancelio raštuose.

Liet. *laĩdaras* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme nėra vartojamas. Tačiau šiaip jo vartosena yra labai artima lat. *laĩdars* vartosenai, plg. liet. *laĩdaras* 'užtvaras prie tvartų gyvuliams suvaryti, diendaržis; užtverta vieta ganykloje gyvuliams suginti', *laĩdaris*, *laidarỹs*, *laĩderis* (LKŽd., VII, 15, 16). Forma *laidaris* užfiksuota taip pat 'duobės mėšlui; mėšlyno, sąšlavyno' reikšme (A. Bezzenberger, Lit. Forsch., 132; LKŽd., VII, 16). Panašia reikšme užfiksuota ir forma *laĩderis* (G. H. F. Nesselmann, Wb., 351; LKŽd., VII, 16).

---

[77] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 483; V. Mažiulis, LKK, II, p. 14; J. Pokorny, Et. Wb., p. 199, J. Pokorno nuomonė liet. *nãmas*, lat. *nams* kilmės klausimu gana neaiški: vienoje žodyno vietoje jis teigia, jog „lit. *nãmas*... ist aus **damas* dissimiliert" (p. 199), o kitoje šį žodį sieja su gr. νέμω (p. 763–764).

[78] R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 193; P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 31; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 361.

[79] EM, II, p. 693.

[80] J. Endzelīns, Filologu biedrības raksti, 12, p. 175–176.

Kaip rodo Lietuvių kalbos atlaso kartoteka, liet. *laĩdaras* (*laĩdaris*, *laidarỹs*, *laĩderis*) vartojamas Žemaičiuose ir nedidelėje vakarų aukštaičių tarmių dalyje (Joniškis, Kriukai, Šakyna, Žagarė)[81]. F. Kuršaičiui iš gyvosios kalbos šis žodis nebuvo žinomas. Iš ankstesniųjų lietuvių autorių žodį *laĩdaras*, atrodo, vartoja tik S. Daukantas.

Lat. *laĩdars* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšmė yra naujesnė. Pirminė lat. *laĩdars*, liet. *laĩdaras* reikšmė yra 'aptvaras gyvuliams'. Iš šios reikšmės atsirado 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšmė. Analogiškas procesas, kaip matėme, įvyko ir su liet. *tvártas* reikšmėmis.

Liet. *laĩdaras*, lat. *laĩdars* siejami su liet. *léisti*, lat. *laĩst*, liet. *paláidas* ir kitais šios šaknies žodžiais[82].

Liet. *dañgtis*

Gana nedideliame vidurio Lietuvos plote (Darsūniškis, Kaišiadorys, Kruonis, Palomenė, Užuguostis, Vievis, Žasliai) 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme vartojamas žodis *dañgtis*. Sprendžiant iš akademinio Lietuvių kalbos žodyno kartotekos, šis žodis tokia reikšme anksčiau veikiausiai vartotas kiek didesniame plote (užrašytas Balbieriškio, Daugų, Šilavoto, Valkininkų apylinkėse).

Tokia reikšme liet. *dangtis* randamas jau 1600 m. vadinamojoje J. Morkūno Postilėje, plg.:

„...tiktay biedname danktiia, kurime pekus sudariti buwo", Post., 26.

Liet. *dañgtis* vartojamas ir 'kluono, klojimo reikšme' (LKŽd., II, 176).

Šio žodžio kilmė nekelia jokių abejonių. Liet. *dañgtis*, be jau minėtų reikšmių, vartojamas 'uždangalo, antvožo, viršaus', 'stogo' reikšmėmis. Iš pastarosios reikšmės ir atsirado 'tvarto', 'klojimo' reikšmės, plg. liet. *stógas* 'trobesio dangtis': liet. *stóginė* 'pastogė šiaudams ar šienui sudėti; daržinė'.

Kitose baltų kalbose šios šaknies trobesio gyvuliams laikyti pavadinimų nerandame.

Liet. *kūginỹs*

Nedideliame rytų aukštaičių tarmių plote (Alizava, Jutkonys, Kupiškis, Salos, Skapiškis) 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme vartojamas žodis *kūginỹs*. Anksčiau šio tvarto pavadinimo plotas, matyt, buvo didesnis, o dabar jį baigia išstumti plačiau vartojami *gurbas*, *kūtė* ar net iš literatūrinės kalbos atėjęs *tvártas*.

Liet. *kūginỹs* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme randamas jau M. Daukšos Postilėje, Plg.:

„...o kas piktesnio namai Diewo tikrai iûsiąmp kugineis pawirto...", DP, 412.

„...ing kaniûkßtę arba ing dargu kûgini apgreßtu...", DP, 534.

Faktas, jog žodis *kūginỹs* randamas M. Daukšos Postilėje, taip pat rodytų, kad šis žodis seniau plačiau buvo vartojamas.

Liet. *kūginỹs* kilmė taip pat nekelia abejonių: jis sietinas su liet. *kūgis* 'didelė šieno, šiaudų ar kt. kupeta, stirta, žagas; nedidelė sugrėbto šieno ar vasarojaus kupeta; malkų stirta, rietuvė' (LKŽd., VI, 775–6), dėl semantikos plg. lat. *gubenis*

---

[81] Autorius naudojosi E. Grinaveckienės parengta medžiaga.

[82] EM, II, p. 402; P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 302; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 330.

'daržinė (šiaudams, šienui); priestatas prie jaujos': lat. *guba*, liet. *gubà*, o, gal būt, ir liet. *pūnė*: liet. *pūnė* 'tuščias kiaušinio galas', lat. *puns* 'gumbas, iškilimas, votis'[83].

Liet. *abãrės*

Tam tikrame vidurio Lietuvos plote, maždaug tarp Dotnuvos ir Kražių (Kiaunoriai, Kubiliai, Kušleikiai, Tytuvėnai) vartojamas 'trobesio gyvuliams laikyti' pavadinimas *abãrės*, pasitaiko ir formos *abãrai* (Krakės, Pakražantis), *abãrios*, *abãros*, *abarìskas* (Merkinė), LKŽd., I(2), 2 – 3). Šis pavadinimas nesudaro kompaktiško ploto, bet vartojamas dažniausiai šalia kitų tvarto pavadinimų. Be to, juo paprastai vadinama didelis tvartas. Vienur kitur šie žodžiai užrašyti ir vietovėse, neįeinančiose į mūsų nurodytą plotą (Garliava, Liškiava, LKŽd., I (2), 2).

Be 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšmės, šie žodžiai vartojami 'diendaržio, kiemo' (*abarà*, *ãbaras*), 'didelės daržinės' (*abãrės*) reikšmėmis (LKŽd., I, (2), 2)[84].

Liet. *abarės* ir kitų šio žodžio formų šaltinis yra lenk. *obora* 'budynek dla bydła rogatego; podwórze; miejsce przed oborą a. stajnią dla bydła a. koni'[85].

Lenk. *obora* turi atitikmenų ir kitose slavų kalbose, plg. rus. *обора* 'aptvaras, laidaras', *обвора* (В. Даль, Сл., II, 585), bulg. *обор* 'tvartas', serb.-chorv. *обор* 'aptvaras, laidaras, kiemas prie trobos', slov. *obor* 'aptvaras', ček. *obora*.

Toliau šie žodžiai sietini su sen. rus. *vorъ* 'aptvaras', rus. *верать* 'совать, вкладывать что, прятать, хоронить; кропать, копаться' (В. Даль Сл., I, 178), sen. slav. *vъvreti* 'įkišti', lenk. *wrzeć* 'uždaryti', ček. *otevriti* 'atidaryti'. Tos pačios ide. šaknies yra ir liet. *vérti*[86].

Lat. *klęvs*

Lat. *klęvs* 'trobesio gyvuliams laikyti' reikšme vartojamas rytinėje Latvijos dalyje – Latgaloje (Balviai, Daugpilis, Ilūkstė, Karsava, Kraslava, Preiliai, Rezeknė, Vilianiai, Zilupė). Šalia formos *klęvs* retkarčiais pasitaiko ir forma *klāvs* (Atašienė, Lyvanai, Pilda, Pruodė). Šios šaknies tvarto pavadinimas minėtoje Latvijos dalyje vartojamas labai kompaktiškai – tik pačioje vakarinėje šio ploto dalyje jis vartojamas kartais šalia pavadinimo *kũts* (resp. *kũte*), o pietvakarių dalyje (apie Lyvanus, Subatą, Viesytę) šalia *klęvs* pasitaiko ne tik *kũts* (resp. *kũte*), bet ir *stallis*.

Šios šaknies tvarto pavadinimas randamas jau ir senuosiuose latvių kalbos paminkluose. Tačiau ten vartojama ne *o*-kamienė, bet *-ā*-kamienė forma *klēva*. Plg.:

„Stall, Stallis, Kuhts, Wallh. Seelb... Klähwa", G. Mancelis, Lettus, 173.

„Ochsenstall, Wehrschakuhts, klähwa, Wallh.", G. Mancelis, Lettus, 134.

„Kuhts (klähwa) ein Stall", J. Langija Vrd., 125.

Kaip augžzemniekų žodis lat. *klahwa* charakterizuojamas G. F. Stenderio 1761 metų žodyne.

---

[83] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 525–526.

[84] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 284–285.

[85] A. Brückner, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, p. 66; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1.

[86] A. Brückner, Sł. et., p. 371; M. Vasmer, Et. Wb., I, 184; II, 243; V. Machek, Et. sl., p. 332; K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 285.

Formos *klahws, klehws* randamos K. Ulmanio 1872 metais išleistame žodyne[87]. G. Mancelio nuoroda Wallh. (=Wallhof, latviškai Valle, vėliau Taurkalnė (į rytus nuo Jaunjelgavos) rodytų, jog šios šaknies tvarto pavadinimo arealas anksčiau siekė kiek toliau į vakarus, negu dabartinis jo arealas.

Neretoje lat. *klęvs* užfiksuotas ir 'rijas kuls (kluons)' reikšme (EH, I, 616).

Į latvių kalbą šis tvarto pavadinimas pateko iš slavų, plg. rus. *хлев*, baltr. *хлеў*, kilm. *хлява*, ukr. *хлів*, lenk. *chlew* ir kt. Sunku pasakyti, iš kurios slavų kalbos latviai šį žodį gavo. J. Endzelynas jo šaltiniu laiko rus. *хлев*. Gana neaiškus šio tvarto pavadinimo atsiradimas ir pačiose slavų kalbose. Vis dėlto didesnė dalis tyrinėtojų mano, kad slavai šį žodį gavo iš gotų, plg. got. *hlaiw* 'Grab, Höhle'[89]. Gotų ir slavų kalbų žodžių reikšmės, kaip matome, gerokai skiriasi. Pirminė slavų kalbų žodžio reikšmė galėjusi būti 'urvas, žeminė'.

Baltų kalbose randame nemaža specialių, skirtų atskiroms gyvulių rūšims, tvartų pavadinimų.

Arklių tvartai

Liet. *arklìdė* (Gaižūnai, Gudaičiai, Kriaušiškiai, Kriukai, Žagarė, iš literatūrinės kalbos atėjęs ir į kitas lietuvių kalbos tarmes), *arklùdė* (gyvojoje kalboje niekur neužfiksuotas žodis, plg. LKŽd., I (2), 307, sudarytas pagal žodį *pelùdė*), *arklìnis* (Dūkštas, Kazitiškis, Luodžiai, Šešuolėliai), *arklìnė* (Alanta, Antalieptė, Ažytėnai, Daugailiai, Dubingiai, Giedraičiai, Lyduokiai, Skudutiškis, Šašuoliai, Videniškis, Želva), *arkliniñkas* (Alsėdžiai, Budriai, Girdiškė, Kaltinėnai, Lauko Soda, Pakražantis, Skuodas, Šakiai, Tirkšliai, Varduva), *arklinỹkas* (Alovė, Barzdai, Butrimonys, Daugai, Kuršiai, Marijampolis, Mauručiai, Medeišiai, Nedingė, Nemaniūnai, Rimšė, Tverečius, Varėna, Žagariai), *arklinỹkė* (Kruonis, Liškiava, Mašnyčia, Panošiškis, Pašlavantis, Savilionys, Šklėriai, Valkininkai, Vydeniai), plg. t. p. LKŽd., I (2), 305–7): liet. *arklỹs*[90].

Liet. *arkliatvartis* (Lazdijai, LKŽd., I (2), 305) < *arklỹs + tvártas*.

Liet. *stainià* (beveik visose lietuvių kalbos tarmėse vartojamas žodis), *staĩnė* (Aukštadvaris, Daugėliškis, Eriškiai, Girkalnis, Gražiškiai, Kurtuvėnai, Pabaiskas, Raguva, Ramygala, Tytuvėnai, Troškūnai, Užventis, Vepriai), *staĩnis* (Gaižūnai), *stainìnė* (Kražiai, Sereikoniai) < lenk. *stajnia* 'arklidė'[91].

Liet. *stonià* (Alunta, Garliava, Jurbarkas, Kalvarija, Kamajai, Kapsukas, Liudvinavas, Pandelys, Rokiškis, Svėdasai, Šalčininkai) kilo iš senesnės lenkų kalbos žodžio formos *stania*[92]. Lenkų *stania* yra lenkiškos kilmės žodis, sietinas su veiksmažodžiu *stać* 'stovėti'[93].

Rytų Prūsijos lietuvių kalbos paminkluose randama forma *stõnė*. Plg.:

---

[87] D. Zemzare, Latviešu vārdnīcas, p. 439.

[88] EM, II, p. 225.

[89] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 245–246; F. Sławski, Sł. et., I, p. 66.

[90] Nurodant žodžių geografiją, naudotasi B. Vanagienės paruošta Lietuvių kalbos atlaso medžiaga.

[91] A. Brückner, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, p. 136; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 892.

[92] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 912; S. Reczek, Podręczny słownik dawnej polszczyzny, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1968, p. 469.

[93] A. Brückner, Sł. et., p. 512, 513.

„Stónė, ês, f. ein gebrückter Stall", P. Ruhig, Lex., I, 142.

„Pferdestall, gebrückt, Stónė, ês. f.", P. Ruhig, Lex., II, 277.

„Pferdestall, gebrückt, Stónė, ês, f.", Chr. Mielcke, Wb., II, 370.

Veikiausiai *ė*-kamienė forma yra ir L. Rėzos paskelbtose dainose:

„Důsu Stonę kloti,
Beram mano Žirgácʒui"
(Užrašyta Įsruties apylinkėse)[94].

M. Nydermano, A. Seno, F. Brenderio, A. Salio žodyne randama forma *staunià* (Wb., IV, 93). Lietuvių kalbos akademinio žodyno kartotekoje tokia forma nėra užfiksuota, tačiau ten yra užfiksuotas būdvardis *staũnas* 'gerai šeriamas, važiuoti skirtas (kalbant apie arklį)' (Debeikiai), plg. liet. *stainìnis*: *stainià*, *stõninis* : *stonià*, kuris rodytų, jog forma *staunià* yra patikimas kalbos faktas.

Liet. *strãjė* 'arklių tvarto' reikšme randamas Rytų Prūsijos lietuvių kalbos paminkluose. Ten užfiksuota įvairių šio žodžio formų. Plg.:

„Straja, ôs, f. die Streu, das Streustroh (Ragnit); dann auch der Stall, bes. der Pferdestall (häufig in Dainos). Vgl. Sztrajus.

Straje, ês, f. dass. (Ragnit).
Strajus, aus, m. dass.
Strajéle, ês, f. Dim. dass.
Strajuže, ês. f. Dim. dass.

Strajininkas, o, m. ein Stallknecht, Pferdeknecht; ein Stallpferd", G. H. F. Nesselmann, Wb., 505.

„strãja, -os, Subst. f. ein ausgebrückter und mit Streustroh ausgestreuter Pferdestall", F. Kurschat, Wb., 407.

V. Kalvaičio paskelbtose lietuvių liaudies dainose randame ir formą *stragelė* (užrašyta Skaisgirių apylinkėse)[95]. Šio žodžio formą, vartotą su *-g-*, rodo ir Chr. G. Milkaus žodyno žodis *straginikas*:

„Stallpferd, Arklys Stôninink's, Straginink's", Chr. G. Mielcke, Wb., II, 450.

Aptinkama taip pat šio arklių tvarto pavadinimo formų su žodžio pradžios *št-*. Plg.:

„Kelk, tėvuži, kelk, senasis,
Duok man štrejaus raktą...

Į štrejelį įėjau,
Ant žirgelio rymojau"
(Klaipėdos krašte užrašyta lietuvių liaudies daina)[96].

Kaip matome, šiuose pavyzdžiuose yra pasikeitęs ir šaknies vokalizmas. Forma *strejà* užfiksuota ir M. Nydermano, A. Seno, F. Brenderio, A. Salio žodyne (Wb., IV, 116).

---

[94] L. Rėza, Lietuvių liaudies dainos, I, Vilnius, 1958, p. 226; V. Kalvaitis, Prūsijos Lietuvių dainos, Tilžė, 1905, p. 296.

[95] V. Kalvaitis, Prūsijos Lietuvių dainos, p. 13.

[96] Tautosakos darbai, VII, Kaunas, 1940, p. 34.

Dėl liet. *strãjė* kilmės esama dviejų nuomonių. Dar J. Šmitas[97], P. Personas[98] (abejodamas) liet. *strãja* laikė savu žodžiu, siedami jį su ide. **ster-*, **steru-*: **streu-* 'ausbreiten, ausstreuen' šaknies žodžiais, plg. skr. *stṛṇáti* 'streut (hin), bestreut; wirft hin, wirft nieder', lot. *sternō, -ere* 'hinstreuen, hinbreiten; niederstrecken', sen. slav. *prostrěti* 'ausbreiten', rus. *cmpoй* 'Ordnung' ir kt. Liet. *strãjė* kilmė taip aiškinama ir M. Fasmerio[99], J. Pokorno[100], A. Valdės etimologiniuose žodynuose (tiesa, antrajame A. Valdės žodyno leidime, remiantis H. Hirto laišku, nurodoma, jog liet. *strãja* gali būti ir germanizmas)[101].

Toks liet. *strãjė* kilmės aiškinimas, be abejo, yra klaidingas. Jį pakankamai pagrįstai jau buvo sukritikavęs K. Būga A. Preobraženskio rusų kalbos etimologinio žodyno pastabose ir papildymuose. Tačiau K. Būgos darbas buvo paskelbtas tik 1959 metais, todėl tyrinėtojai iki tol juo negalėjo pasinaudoti.

Kaip teisingai pastebėjo K. Būga[102], kas atidžiai skaitė liet. *strãjė* aiškinimą F. Neselmano žodyne, tas nelygins jo su slav. *strojiti* ir kt. žodžiais. Iš tikrųjų, šio žodžio aiškinimas F. Neselmano, F. Kuršaičio žodynuose parodo jo semantinę raidą ir kilmę.

Taigi liet. *strãjė* šaltinis yra vok. *Streu* 'kraikas', plg. Rytų Prūsijos vokiečių šio žodžio formas *štraie, štrei*[103]. Lietuvių kalboje šio skolinio semantinė raida buvo tokia: 'kraikas, kraiko šiaudai' → 'pakreiktas tvartas' → 'arklių tvartas'.

Kad liet. *strãjė* kilo iš vokiečių kalbos, rodo ir jau mūsų minėtos paralelinės formos *strãgė, štrajus*[104]. Patvirtina šią prielaidą ir žodžio geografija: šis lietuvių kalbos žodis randamas tik Rytų Prūsijos lietuvių kalbos paminkluose, šio krašto, o taip pat Klaipėdos apylinkių, lietuvių tautosakoje.

K. Būga nurodo, jog forma *strãja* yra neįmanoma lietuvių kalboje: F. Kuršaičio žodyne pateikiama tokia forma yra tik grafinis, o ne fonetinis šio žodžio vaizdas, mat, Kuršaičio tarmėje *strãjė* > *strãje*, o vietoje nekirčiuotos *-e* žodžio gale jis gana dažnai rašo *-ia*.

Liet. *straja, štraja, štrajus* 'Streu' kilmę teisingai jau buvo nurodęs K. Alminauskis[105].

Liet. *strajà* germanizmu linkstama laikyti ir E. Frenkelio žodyne. Be kita ko, ten iškeliamas argumentas, kad 'kraiko' reikšme šis žodis nesutinkamas slavų kalbose[106].

Vok. Streu 'kraikas' sietinas su veiksmažodžiu *streuen* 'berti, barstyti, kreikti'[107], kuris savo ruožtu yra giminingas su skr. *stṛṇáti* ir kitais šios grupės žodžiais.

Latvių kalboje randame žodžius *streĩja*, dgs. *streijas* 'die Streu (für Pferde und Vieh)', *streijât* 'streuen, ausstreuen, Streu ausbreiten', *strejât* (EM, III, 1085; EH,

[97] Joh. Schmidt, Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus, II, Weimar, 1875, p. 258.

[98] P. Persson, Beiträge zur indogermanischen Wortforschung, Uppsala, 1912, p. 787.

[99] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 29.

[100] J. Pokorny, Et. Wb., p. 1030.

[101] A. Walde, Et. Wb., II, p. 590–591.

[102] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 606.

[103] K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, p. 137, 138.

[104] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 606.

[105] K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, p. 120, 137, 138.

[106] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 917.

[107] F. Kluge, Et. Wb., p. 758.

II, 586), kurių šaltinis yra vok. žem. *strei, streu* 'allerlei Abfall', *strei(g)en* 'streuen'[108]. Tačiau 'arklių tvarto' reikšme lat. *streĩja* nėra vartojamas.

Liet. *kaniušnia* (Miežionys, Vigutėnai, Zarasai), *kaniukštė* (Aukštadvaris, Jotainiai, Ramygala); gana plačiai šis arklių tvarto pavadinimas randamas ir mūsų senuosiuose raštuose: *kaniūkšlė* (DP, 39), *kaniukšnė* (MP, 202), *kaniūkštė* (MP, 375; DP, 373, 534), plg. LKŽd., V, 210). Forma *kaniukšnė* randama ir K. Širvydo žodyno I leidime:

„Staynia, stabulum, equile, bouile, kaniukßne", Dic., 175.

K. Širvydo žodyno III leidime vartojama forma *kaniušnė* (Dic., 422).

Šis arklių tvarto pavadinimas į lietuvių kalbą atėjo iš slavų, plg. baltr. *канюшня*, rus. *конюшня*, lenk. *koniusznia*. Lietuviai jį veikiausiai pasiskolino iš baltarusių kalbos[109]. Formos su įspraustiniu *-k-* yra atsiradusios jau lietuvių kalbos dirvoje. Lietuvių kalbos tarmėse *k* gana dažnai sporadiškai įterpiamas tarp balsio (dvibalsio) ir *s* arba *š*, ypač jei po šių yra priebalsis[110]. Lietuvių kalboje atsiradusi ir forma *kaniūkšlė*, plg. liet. *šermùkšlė* šalia *šermùkšnė*, *šermùkšnis*, *krūmókšlis* šalia *krūmókšnis* ir kt.[111]

Liet. *kaniūkšlė* (Notėnai, Židikai), *kaniùkštis* (Gudeliai) vartojami ir kiaulių tvarto reikšme (LKŽd., V, 210).

Lat. *zirĝstaĺlis* (EM, IV, 727) < *zirgs* 'arklys' + *staĺlis*.

Lat. *zirĝsklęvs* (EH, II, 808) < *zirgs* + *klęvs*.

Latvių kalboje, kaip minėjome, arklių tvarto reikšme dažnai vartojamas žodis *staĺlis*.

Kiaulių tvartai

Liet. *kiaulìdė* (Aukštadvaris, Dotnuva, Kėdainiai, Nemajūnai, Pabiržė, Pakruojis, Saločiai, Šeduva, Šilalė, Šiluva, Švėkšna, Utena, Žagarė, iš literatūrinės kalbos gana plačiai paplitęs ir po kitas tarmes), *kiauliniñkas* (Alsėdžiai, Girkalnis, Kelmė, Kražiai, Kriukai, Kudirkos Naumiestis, Kuršėnai, Kvėdarna, Lieporiai, Papilė, Raudonė, Rietavas, Salantai, Sintautai, Skuodas, Šakiai, Šakyna, Tirkšliai, Užventis, Vegeriai, Veiviržėnai, Viduklė), pasitaiko ir forma *kiaũlininkas*; *kiaulinỹkas* (Alytus, Alksnėnai, Alvitas, Barzdai, Garliava, Igliauka, Jieznas, Kalvarija, Kapsukas, Kazlų Rūda, Lekėčiai, Liubavas, Mauručiai, Medeišiai, Pilviškiai, Rudamina, Rumšiškės, Skriaudžiai, Tverečius, Vilkaviškis), vartojama ir forma *kiaũlinykas*; *kiaulìnis* (Balčiai, Dūkštas, Inturkė, Kazitiškis, Puvočiai, Širvintos, Videniškis), vartojama ir forma *kiaũlinis*; *kiaulinỹs* (Minkūnai, Molėtai, Vilučiai); *kiaulìnė* (Balninkai, Dūkštas, Giedraičiai, Markutiškiai, Okainiai, Skudutiškis, Šimonys), *kiauliñčius* (Antalieptė, Dubičiai, Kaniava, Paditvys, Pelesa, Plikiai, Rudnia, Vydeniai, Zarasai); *kiaulinýčia* (Kapsukas, Parovėja), pasitaiko ir forma *kiaũlinyčia*; *kiaulynas* (LKŽd., V, 696), *kiaulinės* 'kiaulių tvartai' (LKŽd., V, 696), plg. LKŽd., V, 695 – 7): liet. *kiaũlė*.

Liet. *mìgis* (Aukštadvaris, Ažytėnai, Čiobiškis, Daugėliškis, Ėriškiai, Kulva, Okainiai, Palomenė, Pašušvys, Surviliškis, Šlapaberžė, Vepriai, Žeimis), minė-

[108] J. Sehwers, Sprachlich - kulturhistorische Untersuchungen, p. 123.

[109] P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, p. 95.

[110] Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 194–195; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I, p. 383–384.

[111] P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 293.

tose vietovėse kartais pasitaiko ir forma *migỹs*; *migẽlis* (Gelvonai, Pociūnėliai, Pašušvys, Siesikai): liet. *miegóti*, plg. *mìgis* 'gyvulio guolis'. Iš pastarosios reikšmės ir atsirado kiaulių tvarto reikšmė.

Liet. *namẽlis* (Aukštadvaris) : liet. *nãmas*. Liet. *nãmas*, kaip matėme, yra vartojamas ir tvarto reikšme.

Liet. *svinárnykas* (Šklėriai, Vievis, Zietela) < baltr. *свінарнік*, plg. t. p. rus. *свинарник* : *свинья* 'kiaulė'.

Liet. *kiaulmigỹs* (Alanta, Anykščiai, Dusetos, Gražiškiai, Karsakiškis, Krakės, Krekenava, Musninkai, Pabaiskas, Panevėžys, Pociūnėliai, Raguva, Siesikai, Sodeliai, Šašuoliai, Želva), vartojama ir formos *kiaũliamigis*, *kiaũlamigis*, *kiaũmigis* (LKŽd., V, 688, 693, 701) < *kiaũlė* + *mìgis*.

Liet. *kiaũlatvartis* (LKŽd., V, 688), *kiaulėtvartis* (LKŽd., V, 691), *kiauliatvartis* (LKŽd., V, 695), *kiaũltvartis* (LKŽd., V, 701), *kel̃tvartis* (LKŽd., V, 552) < *kiaũlė* + *tvártas*.

Liet. *kiaulãkūtė* (Šatės, LKŽd., V, 688) < *kiaũlė* + *kũtė*

Liet. *kiaũliagurbis* (Dusetos, LKŽd., V, 693) < *kiaũlė* + *gurbas*.

Liet. *kiaũlstaldis* (LKŽd., V, 700) < *kiaũlė* + *stal̃das*.

Lat. *cũkkũts* (EM, I, 398; EH, I, 281) < *cũka* 'kiaulė' + *kũts*.

Lat. *cùkklęvs* (EH, I, 281) < *cũka* + *klęvs*.

Lat. *cũkstal̃lis* (EH, I, 281) < *cũka* + *stallis*.

Kiaulių tvarto pavadinimą randame užfiksuotą ir senovės prūsų kalbos paminkluose: *Seweynis Sewstal* (229 Elbingo žodynėlio žodis)[112]. Pr. *seweynis*, neaišku, kiek šis užrašymas atitinka tikrąjį prūsų kalbos žodžio pavidalą, reikia sieti su atitinkamais baltų kalbų kiaulės pavadinimais, plg. pr. *swintian*, lat. *suvęns*, *sivęns*[113].

Avių tvartai

Liet. *avìdė* (Derveliai, Gadūnavas, Gaižūnai, Kėdainiai, Kietaviškės, Kupiškis, Raginėnai, Surviliškis, Svobiškis, iš literatūrinės kalbos šis žodis patekęs ir į kitas tarmes, pagaliau ir čia nurodytose vietovėse *avìdė* ne visada gali būti senas kalbos faktas), *aviniñkas* (Alsėdžiai, Barčiai, Drobūkščiai, Dubičiai, Girdžiai, Lauko Soda, Laužai, Pakražantis, Rekščiai, Sintautai, Skirpsčiai, Slavikai, Šiauduva, Varduva), *avinỹkas* (Dailidės, Mauručiai, Miežionys, Onuškis, Palomenė, Pavinkšniai, Rimšė, Sekonys, Tverečius), *avinỹkė* (Birštonas, Butrimonys, Čiobiškis, Darsūniškis, Daukšiai, Igliauka, Kalvarija, Kapčiamiestis, Kruonis, Liškiava, Marijampolis, Nauja Ūta, Paparčiai, Pašlavantis, Simnas, Vievis), *avìnė* (Armališkės, Kaniava, Širvintos), *avìkinė* (Giedraičiai, Minkūnai, Musninkai, Naujamiestis, Pagiriai, Šašuoliai, Vaiskūnai, Žeimis), *avìkinis* (Radžiūnai, Raguva), *avìkė* (Darsiškiai, Kableliai, Lukštai), *avẽlinis* (Dūkštas, Želva), *avinýčia* (Alksnėnai, Dotnuva, Juknaičiai, Smalininkai), plg. t.p. LKŽd., I (2), 523, 525, 527, 528) : liet. *avìs*.

Liet. *jáuja* (Lazūnai, LKŽd., IV, 299) : liet. *jáuja* 'trobesys linams džiovinti ir minti'.

---

[112] Prūsų kalbos paminklai, p. 63.

[113] A. Sabaliauskas, LKK, X, p. 171–172.

Liet. *avìtvartis* (Kaniava, LKŽd., I(2), 530) < *avìs* + *tvártas*.

Lat. *àitstaĩlis* (EH, I, 5) < *àita* 'avis' + *staĩlis*.

Lat. *avikūts* (EH, I, 190) < *avs* 'avis' + *kūts*.

Karvių tvartai

Liet. *karvìdė* (Gaižūnai, Kapčiūnai, Lieporiai, Lukošaičiai, Nairiai, Noriūnai, Rūdupiai, Salamiestis, Sodeliai, Telšiai, iš literatūrinės kalbos šis žodis patekęs ir į įvairias kitas lietuvių kalbos tarmes. Be to, ir čia nurodytose vietovėse *karvìdė* kartais gali būti visai neseniai atsiradęs žodis), *karviniñkas* (Alsėdžiai, Eidžiotai, Salantai, Skripsčiai, Varduva), *karvinỹkas* (Biržiniškė, Mauručiai, Medeišiai, Rimšė, Sekonys, Tverečius, Vištytis), *karviniñkė* (Ratnyčia, LKŽd., V, 357), *karvìnis* (Kazitiškis, Luodžiai), *karvinỹs* (Molėtai, LKŽd., V, 358), plg. t.p. LKŽd., V, 357–8): liet. *kárvė*.

Liet. *bandiniñkas* (Drobūkščiai, plg. t.p. LKŽd., I(2), 640) : liet. *bandà*.

Liet. *galvijìnė* (Joniškis), *galviniñkas* 'galvijų tvartas' (LKŽd., III, 84) : liet. *galvìjas*.

Liet. *gyvuliniñkas* (Šakiai) : liet. *gyvulỹs*.

Dvaro karvidžių reikšme vartotas ir liet. *abãrės* (Kaunatava, Pakšteliai, Papilė, Raudėnai).

Liet. *jautìdė* 'jaučių tvartas' (LKŽd., IV, 323), *jautiniñkas* 'galvijų tvartas; jautidė' (LKŽd., IV, 324), *jáutinyčia* (LKŽd., IV, 324) : liet. *jáutis*.

Liet. *veršìdė* 'veršių tvartas' (Laukuva, Utena, veikiausiai naujai atsiradęs žodis), *veršiniñkas* (Kurtuvėnai, Skripsčiai) : liet. *veršis*.

Liet. *kárviatvartis* (Ratnyčia, LKŽd., V, 357) < *kárvė* + *tvártas*.

Lat. *gùovskūts* (EM, I, 693) < *gùovs* 'karvė' + *kūts*.

Lat. *gùovstaĩlis* (EH, I, 424) < *gùovs* + *staĩlis*.

Lietuvių kalbos specialių tvartų pavadinimus palyginus su atitinkamais latvių kalbos pavadinimais, į akis krinta didelis lietuviškų pavadinimų įvairumas. Latvių kalboje nerandame tokios darybos pavadinimų, kaip lietuvių *-idė*, *-ininkas* tipo pavadinimai. Latvių kalboje daugiausia paplitę sudurtiniai pavadinimai: *aitu kūts*, *guovju kūts*, *teļu kūts*, *cūkkūts*, *zirgu kūts* (šalia *stallis*). Tuo tarpu lietuvių kalboje šios darybos pavadinimai vartojami daug rečiau. Lietuvių kalbos tarmėse pastaruoju metu labai paplito *-idė* tipo pavadinimai. Jie, iš literatūrinės kalbos atėję kartu su kolūkine santvarka, išstumia ir seniau vartotus kitokios darybos pavadinimus.

* * *

Apskritai, lietuvių ir latvių kalbose randame nemaža trobesio gyvuliams laikyti pavadinimų. Dalis šių pavadinimų vartojama tiek lietuvių, tiek ir latvių kalbose. Šalia savos kilmės žodžių pasitaiko ir skolinių iš kaimyninių slavų, o taip pat vokiečių kalbų.

GYVULIŲ VARYMO ĮNAGIŲ PAVADINIMAI

Baltų kalbų gyvulininkystės terminijoje kaip savarankišką semantinę grupę galima išskirti gyvulių varymo ar mušimo įnagių pavadinimus. Šie įnagiai, be abejo, yra labai seni – jie atsirado kartu su intensyvesne gyvulininkyste, kai žmogus pradėjo ganyti gyvulius ir naudoti juos įvairiems darbams. Tačiau specialūs gyvulių varymo įnagių pavadinimai baltų kalbose palyginti nėra labai senos kilmės žodžiai, be to, jie dažniausiai paskolinti iš kaimyninių tautų, į kur jie taip pat neretai yra atkeliavę iš tolimesnių, intensyviau gyvulius auginusių kraštų. Žinoma, esama ir savos kilmės siauriau ar plačiau vartojamų žodžių, tačiau ir jie yra gana nesenų laikų dariniai.

Indoeuropiečių kalbos neturi bendresnės šios srities terminijos. Paprastai pabrėžiama, kad ypač turtinga šios srities terminija pasižymi slavų kalbos[1]. Nemaža dalis gyvulių varymo įnagių pavadinimų iš slavų atėjo ir į baltų kalbas.

Liet. *botãgas*, lat. *pàtaga* ir kt.

Manoma, jog senovės indoeuropiečiai iš pradžių gyvulius varydavo, badydami specialiomis lazdelėmis, o vėliau per Rytų tautas susipažino su botagu[2]. Baltai su šiuo įnagiu susipažino per slavus. Tai aiškiai rodo kalbiniai duomenys.

Liet. *botãgas* 'įnagis gyvuliams varyti; rimbas (viena virvelė; virvelė su kotu)' (LKŽd., I(2), 976 – 7) randamas jau pačiuose pirmuosiuose lietuvių kalbos paminkluose – M. Mažvydo, M.Daukšos, K. Širvydo ir kt. raštuose. Plg.:

„Botagais ghi iſch plake...", Mž, 443.

„...ir płáka ij kaip' botâgais, paſmirduſeis lieżuwieis... Nėſſą botágai io yra nûdemes mûſu...", DP, 105.

„...terp tu buwo wirwes, łynčiugay, botagay, rikßtes...", SP, II, 163.

„nahayka, scutica, flagellum, mastix. botagas", C. Szyrwid, Dic. (1629 m. leidimas), 86.

„Jr padaręs botagą iß dirżelu...", Ch 1, II, 150.

Šalia formos *botagas* senuosiuose raštuose randama ir forma *batagas*. Plg.:

„korbácz, scutica. flagrum, flagellum, mastix. batagas", C. Szyrwid, Dic. (1629 m. leidimas), 60.

„...ſmarki batagai", WP, 21.

Lietuvių kalbos tarmėse ir įvairiuose rašto paminkluose esama ir kitokių šio botago pavadinimo formų: *botẽgas* (LKŽd., I(2), 978), *botaga* (LKŽd., I(2), 976; užfiksuotas „Clavis Germanico-Lithvana", D. Sutkevičiaus žodyne), *botas* (LKŽd., I(2), 978; F. Neselmano iš formos *botkotis* atstatytas žodis, laikant *botkotis* < *botas* + *kotas*).

Žemaičių tarmėse plačiai vartojamas šis pavadinimas su žodžio pradžios *v-*, plg. *votãgas* (Kuršėnai, Pagėgiai, Raudėnai, Viekšniai, Žarėnai, Židikai), *votẽgas* (Girdiškė, Kalnalis, Salantai, Smilgiai, Šilalė; M. Valančiaus, S. Daukanto raštai). Formos su *v-* yra naujesnės, atsiradusios jau pačioje lietuvių kalbos dirvoje. Kartais pasitaiko tokių formų ir senesniuose mūsų rašto paminkluose:

---

[1] O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, II, Berlin, 1929, p. 154.

[2] O. Schrader, Ten pat, II, p. 154.

„Daug ir wotágu ant ǯmoniu grießnuju...“, KN, 36[3].

Dėl *v* : *b* plg. liet. *bẽbras* : *vẽbras*, *býskupas* : *výskupas*, *vėlybas* : *vėlývas* ir kt[4].

Veikiausiai nereikėtų su liet. *botãgas* sieti liet. *botarainis* 'ilgas botagas' (LKŽd., I(2), 978; užfiksuotas Žemaitės raštuose), plg. *botaraĩnis* 'kreivas, gumbuotas, grublėtas, susisukęs' (Skuodas; LKŽd., I(2), 978). Toks pavyzdys, kaip: *Tavo lazda tikra botaraĩnė*, gal būt, rodytų, jog ir Žemaitės raštuose *botarainis* vartojamas ne 'botago', bet 'kokios nors lazdos' reikšme (plg. žodyne cituojamą Žemaitės sakinį: *O aš – akloji švaistau botarainiu šunis, net kaukdami į šalis sklinda*). Plg. t.p. žem. *bóteris* 'didelis, stambus', *bóterinis*, *bóterainas*, *boterainis* (LKŽd., I(2), 978), su kuriais būtų galima sieti anksčiau minėtus žodžius.

Liet. *bataškà* 'vytinė, vytis, rykštė; toks botagas; lazda' (LKŽd., I(2), 683) reikėtų kildyti tiesiog iš lenk. *batożek* mažyb. forma iš *batog* 'botagas' (J. Karłowicz, A. Kryńskii W. Niedźwiedzki, Sł, I, 105), plg. t.p. lenk. *batożkować* 'bić batožkami', iš kurio kilo veikiausiai ir liet. *bataškúoti* 'mušti, tvoti su *bataška*'.

Liet. *botãgas* šaltinis yra baltarusių *батог*[5]. Tokį botago pavadinimą turi ir kai kurios kitos slavų kalbos: ukr. *батіг* 'botagas', *батуг*, lenk. *batog* 'trumpas botagas', ček. *batoh* 'botagas', rus. *батог* 'lazda', tarm. *потог*, sen. rus. *batogъ*[6].

Kokiu būdu šis žodis atsirado slavų kalbose, gana neaišku. Vieni tyrinėtojai jį laiko skoliniu, šaltiniu nurodydami tai turkų *budak* 'šaka', Kazanės tot. *botak*, tai italų *batacchio* 'lazda', kiti jį laiko slaviškos kilmės žodžiu, siedami su slav. *bat* 'lazda, ąžuolinė lazda', *batati* 'mušti, belsti' (plg. rus. *ботать*)[7]. Pirmoji hipotezė (skolinimas iš tiurkų-totorių kalbų) sunkiau įmanoma dėl fonetinių priežasčių, nors, apskritai, gyvulininkystės istorija jai pritartų. Šiaip daugiau šalininkų turi antroji hipotezė.

Iš slavų kalbų šis botago pavadinimas pateko ir į latvių kalbą:

Lat. *pàtaga* 'die Peitsche', *pâtęga*, *pātęga* (EM, III, 190, 191; EH, II, 217), *pātags* (EH, II, 217), *pàrtaga* (EM, III, 182; EH, II, 214).

Kaip matome, latvių kalbos pavyzdžiai nuo lietuviškųjų skiriasi žodžio pradžios konsonantizmu. J. Enzdelynas[8] buvo linkęs manyti, kad slav. *batogъ* taip pakeitė sulatvėję estai arba lyviai. Iš tikrųjų *b* : *p* kaitaliojimas latvių kalbai yra labai būdingas. Jo priežastys kaip tik ir mėginamos aiškinti Pabaltijo suomių kalbų įtaka[9].

Forma *pàrtaga* yra jau latvių kalbos naujadaras. Toks priebalsio *-r-* tarp ilgojo balsio (ar dvibalsių *ie*, *uo*) ir priebalsio įspraudimas latvių kalbos tarmėse, ypač skoliniuose, yra gana dažnas reiškinys, plg. lat. *kãrķis*: *kāķis* 'der Haken' (EM, II, 196), lat. *mērtelis* : *mètelis* 'der Mantel' (EM, II, 620), lat. *pērlis* : *pēlis* 'der Pfühl' (EM, III, 209), lat. *stērķis* : *stēķis* 'der Stachelfisch' (EM, III, 1063) ir kt.[10]

---

[3] P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, p. 240.

[4] J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I, p. 326.

[5] P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, p. 45; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 53.

[6] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 62.

[7] F. Sławski, Sł. Et., I, p. 28; A. Brückner, Sł. et., p. 18; Н. М. Шанский, Эт. сл., I, p. 56.

[8] EM, III, p. 190.

[9] V. Kiparsky, Scando-slavica, 14, p. 73–97.

[10] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 237–238; M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija, Rīgā, 1964, p. 100–101, 194, 313–314.

Liet. *bizūnas*, lat. *bizūne*

Liet. *bizūnas* 'trumpu kotu rimbas, supintas iš dirželių arba virvelių; stirnakojis' (LKŽd., I(2), 871), *bizūnas* taip pat yra slaviškos kilmės (E. Frenkelio (Et. Wb., 45) minimos formos *bisūnas*, *bezūnas* nėra patikimi lietuvių kalbos faktai). Jo šaltiniu reikėtų laikyti lenk. *bizun* arba baltr. *бізун*[11].

Kaip toks žodis atsirado šiose slavų kalbose, dar nėra galutinai išaiškinta.

A. Briukneris[12] teigė, kad lenk. *bizun* (nurodo jis ir formą *bizon*) kilo iš vengrų *bizony* 'ogi, žinoma, tikrai', taip, girdi, rėkdavęs mušamas ar mušantysis. Į lenkų kalbą toks žodis patekęs per Vengrijos slovakus, tarnavusius XVII – XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos ponams. Semantinę paralelę tokiai lenk. *bizun* kilmei A. Briukneris nurodo lenk. *harapnik* (plg. liet. *rãpninkas*) kilmę.

Kiti tyrinėtojai linkę manyti, kad lenk. *bizun* šaltinis yra vid. lot. *bison* 'bizonas' (gr. βισων), plg. lot. *taurus* 'jautis': lot. *taureus* 'odinis diržas'. Taip pat kelta mintis, kad minėto lenkų kalbos žodžio šaltinis yra tiurkų *biston* – įnagis, kuriuo elgetaujantys mahometonų vienuoliai plakę save, norėdami sukelti užuojautą[13].

Visos etimologijos kelia abejonių. Vis dėlto gal įtikimiausias yra A. Briukneriо aiškinimas. Jo laikomasi ir naujajame akademiniame lenkų kalbos žodyne[14].

Lat. *bizūne* 'der Schlägel, Stock zum Schlagen', *bizuns* 'lunkans sitams rīks', *bizuons* 'Knüttel, Zigeunerpeitsche' šaltinis taip pat yra lenkų ar baltarusių, o gal net ir kaimyninės rusų kalbos tarmės (EM, I, 303).

Latvių liaudies dainose randama ir forma *bizuls* 'mętamais, sitamais' (EH, I, 222), kuri tikriausiai yra perdirbta iš *bizuns*.

Su lat. *bizuns*, *bizuls* veikiausiai reikėtų sieti ir lat. *bizuns* 'einer, der sich ohne Arbeit umhertreibt, andere dabei zur Arbeit antreibend' (*nasājas kai bizuns aplīk, nikā nestrādā*, EH, I, 222), o gal būt, ir lat. *bizulis* 'umherschwärmender Mensch' (EM, I, 302; EH, 222), pastarąjį atskiriant nuo lat. *bizulis* 'biesendes Vieh': lat. *bizuot* 'biesen (namentlich vom Vieh), umherschwärmen, laufen'. Dėl semantikos plg. liet. *bizūnas* reikšmes (*Vaikšto kaip bizūnas, darbo nenusitverdamas*, LKŽd., I(2), 871).

Liet. *dañdaras*, lat. *dañdala*

Liet. *dañdaras* 'botagas (su daug mazgų)' (LKŽd., II, 171) geografija (Joniškis, Šakyna) rodytų, kad į lietuvių kalbą jis atėjo iš latvių kalbos. Tiesa, žodžio fonetika rodytų, kad jis veikiau lietuviškas, o ne latviškas žodis, tačiau lietuvių kalboje jis yra visiškai vienišas, kai latvių kalboje esama keleto jo variantų ir daugiau tos pat šaknies žodžių.

Lat. *dañdala* 'eine Zigeunerpeitsche', *danda*, *dandara* 'eine Zigeunerpeitsche, die Peitsche' (EM, I, 437), *dañdele* 'die Zigeunerpeitsche' (EH, I, 306), plg. t. p. lat. *dandalâties* 'mit einer Peitsche fuchteln', *dandaluôt* 'mit der Zigeunerpeitsche schlagen' (EM, I, 437), *dañdelêt* (EH, I, 306).

---

[11] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 45; A. Brückner, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, p. 72.

[12] A. Brückner, Sł. et., p. 28.

[13] J. Karłowicz, A. Kryński i W. Niedźwiedzki, Sł., I, p. 160; Lietuviškoji enciklopedija, III, Kaunas, 1935, sklt. 1361.

[14] W. Doroszewski (red.), Słownik języka polskiego, I, Warszawa, 1958, p. 539.

Su šiais latvių kalbos žodžiais reikėtų sieti ir lat. *dañdala* 'eine lange, ziemlich dicke, glatte Gerte; ein unartiges, unruhiges Kind (von erwachsenen Menschen nur selten gebraucht), auch ein solches Tier', *dañdalêties* 'beim Pferdetausch streiten; beim Pferdekauf lärmen' (EH, I, 306), *dandars* 'ein eckiger, plumper Mensch', *dandariski* 'eilig, über Hals und Kopf' (EM, I, 437). Dėl pastarųjų žodžių semantikos plg. liet. *bizūnas* ir kt. reikšmes, plg. t. p. lat.: *iet kâ dañdala kuzu kuzām* (EM, I, 437).

Šis latvių kalbos botago pavadinimas veikiausiai yra garsažodinės kilmės.

Liet. *kančiùkas*, lat. *kañčuka*

Liet. *kančiùkas* 'odinis rimbas, bizūnas, stirninis', *kančukas* (LKŽd., V, 200), P. Skardžiaus, E. Frenkelio nuomone, kilo iš baltr. *канчук*[15]. Tačiau nemažiau tikimybės, kad liet. *kančiùkas* šaltiniu galėjusi būti ir lenkų kalbos forma *kańczuk*, kuri tarmėse vartojama šalia šiaip jau labiau paplitusios formos *kańczug*. Forma *kańczuk* aptinkama ir su Lietuva susijusių lenkų rašytojų A. Mickevičiaus, I. Chodzkos raštuose[16].

Šalia formų *kančiùkas*, *kančùkas* lietuvių kalboje vartojamos ir formos *kañčius*, *kañčas*, *kánčas* (LKŽd., V, 200). Šios formos aiškinamos dvejopai. M. Nydermanas teigė, kad šios formos yra atsiradusios pačioje lietuvių kalboje, abstrahuojant iš tariamųjų mažybinių, plg. liet. *bařsas* šalia *barsùkas* (<lenk. *borsuk* arba baltr. *барсук*), liet. *kãpšas* šalia *kapšiùkas* (<lenk. *kapczuk* arba baltr. *капшук*) ir kt.[17] P. Skardžius iškėlė mintį, jog liet. *kañčius* galėjo kilti tiesiog iš lenkų kalbos, mat, ten taip pat šalia formų *kańczuk*, *kańczug* esanti ir forma *kańcz*.[18] Tačiau F. Slavskis prieštarauja tokiai galimybei, kadangi lenk. *kańcz* vartojamas toli nuo Lietuvos esančiose lenkų tarmėse. Jo nuomone, tiek liet. *kañčius*, tiek. lenk. *kańcz* abiejose kalbose atsirado savarankiškai[19].

Į slavų kalbas (rus. *камчук*, *камчуг*, ukr. *канчук*, bulg. *камшик*) toks įnagio pavadinimas atėjo iš rytų, plg. turk. *kamčy*, Krimo tot. *kamčy*, karaim. *kamču*[20]. Žodis gana plačiai vartojamas ir kitose Europos (graikų, vengrų) kalbose. Iš slavų kilo ir vok. *Kantschu*, *Kantschuk*.

Lat. *kañčuka* 'die dicke, lederne Kosakenpeitsche', *kañčuks*, *kančaka*, *kañčuklis* (EM, II, 154; EH, I, 583), *kančiklīte* (EH, I, 583) šaltinis taip pat yra slavų, veikiausiai rusų ar baltarusių kalbos. Latvių kalboje aptinkamos ir trumpesnės šių žodžių formos – *kañce* 'eine Peitsche' (EH, I, 583) ir *kañka* 'die Zigeunerpeitsche' (EM, II, 154).

A. Zumentas (Summent) formą *kañce* laikė kilusia iš lenk. *kańc*[21]. Tačiau dėl tų pačių priežasčių, kaip ir liet. *kañčius*, lat. *kañce* vargu galėjo kilti tiesiog iš lenkų kalbos. Tiek forma *kañce*, tiek ir *kañka* tikriausiai atsirado latvių kalbos dirvoje.

[15] P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, p. 95; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 215.

[16] W. Doroszewski (red.), Słownik języka polskiego, III, p. 525.

[17] M. Niedermann, StB, III, p. 108–110.

[18] P. Skardžius, APh, III, p. 50.

[19] F. Sławski, Sł. et., II, p. 48.

[20] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 515–516; A. Brückner, Sł. et., p. 217; K. Lokotsch, Et. Wb., p. 84.

[21] A. Summent, Unbeachtete slavische Lehnwörter im Lettischen, Göttingen, 1950, p. 143 (mašinraštis), plg. E. Fraenkel, Et. Wb., p. 215.

Liet. *karbãčius*, lat. *kar̃bača*

Liet. *karbãčius* 'toks botagas, bizūnas' (LKŽd., V, 266), *karbõčius* (LKŽd., V, 267) daugiausia užfiksuoti Rytų Prūsijos lietuvių tautosakoje, o taip pat kituose šio krašto lietuvių kalbos paminkluose: K. Donelaičio raštuose, L. Rėzos biblijos vertime, F. Neselmano, F. Kuršaičio žodynuose.

A. Briukneris[22], E. Frenkelis[23] šių žodžių šaltiniu laiko lenk. *karbacz*, *korbacz* (A. Briukneris ir baltr. *карбач*). Tačiau turint galvoje liet. *karbãčius*, *karbõčius* geografiją, ypač atsižvelgiant į tąją aplinkybę, kad kitose lietuvių kalbos tarmėse toks botago pavadinimas neaptinkamas, galima manyti, kad lietuviai jį gavo iš vokiečių kalbos, plg. Rytų Prūsijos vok. *Karbatsch(e)* 'Peitsche, Lederpeitsche aus Riemen geflochten', *karbatschen* 'mit der *Karbatsch* peitschen, prügeln'[24]. Toks botago pavadinimas randamas jau XVII a. vokiečių kalbos paminkluose[25].

Lenk. *korbacz* jau užfiksuotas XVI a. lenkų kalbos paminkluose. Ten jis pateko iš turkų kalbos, plg. turk. *kyrbač*. Tiesą sakant, šis žodis į lenkų kalbą galėjo ateiti ir per vengrus, plg. vengr. *korbács*. Šis turkiškos kilmės botago pavadinimas vartojamas daugelyje Europos kalbų[26].

Lat. *kar̃bača* 'eine Art Peitsche, die Karbatsche', mažyb. *karbaciņa* (EH, I, 588), *karpaciņa* (EH, I, 589), *kārbača* (EH, I, 602), *kārpača* (EH, I, 603), plg. t. p. lat. *karbačuôt* 'mit einer *karbača* schlagen'.

Šis latvių kalbos botago pavadinimas dažniausiai randamas latvių liaudies dainose, J. Janševskio raštuose ir kai kuriuose žodynuose. Pirmą kartą jis, atrodo, randamas J. Langijo (1685 m.) žodyno rankraštyje:

„Karbatsch'. ein Carbatſch", J. Langija Vrd., 41.

XVIII a. latvių kalbos žodynuose randamas jau vokiečių kalbos žodis *Karbatsche* (G. F. Stender, Lex., II (1789 m.), 349), bet nėra dar šio žodžio latviškos formos. Ji pasirodo tik XIX a. antrosios pusės (Kr. Valdemaro, K. Ulmanio) žodynuose[27].

Gana sunku pasakyti, kokiu keliu šis botago pavadinimas atėjo į latvių kalbą. J. Endzelynas pastebi tik: „Entlehnt gleich li. *karbãčius* dass."[28] D. Zemzarė jį laiko slavizmu.[29] Tačiau latviai šį žodį galėjo gauti ir iš vokiečių kalbos.

Liet. *knùtas*, lat. *knute*

Liet. *knùtas* 'botagas, rimbas' randamas kai kuriose mūsų tarmėse ir XIX a. kalbos paminkluose – M. Valančiaus, V. Kudirkos raštuose (LKŽd., VI, 279). Pasitaiko ir forma *kniùtas* (LKŽd., VI, 272).

Į lietuvių kalbą šis botago pavadinimas atėjo iš rusų arba lenkų kalbų. Dažniausiai per rusų kalbą jis (rus. *кнут*) paplito ir po kitas slavų kalbas: baltr. *кнут*,

---

[22] A. Brückner, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, p. 90.

[23] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 220.

[24] F. Frischbier, Preussisches Wörterbuch, I, Berlin, 1882, p. 337.

[25] F. Kluge, Et. Wb., p. 351.

[26] A. Brückner, Sł. et., p. 256; F. Sławski, Sł. et., II, p. 474–475; K. Lokotsch, Et. Wb., p. 102; V. Machek, Et. sl., p. 192–193.

[27] D. Zemzare, Latviešu vārdnīcas, p. 88–89.

[28] EH, I, p. 588.

[29] D. Zemzare, Latviešu vārdnīcas, p. 88.

ukr. *кнут* (vartojamas jau pirmojoje XVII a. pusėje), lenk. *knut* (aptinkamas XVI – XVII a. paminkluose), ček. *knuta, knut*, slovk. *knuta*, bulg. *кнут*, serb.-chorv. *кнȳта, кнȳт*, slov. *knuta, knut*, aukšt. luž. *knut, knuta*.

Į rusų kalbą toks botago pavadinimas veikiausiai atėjo iš Skandinavijos, plg. sen. isl. *knūtr* 'bruzgulys, gumbas, mazgas', sen. šved. *knuter*[30]. Iš pradžių tokiu žodžiu buvo vadinamas specialus su mazgais botagas. Apskritai, šis botago pavadinimas vartojamas daugelyje Europos kalbų, plg. vok. *Knute* (iš šios formos galėjusios kilti ir kai kurios mūsų jau minėtos slaviškos formos), pranc. *knout*, angl. *knout*.

Lat. *knute* 'eine Peitsche' (EH, I, 634) šia reikšme, J. Endzelyno nuomone, paskolintas iš rusų kalbos. Latvių kalboje randama ir forma *kņuote* 'Peitsche', plg. lat. *uzkņùotet* 'mit einer *kņuote* Schläge verabfolgen' (EH, II, 725).

Šalia lat. *knute* 'eine Peitsche', *kņuote* randame ir žodžius *knuta* 'ein Knüttel', *knutka, kņute* 'ein Knüttel zum Schlagen' (EH, I, 637), *knute* 'eine dünne Stange, zur Befestigung des Strohs auf dem Dache gebraucht', *knutele, knutiņa* (EM, II, 250), *kņuta, kņute, kņutele* (EM, II, 253; EH, I, 637).

Lat. *knuta* 'ein Knüttel', kaip spėja J. Endzelynas[31], gali būti atsiradusi abstrahuojant iš tariamosios mažybinės *knutele*, kuri savo ruožtu būtų paskolinta iš vokiečių kalbos.

Mums atrodo, kad minėtuose latvių kalbos pavyzdžiuose (*knute, kņute, knutele, kņutele* ir kt.) yra sumišę du žodžiai, kurių vieno šaltinis yra vok. *Knüttel* 'lazda', o kito rus. *кнут* 'botagas' ar vok. *Knute* 'botagas'. Šiaip tiek vok. *Knüttel* 'lazda', tiek ir minėti botago pavadinimai yra tos pačios šaknies žodžiai, kurių vieno reikšmė buvusi 'gumbinė lazda' (=*Knotenstock*), o kito, kaip minėjome, 'su mazgais botagas' (plg. vok. *Knottpeitzsche*)[32].

Liet. *matãras*, lat. *matara*

Liet. *matãras* 'mušimo priemonė (botagas, virvė, rykštė, lazda)', *mãtaras, màtaras, matarìnis, matarỹs* (LKŽd., VII, 907) kilmės klausimas yra labai sudėtingas.

Pirmiausia, žodis *matãras* lietuvių kalboje vartojamas keletu reikšmių: 'prietaisas virvėms vyti, pančiams sukti, sukynė, leketas', 'prietaisas siūlams suvyti, reketis, krijelis', 'ilgas siūlo galas, sieksnis', 'pagalys prie tinklo', 'plepys, tauškalas', 'greitakalbis', 'kas vis juda; nenuorama', plg. t. p. *matarãkas* 'prietaisas siūlams į sruogas vyti; lenktuvas; kas greitai, juokaudamas kalba; nerimtas, mėgstantis plepėti žmogus', *matarẽlis* 'kartelė šiaudams prispausti, dengiant stogą', *mataráila* 'kas labai gyvas, makalas; plepys, tauškalas', *matarúoti* 'mojuoti, mosuoti', *màtaruoti*. Pirminė liet. *matãras* reikšmė tikriausiai buvusi 'prietaisas kam nors vyti ar sukti', ir sietinas jis su liet. *mèsti*[33]. Iš žodžio *matãras* kilo veiksmažodis *matarúoti*, o iš pastarojo veiksmažodžio (plg. t. p. garsažodžius *matarái, mãtar, matarỹ*) atsirado ir *matãras* 'mušimo priemonė'.

---

[30] F. Sławski, Sł. et., II, p. 290–291; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 580–581; A. Brückner, Sł. et., p. 240; F. Kluge, Et. Wb., p. 385; E. Klein, Et. Dic., I, p. 850.

[31] EM, II, p. 250.

[32] F. Kluge, Et. Wb., p. 385.

[33] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 465; P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 302, 489; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 414.

Panašus žodis vartojamas ir latvių kalboje, tačiau ten jis vartojamas daug siauriau.

Lat. *matara* 'eine (schlanke) Rute, Gerte; eine dünne Stange' (EM, II, 566; EH, I, 784), *matars* 'ein Knüttel' (EM, II, 566), *matars* 'krietns tēviņš' (EH, I, 784).

Kaip matome, latvių kalboje šis žodis nėra vartojamas 'prietaiso kam nors sukti ar vyti reikšme', kuri, mūsų nuomone, yra seniausia ir kuri leidžia šį žodį sieti su veiksmažodžiu *mèsti*.

Žodis *matar* 'dicker Stock, Knüttel' aptinkamas ir estų kalboje. Todėl, tur būt, daugiausia pastaroji aplinkybė A. Zumentui[34] davė akstiną teigti, jog latviai kaip ir estai tokį žodį galėjo pasiskolinti iš rusų kalbos, plg. rus. *мотор* „дубинка" (В. Даль, Сл., II, 351). Mums atrodo, kad A. Zumento nuomonė yra gana įtikima. Net ir liet. *matãras* 'kuolo, balsio' reikšme galėjo kartais ateiti iš rusų kalbos.

Rus. *мотор* vartojamas ir kitomis reikšmėmis, kurios kartais primena ir liet. *matãras* reikšmes, plg. rus. *мотор* 'gewandter Mensch', *мотора* 'Verschwender', *моторный* 'flink, gewant'. Šiuos rusų kalbos žodžius M. Fasmeris linkęs sieti su rus. *мотать* 'vynioti, lenkti (gijas), mosuoti, purtyti', *метать* 'mesti', semantinę paralelę jiems nurodydamas liet. *matãras* : liet. *mèsti*[35].

Liet. *nagáika*, lat. *naika*

Liet. *nagáika* 'trumpu kotu pintas įnagis mušti; bizūnas, rimbas', *náika* (Laižuva, Mažeikiai, Palanga, Viekšniai, Veiviržėnai; G. H. F. Nesselmann, Wb., 416, F. Kurschat, Wb., 266), *naikas* (G. H. F. Nesselmann, Wb., 416), *niaika* (F. Kurschat, Wb., 266) – slaviškos kilmės žodžiai.

Forma *nagáika* kilo iš rusų kalbos formos *нагайка*, tuo tarpu forma *náika*, kuri veikiausiai yra senesnė, kilo iš baltr. *нагайка*, plg. liet. *paĩbelis* < baltr. *погибель*, liet. *bloviẽščius* < baltr. *благовещіе*[37].

Be rusų ir baltarusių kalbų, tokį mušimo įnagio pavadinimą turi ir kai kurios kitos slavų kalbos, plg. ukr. *нагай*, *нагайка*, lenk. *nahajka*, *nahaj*, ček. *nahajka*. Į slavų kalbas šis žodis atėjo iš totorių, plg. Krimo tot. *noγoi* 'toks totorių genties pavadinimas', Kirgizijos tot. *noγai*, kuris savo ruožtu kilo iš totorių vado vardo[38].

Lat. *ņaĩka* 'ein Riemen, eine Rute, eine geschmeidige Rute' (EH, II, 112), lat. *naikas* 'Prügel' (EM, II, 689) veikiausiai kilo iš lietuvių kalbos, tai liudytų lat. *ņaika* geografija (Dunika, Nyca). J. Endzelynas lat. *naikas* (žodžio geografija nenurodyta) buvo linkęs (su?) kildinti iš baltr. *нагайка*. Tačiau ir ši forma galėjo būti paskolinta iš lietuvių kalbos, žinoma, tiksliai nežinant žodžio geografijos tai kategoriškai teigti negalima. Kad liet. *náika*, *náikas* buvo vartota ne tik 'trumpu kotu mušimo įnagio' reikšme, liudytų F. Neselmano liet. *naikas* reikšmės aiškinimas: „eine Zigeunerpeitsche, eine kurze Peitsche zum Züchtigen, auch die Reitpeitsche, im Scherze auch von einer tüchtigen Weidenruthe gebraucht, mit der man Jemanden zu schlagen droht" (G. H. F. Nesselmann, Wb., 416).

[34] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 414.

[35] M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 165.

[36] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 478.

[37] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 348–349; P. Skardžius, Die slavische Lehnwörter im altlitauischen, p. 137; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 478.

[38] M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 192; A. Brückner, Sł. et., p. 353–354; V. Machek, Et. sl., p. 317.

Su lat. *naikas*, gal būt, reikėtų sieti ir lat. *naĩceklis* 'das männliche Geschlechtsglied' (EH, I, 2), dėl semantikos plg. lat. *stute* 'eine Rute zum Prügeln': lat. *stute* 'das männliche Glied' (EH, I, 596), lenk. *pyta* 'trumpas botagas' : lenk. *pyta* 'penis' (J. Karłowicz, Sł., IV, 460).

Liet. *pastaránka*, lat. *pastruņķis*

Liet. *pastaránka* 'iš keleto virvučių supintas storas botagas' (Gudeliai) šaltinis yra slavų kalbos. Lietuvių kalboje šis žodis vartojamas gana plačiai kitomis reikšmėmis: 'virvė, jungianti pavalkus su branktu, viržis' (Bagotoji, Krekenava, Kruonis, Pabaiskas, Pušalotas, Skaudvilė, Ukmergė, Upninkai), 'virvutė, su kuria botagas pririšamas prie botkočio' (Užventis). Pasitaiko ir formos *pastrángas* (G. H. F. Nesselmann, Wb., 506 (Ragnit) 'eine Peitschenschnur', F. Kurschat, Wb., 297), *pastránka* (Švenčionys). Formai su *-g-* atsirasti įtakos galėjo turėti liet. *strañgas* <vok. *Strang* 'der Strick, ein Strang'[39].

Į lietuvių kalbą šis slavizmas galėjo ateiti dviem keliais: formų *pastrángas*, *pastránka* šaltinis veikiausiai yra lenk. *postronek*, o formos *pastaránka* – rus. *посторонка* 'ременная или ворвяная пристяжь, в конской упряжи: идет от валька или от ваги к гужу, в оглобельной упряжи только у пристяжных, а в дышловой у всех лошадей' (В. Даль, Сл., III, 346). Šiaip slavų kalbose šis žodis gana plačiai vartojamas, plg. rus. *постромка*, *постронка*, ukr. *посторонок*, *посторомок*, baltr. *постронка*, *постронок*, ček. *postranek*, *postraněk*, lenk. *postronek*, aukšt. luž. *postronk*, žem. luž. *póstronk*, kaš. *poestrònk*.

Dėl slaviško žodžio kilmės esama nemaža įvairių nuomonių. Tačiau labiausiai priimtinas aiškinimas, jog pirminė šio žodžio reikšmė buvusi 'an der Seite' (= **po stornĕ*)[40].

Lat. *pastruņķis* 'eine Peitsche, mit der an einigen Orten die Bauern gestraft werden; eine Strafe auf den Hintern mit der Peitsche; ein halberwachsener Knabe' randamas G. F. Stenderio (1789 m.) ir K. Ulmanio (1872 m.) žodynuose (EM, III, 109).

J. Endzelynas dėl lat. *pastruņķis* kilmės savo nuomonės nepareiškė, o pasitenkino, nurodydamas A. Briuknerio nuomonę (Nach Brückner... aus wruss. *постронокъ* 'Strang', EM, III, 109). Tiesa, A. Briukneris po baltarusių formos nurodo ir rusų bei lenkų kalbos žodžių formas[41], vadinasi, galima suprasti, jog, jo nuomone, į latvių kalbą toks žodis galėjo patekti tiek iš baltarusių, tiek iš rusų bei lenkų kalbų. Tačiau mums atrodo, jog dėl *-un-* latvių kalbos žodyje galima spėti, jog šį žodį latviai pasiskolino iš lietuvių rytiečių, kur *an* > *un*.

Liet. *pitkà*, lat. *pitka*

Liet. *pitkà* 'trumpas botagėlis, bizūnas' (Kalvarija, Kapsukas, Karklėnai, Kupiškis, Punskas) yra skolinys iš lenkų kalbos, plg. lenk *pytka*, *pyta* 'powróz, rzemień, szmata skręcone na kształt sznura, jako narzędzie do bicia; ogólniej: bicz, rzemień, powróz'.

---

[39] K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, p. 120.

[40] M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 416–417; A. Brückner, Sł. et., p. 432.

[41] A. Brückner, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, p. 179.

Lenk. *pyta*, *pytka* reikia sieti su lenk. *pytać* 'zwracać się do kogo w formie wymagającej odpowiedzi, w celu uzyskania jakiejś informacji, wiadomości, zezwolenia na co', rus. *пытать* 'kankinti, klausti'.

Lat. *pitka* 'eine Peitsche, Hundepeitsche, Zigeunerpeitsche' (EM, III, 229; EH, II, 239) šaltinis taip pat veikiausiai yra lenkų kalba, plg. t. p. lat. *pitkainis* 'ein Randalist, der mit einer *pitka* bewaffnet ist; ein grausamer Mensch, der das Vieh schlägt', *pitkât* 'mit einer *pitka* schlagen' (EM, III, 229).

Latvių kalbos šaltiniuose užfiksuotas šis botago pavadinimas ir su pridėtiniu *s-*: *spitka* (*žūpam pa juokam ar spitku* (Peitsche?) *iecirta pa biksēm*, EM, III, 1000), plg. t.p. lat. *spitka* 'eine kleine Rute' (EH, II, 552). K. Miūlenbacho žodyno papildymuose (EH, II, 552) cituojamas R. Blaumanio sakinys: „...*baruons*... *gaisā spitku šmīkstināj(a)*", gal būt, rodytų, jog čia *spitka* pavartotas 'botago', o ne 'mažos rykštės' reikšme. Dėl pridėtinio *s-* plg. lat. *spīķis*: lat. *pīķis*, lat. *skaste* : lat. *kaste* ir kt.[42]

Liet. *pletnià*, lat. *pletne*, *plītne*, *plete*

Liet. *pletnià* 'bizūnas, diržas' (Merkinė, Veisiejai), *plètnė* 'rykštė' (Eržvilkas), *plètnė* 'įnagis musėms mušti' (Kapsukas) reikia kildinti iš lenk. *pletnia* 'narzędzie do bicia z rzemieni, prętów itp. splecionych częściowo; dyscyplina; ciosy zadawane dyscypliną'.

Lenk. *pletnia* sietinas su rus. *плеть* 'botagas, rimbas, bizūnas', lenk. *pleść* 'pinti', rus. *плести* ir kt.[43]

Lat. *pletne* 'eine Plette, Kosakenpeitsche' (EM, III, 338; EH, II, 292), *plētne* (EM, III, 342) J. Endzelynas abejodamas aiškina atsiradus kontaminacijos būdu iš *plete* (=*pletne*) ir *plene* 'die Flechte'. Tačiau vis dėlto daugiau tikimybės, kad lat. *pletne*, kaip ir liet. *pletnià*, kilo iš lenk. *pletnia*. Iš lat. *pletne* kilo ir veiksmažodis *pletnêt* 'mit einer *pletne* schlagen' (EM, III, 338).

Lat. *plekne* 'die Kosakenpeitsche' (EM, III, 334), J. Endzelyno nuomone, kilo iš formos *pletne* (wohl mit *kn* aus *tn*), plg. t. p. lat. *sapleknêt* 'mit einer *plekne* verprügeln', *sapleknît* (EM, III, 702).

Nuo šių latvių kalbos botago pavadinimų neatskirtina ir lat. *bletne* 'plata lieta (siksna)' (EH, I, 228).

Lat. *plītne* 'die Peitsche' (EM, III, 350) veikiausiai taip pat sietinas su lat. *pletne*, o šaknies vokalizmas pakito dėl lat. *plītêt* 'schlagen; klatschen' įtakos.

Lat. *plete* 'eine Plette, Kosakenpeitsche' (EM, III, 337; EH, II, 292), *pļete* (EM, III, 370), kaip teigia J. Endzelynas, šaltinis yra rus. *плеть*, plg. t. p. lat. *pletêt* 'prügeln, ar paplatu sitamuo pērt' (EM, III, 337), *pļetêt* 'mit einer *pļete* schlagen' (EM, III, 370).

Lat. *plętka* 'die Plette, Kosakenpeitsche', *pletka* (EM, III, 337) kilo iš rus. *плётка* 'mažas botagas, rimbas'.

---

[42] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 239; M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija, p. 99, 193, 313.

[43] M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 371.

Liet. *vytinis*, lat. *vîtine*

Liet. *vytìnis* 'įrankis mušti, nupintas iš plonų vytelių; pintas botagas, botkotis' (Biržai, Dusetos, Kuliai, Liškiava, Plungė, Vaškai, Viduklė) savos kilmės žodis, plg. liet. *výti* 'sukti virvę, vynioti, sukti', *vytẽlė* 'karklo atžala kam pinti', *vytìs* 'rykštė, vytinė', *vytìnė* 'rykštė, žabas'.

Lat. *vîtine* 'nuo trim kārtām savīta pātaga' (EH, II, 794), *vītene* 'eine (gewundene) Peitsche; ein aus gespaltenem Holz geflochtener Peitschenstiel' (EM, IV, 646), *vîtinis* 'ein aus Holz geflochter Peitschenstiel' (EM, IV, 647) tos pačios kilmės, kaip ir liet. *vytìnis*, plg. lat. *vît* 'winden, flechten', *vītene* 'das Gewinde, die Guirlande; das Flechtwerk'. Forma *vîtinis* į latvių kalbą galėjo kartais patekti ir iš lietuvių. Latvių kalbos žodžio geografija (Liepoja, Rucava) tokiai prielaidai neprieštarautų.

* * *

Nemaža randame gyvulių varymo ar mušimo įnagių pavadinimų, kurie būdingi tik vienai kuriai baltų kalbai:

Liet. *ãkstinas* 'smaili lazdelė rambiems gyvuliams varyti', *akstinyčià* (LKŽd., I (2), 86), *ãkštinas* (LKŽd., I (2), 87): liet. *ãkstinas* 'spyglys, akuotas', *akstìs* 'smailus pagaliukas, kartelė; dyglys', *akštìs*. Šis lietuvių kalbos žodis savo semantine raida labai primena lot. *stimulus* raidą, plg. lot. *stimulus* 'smaili lazda gyvuliams varyti': lot. *stimulus* 'kurstymas; paskatinimas, paraginimas', liet. *ãkstinas* 'įnagis gyvuliams varyti': liet. *ãkstinas* 'paraginimas, stimulas'.

Liet. *arìmnykas* 'ariamas botagas' (LKŽd., I(2), 300): liet. *arìminis* 'vartojamas ariant', plg. *arìminis botãgas*.

Liet. *barborà* 'kūlė; tokia lazda; šikšninis kančius; virvė (iš karklų) pririšti sieliams', *barboras* 'šikšninis kančius' (*Aš turėjau barborėlį, plonai rėžtą, tankiai pintą*) (LKŽd., I (2), 655) – skolinys iš slavų, plg. lenk. *barbara* 'bicz, lina' (A. Brückner, Sł. et., 15), *barbara* 'gruba, długa lina, używana przy przewozach na rzekach' (J. Karłowicz, A. Kryńsky i W. Niedźwiedzky, Sł., I, 97). Pavadinimas kilęs iš moteriško vardo, plg. lenk. *Barbara*, liet. *Barborà*.

Liet. *biñbilas* 'botagas', *bimbieras* 'rimbas, pliektuvas' (LKŽd., I(2), 824), *bimbìras* 'šikšninis rimbas, pliektuvas', plg. liet. *biñbt*, *biñbti* 'skleisti tam tikrą garsą', *biñbilas* 'sparva', *biñbalas*, *biñbyti* 'mušti', *bimblỹs* 'rėksnys', *bañbalas* 'sparva; riebus vaikas; mažas ir storas žmogus'. Liet. *biñbilas*, *bimbìras* vartojami ir 'membrum virile' reikšme.

Liet. *bìndza* 'iš 4, 8 ar 12 vytelių nupintas botkotis su kilpele botagui įnerti; kliūginė pynė, vytinis' (LKŽd., I(2), 829–30), *bìnza* (LKŽd., I(2), 834), *béndzė* 'botagas; storas botagas' (LKŽd., I(2), 752), *biñdžikas* 'susuktas skuduras su mazgu mušti (tam tikrame žaidime); šiaip įrankis mušimui', *bindžìkas*, *bindžiùkas* (LKŽd., I(2), 831) – taip pat veikiausiai garsažodinės kilmės, plg. liet. *bìndz* 'interj. stinkt, bidz (lėtam, retų žingsnių ėjimui žymėti)', *bindzì*, *biñdzi*, *biñdži*. Tos pačios kilmės yra ir liet. *bindzinėti* 'vaikščioti be darbo, dykinėti, timpinėti', *bindžinėti*, *biñdžikuoti*, *bìndza* 'dykūnas, tinginys, valkata, plikis', *bìndzakas*, *bìndzolas* ir kt.

Dėl semantinio šių žodžių ryšio plg. liet. *bizũnas* reikšmes ('palaidūnas, valkata'; *Kaip bizũnas liko* (nusigyveno), lenk. *bizun* 'łobusz, próżniak, wałkoń, leń' (*Goly jak bizun*), liet. *vėjo botãgas* 'vėjavaikis', lat. *nabaga pātaga* 'der Lump, Bettler – ein Schimpfwort (eig. die Peitsche des Bettlers)' (EM, III, 190).

Liet. *biržùklė* 'rykštė mušti' (LKŽd., I(2), 852), *biržũklis* (LKŽd., I(2), 853): liet. *béržas*, *biržlis* 'beržo šaka'.

Liet. *blãkštas* 'įnagis suduoti' (LKŽd., I(2), 880): liet. *blãkštas* 'kartelė šiaudams priveržti, stogą dengiant; lapinė ar virbas linams markoje slėgti ar po kraunamais šalinėje javais padėti', liet. *blõkšti* 'daužyti rugių ar kviečių pėdus į ką nors, norint grūdus iškulti'.

Liet. *brìčius* 'bizūnas, rimbas' (LKŽd., I(2), 1039) – garsažodinės kilmės, plg. liet. *bric* 'interj. trinkt, virst', *brýc*, *brìnks*, *brìnkt*, *brìnkšt* 'interj. pliaukš', *brìčinti* 'su tam tikru garsu ką daryti', *brìčyti*, *brìcas* 'tinginys, nenaudėlis', *brìcė* 'juok. uodega'.

Liet. *bruĩkštas* 'virbas, lazda kam nors bruikšti, varyti' (LKŽd., I(2), 1078), *bruĩžtas* (LKŽd., I(2), 1079): liet. *bruĩkšti* 'varyti, ginti', *brùìžti*[44]. Pastaruosius žodžius toliau veikiausiai reikėtų sieti su veiksmažodžiu *braũkti*[45].

Liet. *brūklỹs* 'drūta lazda, žagaras, rykštė, koks įnagis mušti', *brūklis*, *brũklis*, *brūklìnis* 'įnagis plakti; vytinis' (LKŽd., I(2), 1082), *brunklėtas* 'lazda, pagalys' (LKŽd., I(2), 1093): liet. *braũkti*, *brùkti*[46].

Liet. *dratìnis* 'toks botagas'[47]: liet. *drãtas* 'viela; storas sudervuotas siūlas' <vid. vok. žem. *drāt*, plg. *dratìnis* 'storas, sukriai suverptas (apie audeklą); sukriai vytas (*Turiu kančiukėlį, turiu dratinėlį, kai sukirsiu šyvą žirgą, net žirgelis šoka*, LKŽd., II, 446).

Liet. *džàla* 'įnagis, makaras' (LKŽd., II, 723) – garsažodinės kilmės, plg. liet. *džà* 'interj. če', *džãlyti* 'mušti', *džãbyti*, *džabà* 'pyla', *džãbas* ir kt., arba kilęs tiesiog iš lat. *džala*.

Liet. *dženďžiõras* 'įnagis, rimbas', *dženďžiūras* (LKŽd., II, 724), *džiñdžiras* 'nedidelis botagas storu trumpu kotu' – garsažodinės kilmės, plg. *džin* 'interj. dzin', *džén* 'interj. dan, pokš', *džeñ*, *džémsterėti* 'sukirsti, suduoti', *džengsėti* 'žvangėti'.

Liet. *džiòlas* 'toks įnagis mušti, botagas, bizūnas' – taip pat veikiausiai garsažodinės kilmės, plg. *džiõle* 'interj. sakoma kiaules varant', *dziõlio*, *džiòbinti* 'kirsti, kapoti, mušti', *džiòboti* 'kapoti dideliais smūgiais', *dzioryti* 'čaižyti, pliekti'. Šios šaknies garsažodžiams atsirasti galėjo turėti įtakos lenk. *dziób* 'snapas', *dziobać* 'lesti'.

Liet. *džiungãras* 'plakamasis įrankis, rykštė', *džiùngara*, *džiumbaras* (*Nėr kas antdedąs vaikams gerą džiumbãrą*, LKŽd., II, 742) – garsažodinės kilmės, plg. liet. *džiùmt*, *džiùng* 'interj. tvinkt', *džiumbãryti* 'mušti', *džiungãryti* 'mušti, lupti (virveliniu diržu)'.

Liet. *gáirinė* 'ilgas žabas gyvuliams varinėti' (LKŽd., III, 33), plg. liet. *gáirė* 'kartelė, kaištis, smaigas', plg. t. p. *gáirėti* 'pūsti', *pagáirė* 'vėjo užpučiama vieta'. Tokiu būdu pirminė liet. *gáirė* reikšmė veikiausiai buvo 'vėjarodis, vėtrungė'.

Liet. *gylỹs* 'tokia lazdelė jaučiams ar rambiems arkliams varyti' (LKŽd., III, 301), plg. liet. *gylỹs* 'geluonis', *gìlti* 'leisti gylį, kirsti, kąsti'.

---

[44] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 392.

[45] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 60.

[46] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 54–55.

[47] Lietuvių etnografijos bruožai, p. 96.

Liet. *giñgiras* 'bizūnas' (LKŽd., III, 318) – veikiausiai garsažodinės kilmės, plg. liet. *gìngla* 'aukštas, ilgakinkis žmogus; kas plikomis kinkomis vaikšto', *ginglinėti* 'vaikščioti kaip ginglai', *gingãras* 'aukštas, didelis žmogus ar gyvulys', *giñgaras*.

Liet. *gyslinis* 'rimbas, bizūnas' (LKŽd., III, 355), plg. liet. *gýsla*.

Liet. *įnagis* 'botagas, rimbas, vėzdas, virvė', *įnagė*, *įnaginis* (LKŽd., IV, 103) pirminė reikšmė yra 'įrankis, daiktas, kuriuo kas daroma'. Šia reikšme žodis *įnagis* ir plačiausiai vartojamas lietuvių kalboje. Sietinas su liet. *nãgas*, plg. *nagìngas* 'gabus rankų darbams, sumanus' (< 'turįs nagus, su nagais, naguotas'), *panagìngas*, *nagnùs*[48]. Dėl darybos plg. t. p. liet. *įrankis* (: *rankà*), lat. *ìeruocis* (: *ruoka*).

Iš lietuvių kalbos paskolintas ir lat. *ìnagis* 'līdējs, gnīda, cilvęks' (Gramzda, EH, I, 501). Tokia latvių kalbos žodžio reikšmė veikiausiai kilusi iš 'botago, rimbo' reikšmės. Dėl semantikos plg. liet. *bizūnas*, *botãgas*, *bìndza* reikšmes.

Liet. *ýpas* 'pintinis botagas, bizūnas' (LKŽd., IV, 129), *ýpsas* (LKŽd., IV, 133), plg. liet. *ýpas* 'smūgis, kirtis; randas, dėmė (odoje nuo kirčio)' < Rytų Prūsijos vok. *hīp* 'smūgis, kirtis'[49].

Liet. *jautãgyslis* 'bizūnas (padarytas iš jaučio gyslų)' (LKŽd., IV, 322) < liet. *jáutis* + *gýsla*.

Liet. *kanapìnis* 'botagas', *kanãpinis* (LKŽd., V, 197): liet. *kanãpė*.

Liet. *kiestenius* 'šikšninis botagas su gale pritaisytu švino ar geležies gabalėliu' (LKŽd., V, 755) – užfiksuotas K. Širvydo žodyno 1642 m. leidime:

„Baſałyk. Plumbata. ac. flagellum plumbum annexũ in extremo habes. Botagas śikßnynis galy świnu turis kieſtenius" (Dic., 8, 102).

Šio pavadinimo šaltinis yra lenk. *kieścień*, kuris savo ruožtu atėjęs iš tiurkų - totorių kalbų, plg. Kazanės tot. *kistän* 'Keule, Prügel, Stock zum Butterschlagen'[50].

Liet. *kìškojė* 'prie kiškio kojos pritaisytas rimbas, įnagis' (LKŽd., V, 887) < liet. *kìškis* + *kója*, plg. liet. *stìrnakojis*.

Liet. *kliūbìnis* 'karklinis įnagis ar vytis plakti' (LKŽd., VI, 113), *klūbinis*, *klūbìnis* (LKŽd., VI, 161): liet. *kliūbas* 'vytelė kam pinti; susukta šaka ar vytis tvorai tverti ar kam surišti'. Liet. *kliūbas* šaltinis yra lenkų kalba[51], plg. lenk. tarm. *kluby* 'wicie do sczepiania drzewa w tratwy'. Lenkų kalbos žodis savo ruožtu pasiskolintas iš vokiečių[52].

Liet. *kurklỹs* 'rimbas, stirnakojis, bizūnas' akademiniame „Lietuvių kalbos žodyne" užfiksuotas tik iš vieno šaltinio, būtent, S. B. Chilinskio biblijos (1660 m.): „*Tėvas mano plakė jus botagais, bet ašen plaksiu jus kurkliais*" (Ch 2 Krn 10, 14, LKŽd., VI, 955). Ši biblijos vieta panašiai verčiama ir kituose vėlesniuose lietuviškuose biblijos vertimuose, tačiau ten žodį *kurkliais* atitinka kiti liet. *botagas* sinonimai: *dygeis karbočiais* (Karaliaučius, 1816) m.), *dygliuotais rimbais* (Kaunas, 1921 m.).

Žodis *kurklỹs* senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose vartojamas kitokiomis reikšmėmis – 'mažasis karvelis, turklys; skorpionas' (LKŽd., VI, 955). Naująja

---

[48] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 478; P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 112, 224.

[49] K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, p. 57; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 186

[50] F. Sławski, Sł. et., II, p. 175–176; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 562.

[51] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 273.

[52] F. Sławski, Sł. et., II, p. 233–234.

'botago, rimbo' reikšme liet. *kurklỹs* pavartotas dėl lotyniško biblijos teksto įtakos. Lotyniška ši biblijos vieta atrodo taip: „...*pater meus cecidit vos flagellis, ego vero caedam vos scorpionibus*". Bažnytinėje lotynų kalboje žodis *scorpio* vartojamas keliomis reikšmėmis: „1. Skorpion, giftiges Insekt (auch als Sternbild). 2. Kriegsmaschine zum Schleudern von Pfeilen. 3. stacheliger Meerfisch (Apoc. 9, 5). 4. ein Marterwerkzeug: Geissel mit Widerhaken (Quat. Coronat. 8. Nov.)"[53]. Vadinasi, užuot ketvirtosios reikšmės lotynų *scorpio* į lietuviškąjį biblijos vertimą faktiškai pateko pirmąja reikšme, ir liet. *kurklỹs* įgavo naują 'rimbo, botago' reikšmę.

Liet. *linkstìnis* 'lankstus pagaikštis; rimbas' (LKŽd., VII, 546) : liet. *liñkti, lankstùs, linkstìs* 'lanksti kartis lopšiui pakabinti; lingė'.

Liet. *makãras* 'rimbas, pliektuvas, lazda mušti', *mãkaras, màkaras* (LKŽd., VII, 771), *makaĩras* (LKŽd., VII, 767), *makõras* (LKŽd., VII, 781) – gali būti aiškinamas dvejopai. E. Frenkelis jį sieja su liet. *màkaluoti* 'maišyti, mojuoti, mosuoti', *màkaruoti* ir kitais liet. *móti* giminaičiais. Remiantis vien lietuvių kalbos medžiaga, toksai aiškinimas nekeltų abejonių. Deja, panašus botago pavadinimas randamas ir lenkų kalboje: *makarami kilku wycięli, makarem kolejno weźmiecie* (apie 1700 m.), *gdy go z kołka makarym wychłostał* (F. Bohomolecas, 1720–1784)[54].

A. Briukneris aiškina, jog lenk. *makar* tokia reikšme kilo iš asmenvardžio *Makar*. Be mūsų jau minėto asmenvardinės kilmės lenkų kalbos botago pavadinimo *barbara*, A. Briukneris nurodo, jog botago reikšme vartojamas ir rusiškas asmenvardis *Сергей* (*przydatku dam sergiejem po pleczach*, apie 1730 m.).

Vadinasi, ir liet. *makãras* galėjo būti paskolintas iš lenkų kalbos. Vėliau liaudies etimologijos būdu šis botago pavadinimas galėjo būti siejamas ir su veiksmažodžiais *màkaruoti, mãkaruoti, makarúoti* ir kt. Tiek su šiais veiksmažodžiais, tiek ir su botago pavadinimu gali būti siejamas ir liet. *mãkaras* 'nerimtas žmogus, makalis, pliuškis; kas nuolat juda, muistosi, visur maišosi', *mãkaris*.

Liet. *makãras* lenkiškumu suabejoti verčia toji aplinkybė, kad lenk. *makar* 'botago' reikšme labai siaurai vartojamas: tokio žodžio visiškai nerandame didžiuosiuose lenkų kalbos žodynuose (S. B. Lindės, J. Karlovičiaus, J. Karlovičiaus–A. Krymskio – V. Niedzviedzkio, V. Doroševskio). Vadinasi, yra įmanomas ir atvirkščias skolinimosi kelias (tada lenk. *makar* neturėtų būti siejamas su asmenvardžiu). Tiksliai nežinant lenk. *makar* 'botagas' geografijos, žinoma, tai tvirtinti yra sunku. F. Bohomolecas, kurį mini A. Briukneris, yra ilgesnį laiką mokęsis ir dirbęs Vilniuje, todėl į jo raštus toks žodis per vietinę lenkų kalbą galėjęs patekti ir iš lietuvių kalbos.

Kad liet. *makãras* galėtų būti savas žodis, gal būt, liudytų ir liet. *matãras*, kurio reikšmės ir vartosena nuostabiai sutampa su liet. *makãras*.

Liet. *mẽtena* 'bizūnas, botagas' (Joniškis), *mẽtėnas* (Mažeikiai, Šatės), *mètamasis* 'diržas, rykštė ar apskritai kuo mušama' (Šakyna, Vegeriai) – skoliniai iš lat. kalbos, plg. lat. *mętamais* 'lazda mušimui', lat. *mest* 'mesti, mušti'[55].

Liet. *myžìnis* 'rimbas, bizūnas', *mỹžinis* (Kairiai, Pociūnėliai), *myžẽklis* 'mušimo įnagis, rykštė, rimbas, bizūnas' (Grūžiai), *myžeklìnis* (Skaudvilė), *myžõklis* (Gargždai) : liet. *myžẽklis* 'penis', *mỹžti* 'šlapinti', dėl semantikos plg. liet. *biñ-*

---

[53] A. Sleumer, Kirchenlateinisches Wörterbuch, Limburg a. d. Lahn, 1926, p. 703.

[54] A. Brückner, Sł. et., p. 15.

[55] A. Sabaliauskas, LKK, VIII, p. 104.

balas, lat. *mętamais* 'ein Stock zum Schlagen': lat. *mętamais* 'das männliche Glied', lenk. *pyta* 'penis': lenk. *pyta* 'trumpas botagas' ir kt.

Liet. *pavarõklis* 'botagas' (Rumšiškės): liet. *pavarýti*.

Liet. *rãpnykas* 'ilgas botagas trumpu kotu, bizūnas' (Gižai, Kapsukas, Liudvinavas, Pandėlys, Raseiniai, Veiveriai), *rãpninkas* (Višakio Rūda) yra skolinys iš lenkų kalbos, plg. lenk. *harapnik* 'bicz z długim sznurem'. Forma *rãpninkas* atsirado lietuvių kalbos dirvoje dėl priesagų *-inyka-*, *-ininka-* gretimo vartojimo.

Iš lenkų kalbos šis mušimo įnagio pavadinimas pateko ir į kai kurias kitas slavų kalbas, plg. rus. *арапник*, ukr. *гарапник*, baltr. *арапнік*, ček. *harapnik*.

Lenkų kalboje šalia formos *harapnik* vartojama ir formos *harap*, *herap*, kurių pirminė reikšmė buvusi medžiotojų sušukimas šunims, varant juos atnešti grobio. Lenkų *herap* (užfiksuota ir forma *herab*), daugelio tyrinėtojų nuomone, kilusi iš vok. aukšt. *herab* 'žemyn'[56]. Tačiau kai kurios lenkų kalbos žodžio reikšmės ('grobis, plėšimas' plg. lenk. *już po harapie* 'już po wszystkim, za późno') verčia abejoti tokiu aiškinimu, ir todėl, gal būt, teisus F. Slavskis, teigdamas, jog dalis lenkų kalbos žodžio reikšmių būtų lengvai paaiškinamos, jo šaltiniu laikant turk. *harap* 'išnaikinimas, nuniokojimas, nusiaubimas'[57].

Liet. *rim̃bas* 'botagas, storas botagas, virvagalis, botago virvelė, rykštė' (Griškabūdis, Kapsukas, Merkinė, Naumiestis) – lietuviškos kilmės žodis, sietinas su liet. *rem̃bti* 'tingiam darytis', *rémbėti* 'tingiam darytis; kietėti, suaugti', *rum̃bas* 'randas (žaizdai užgijus ar sukirtus kuo)', *rambùs* 'nerangus, nevikrus'[58].

Liet. *stìrnakojis* 'rimbas su stirnos kojos kotu', *stirnakõjis* (Mažeikiai, Raseiniai, Rokiškis, Šiluva), *stirnìnis* (Dusetos, Kupiškis), *stirnìnė* (Baisogala), *stìrninas* (Skrebotiškis), *stirnókas* (G. H. F. Nesselmann, Wb., 502; F. Kuršaitis rašo *stirnõkas*, kartu nurodydamas, jog gyvojoje kalboje tokio žodžio nėra girdėjęs, Wb., 406) < liet. *stìrna* + *kója*. Nesudurtinės formos veikiausiai yra naujesnės, atsiradusios iš sudurtinės formos *stìrnakojis*.

Liet. *šmìkis* 'botagas' (Klaipėda, Upyna), plg. liet. *šmìkis* 'die Vorschnur an der Peitsche' (Chr. Mielcke, Wb., I, 279; F. Kurschat, Wb., 391; G. H. F. Nesselmann, Wb., 528); 'virvelės galiukas prie botago, iš linų nuvytas' (Dovilai, Gaurė) – skolinys iš vokiečių kalbos, plg. vok. *Schmicke* 'Ende der Peitschenschnur'[59].

Liet. *šmìkis* 'botago' reikšmė atsirado jau pačioje lietuvių kalboje.

Lietuvių kalbos tarmėse žodis *šmìkis* labai plačiai vartojamas 'nenaudėlio, neišmanėlio, nerimto žmogaus' reikšme. E. Frenkelio žodyne spėjama, jog tokiai reikšmei atsirasti galėjęs turėti įtakos lenkų kalbos žodis *smyk* 'berniokas, nenaudėlis'. Tačiau, prisimenant botago ir su juo susijusių sąvokų pavadinimų semantinę raidą, 'nenaudėlio' reikšmė lietuvių kalboje galėjusi atsirasti ir be kokios nors pašalinės įtakos.

Daug įvairios kilmės varymo bei mušimo įnagių pavadinimų esama būdingų tik latvių kalbai:

Lat. *âdainīca* 'lederne Peitsche', *âdenīca*, *âdaunīca* (EM, I, 236; EH, I, 192), plg. lat. *âda* 'der Balg, das Leder', liet. *óda*.

[56] A. Brückner, Sł. et., p. 168; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 22.

[57] F. Sławski, Sł. et., I, p. 402–403.

[58] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 111; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 696.

[59] K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, p. 130; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1013.

Lat. *atvītene* 'eine zurückgeflochtene Peitschenschnur; eine Kosakenpeitsche' (EH, I, 181), plg. lat. *atvît* 'losflechten, trennen'.

Lat. *baĩce* 'eine kurze, dicke Peitsche', *baĩcene* (EM, I, 249), J. Endzelyno nuomone, veikiausiai perdirbta vok. *Peitsche* (wohl eine Umbildung von d. *Peitsche*). Dėl žodžio pradžios *b-* ir *p-* santykio plg. lat. *brusaks* 'der Prussak', lat. *bakšķis*: lat. *pakš(ķ)is*, lat. *bęka* : lat. *pęka*, lat. *bires* : lat. *pires*, lat. *blakts*, liet. *blãkė* : lat. *plakts* ir kt.[60]

Vok. *Peitsche* savo ruožtu yra skolinys iš slavų (randamas jau XIV a. vokiečių kalbos paminkluose)[61].

Lat. *bembele* 'eine Peitsche, namentlich die Peitsche der Zigeuner' (EM, I, 278), *bèmbele* 'ein Knüttel (zum Schlagen)' (EH, I, 212), plg. lat. *bèmbelis* 'ein Schimpfwort (in Bezug auf Menschen (vom kleinen, hässlichen, dickbäuchigen Kindern), Tiere (von dickbäuchigen Kälbern und Pferden) und verkrüppelte Bäume', *bembere* 'ein Mädchen von kleinem Wuchs', *bemberis* 'ein knotiger Baum; eine krumme, schlecht gewachsene Birke', plg. t. p. liet. *bim̃bilas*.

Lat. *biktala* 'die Zigeunerpeitsche' (EM, I, 295), *biktiņš* 'Prügel', *nùobiktalât* 'durchprügeln' gali būti garsažodinės kilmės žodžiai, plg. lat. *bika*, *biku* 'Interj., ein Stossen, Schlagen bezeichnend', *bikât kājas* 'mit den Füssen auf den Boden schlagen' (EH, I, 218).

Lat. *cùcine* 'eine Peitsche zum Schweinenhüten' (EH, I, 280), plg. lat. *cũka* 'das Schwein'.

Lat. *čuñčurs* 'eine zu kurze Peitsche' (EM, I, 421), plg. lat. *čunčurs* 'etwas Verwickeltes, Zotteliges der Knäuel, der Klumpen; einer der sich sehr warm anzukleiden pflegt', *čunčuris* 'jem. dem die Arbeit nicht von statten geht', *čuñčuriski* 'gekrümmt'.

Lat. *derža* 'eine kurze Peitsche, deren Stiel aus einem Ziegen- oder Hasenfusse besteht Setzen; eine grosse Peitsche, eine Zigeunerpeitsche' (EM, I, 458), J. Endzelyno nuomone (su?), iš pradžių reiškęs odinį botagą, plg. liet. *diržas*.

Lat. *dim̃ba* 'Oschsenziemer' (EM, I, 467) veikiausiai reikėtų sieti su lat. *timbā* 'etwas langsam machen' (*nu timbā, timbā!* sagt man um ein faules und schwaches Pferd anzutreiben); mit Mühe tragen', *timba* 'ein Stoff, der dicker ist, als gewöhnlich'.

Lat. *diņķene* 'eine Reitpeitsche aus einem Ochsenziemer', *diņķavnica*, *diņķenice* 'ein Ochsenziemer; eine Reitpeitsche aus einem Ochsenziemer' (EH, I, 321), plg. lat. *diņķis* 'das männliche Zeugungsglied (besonders eines Ochsen)' < vid. vok. žem. *dink* 'penis'.

Lat. *dratka* 'eine Peitsche; die Rüge' (EM, I, 491) veikiausiai reikėtų sieti su lat. *drãte* 'der Draht' < vid. vok. žem. *drāt*, plg. lat. *drãtêt* 'schelten', *dràtît* 'schlagen, *prügeln*', *drãtējiens* 'die Rüge = bãriens' (EH, I, 331), plg. t. p. liet. *dratìnis*.

Lat. *duřtene* 'eine dicke, scharfe Reitpeitsche; ein Prügeln' (EM, I, 520): lat. *duřt* 'stechen, stossen', liet. *dùrti*.

Lat. *dzęnamais* 'etw., womit man treibt, ein Stock, eine Peitsche u. a.' (EM, I, 544): lat. *dzìt* 'treiben, jagen'.

---

[60] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 251–252; V. Kiparsky, Scando-slavica, 14, p. 73–97.

[61] F. Kluge, Et. Wb., p. 537.

Lat. *džala* '?' (*čigānam brėnga džala* BW. 33554, 6, EH, I, 365) veikiausiai < lat. *džañdžala*.

Lat. *džañdžala* 'die Zigeunerpeitsche', *džandala* (EM, I, 563), *džandželīte* (EH, I, 365), *džendžala* (EM, I, 563), *džendžele* (EH, I, 365), *džiñdžala* (EM, I, 564; EH, I, 365), *džindžauska* (EM, I, 564), *džiñdža* 'eine Weiden- od. Birkengerte oder eine Peitsche' (EH, I, 365), plg. t. p. *džandžalât* 'schlagen', *džañdžalêt*, *džendžalât*, *džìndželêt*, *džindžuôt*, *džindžalât*, *džindžalêt*, *džindžinât* 'die Peitsche schwingen', *džindžalnieks* 'ein Zigeuner'. Veikiausiai garsažodinės kilmės žodžiai, plg. lat. *džindž* 'Interj. zur Bezeichnung eines klirrenden Lautes', *džiñdžêt* 'klingen', *džiñdžulis* 'eine schlechte Glocke; eine Taschenuhr', plg. t. p. liet. *džendžiõras*.

Lat. *elvete* 'eine Hirtengerte, Rute zum Prügeln' (EM, I, 569), plg. liet. *elvỹtos* 'beržinė sūpynės kartis', *alvytà* 'susukta vytis (karklas)', lat. *elvede* 'ein junger, armdicker Tannenbaum, dessen dünnes Ende, in eine *klūga* verwandelt, zum Befestigen der Flösser am Ufer dient', gal būt, ir pr. *aloade* 'Haspe = Türband, mittels dessen die Tür in die Angeln gehängt wird' (Elbingo žodynėlio 541 žodis)[62].

Lat. *ganeklis* 'die Hirtenrute' (EM, I, 599), *ganenīca* (EM, I, 600) : lat. *gans* 'der Hirt', *ganît* 'hüten, weiden'.

Lat. *griņdža* 'eine Zigeunerpeitsche' (EH, I, 406) galėjo kartais disimiliacijos būdu atsirasti iš lat. *džiñdža*.

Lat. *kaĩtine* 'die dicke, lederne Kosakenpeitsche' (EM, II, 145) : lat. *kaĩt* 'schmieden; schlagen; beschlagen'.

Lat. *kaũka* 'eine Zigeunerpeitsche' (EM, II, 173): lat. *kàukt* 'heulen', plg. t. p. lat. *kaũka* 'das Geheul, der Sturmwind; der Schreihals, der Heulende, ein Weinerlicher Mensch'.

Lat. *kazãcene* 'die Kosakenpeitsche' (EM, II, 183) : lat. *kazãks* 'der Kosak'.

Lat. *līcene* 'die Peitsche' (EM, II, 476) – J. Endzelynas sieja su lat. *lìkt* 'sich biegen, krumm werden, sinken, knicken'.

Lat. *liêtene* 'eine kurze Peitsche' (EM, II, 507) – J. Endzelynas abejodamas sieja su lat. *liêt* 'giessen; hauen, schlagen'. Siejimas labai patikimas, plg. *liêt kam par galvu*; *liêt kam ar rīksti pa pakaļu* (EH, I, 757).

Lat. *luñte* 'die Peitsche', *lùntaga* (EM, II, 514) – skolinys iš vokiečių kalbos[63], plg. vok. *die Lunte* 'dagtis, knatas; uodega (medžiotojų kalboje)'. Forma *lùntaga* veikiausiai atsirado pagal formą *pàtaga*.

Lat. *luotęga* 'eine Peitsche; eine Rute, ein Stock, eine grosse Rute' (EH, I, 768), *luõtaga* 'die Rute, etwas zum Schlagen (ein Strick, eine Peitsche)' (EM, II, 528–9, EH, I, 768), *lũtaga* (?) 'eine biegsame, geschmeidige Rute' (EM, II, 520) : lat. *luotât* 'schlagen'. Gali čia kartais būti ir savotiškai „sulatvintos" lat. *lùntaga* formos.

Lat. *miseklis* 'eine Zigeunerpeitsche' (EH, I, 818), gal būt, reikėtų sieti su lat. *mìzeklis* 'die Harnröhre', *mìzeknis* 'das männliche Geschlechtsglied (von Hengsten, Stieren, Schafböcken)', *mìslis* 'das männliche Glied, namentlich der Pferde', plg. liet. *myžėklis*. Iš kitos pusės, yra įmanoma lat. *miseklis* sieti su lat. *mizuôt* 'hauen, schlagen, prügeln', kurio pagrindinė reikšmė yra 'abrinden, abschälen' (plg. lat. *misuot* (?) = *mizuôt*). Dėl lat. *mizuôt* reikšmės pasikeitimo plg. liet.

---

[62] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 429; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 120–121; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 140.

[63] J. Sehwers, Sprachlich - kulturhistorische Untersuchungen, p. 74.

lùpti 'imti žievę, luobą, kevalą'→'mušti, į kailį duoti'. Tačiau pirmasis aiškinimas, atrodo, yra labiau įmanomas.

Lat. *peĩzere* 'die Peitsche' (EM, III, 193; EH, I, 219), plg. lat. *pèizêt* 'vergeuden', *peizât* 'verspotten, materiell schädigen', *peiza* 'dünnes Bier', *peizeris* 'ein leichtsinniger, dummer Mensch', *peĩzums* 'einer der lärmt, Radau macht'.

Lat. *pempe* 'eine kurze Peitsche' (EM, III, 199), plg. lat. *pempe* 'der kurze Schwanz der Schweinen, Stumpfschwanz der Pferde', *pempele* 'ein kleines, dickes Mädchen; ein Mensch von untersetztem Körperbau' (EH, II, 222), *pempis* 'der Bauch, ein dicker Mensch', *pimpis* 'männliches Glied'. Toliau šie žodžiai sietini su lat. *pempt*, *pampt*, lie. *pam̃pti*.

Lat. *pĩcka* 'eine Peitsche; eine geschmeidige Rute', *pìcka* (EM, III, 230) – senuosiuose latvių kalbos paminkluose (G. Mancelio, G. Elgerio, J. Langijo raštuose), o gana dažnai ir tarmėse aptinkamas žodis. Jo šaltinis vok. žem. *pietske* 'Peitsche'[64]. Iš vok. žem. *pietske* kilo ir est. *piitsk*.

Lat. *piķene* 'ein Instrument zum Schlagen; eine kurze (geteerte) Peitsche' (EM, III, 214), pastaroji reikšmė rodytų, jog *piķene* iš pradžių reiškęs derva išteptą („pikiuotą", lat. *piķis*, liet. *pìkis*, est. *pikk* < vid. vok. žem. *pik*) botagą, plg. t. p. lat. *piķenêt* 'mit der Peitsche schlagen'.

Lat. *pipa* 'die Peitsche' (EM, III, 221), *pipka* 'die Peitsche; ein zusammengedrehtes Tuch, damit man schlagen kann' (EM, III, 222) veikiausiai sietini su lat. *pipis* 'die Ecke, der Zipfel eines Getreidensackes; das männliche Glied', *pipiņš* 'eine deminutivische Bezeichnung des männlichen Gliedes', *pipaste* 'eine Kuh mit kurzem Schwanz', plg. t. p. lat. *pipât* 'peitschen', lat. *pipka* 'ein Säufer, Trunkenbold'.

Lat. *plenica* 'eine flache Lederpeitsche', *plenīca*, *plenīce* (EM, III, 336), *plenica* 'peramais rīks vęrgu laikuos' (EH, II, 291) < rus. *пленица* 'плетеница': rus. *плести* (В. Даль, Сл., III, 123).

Lat. *ringuotne* 'eine Art Peitsche mit kurzen Stiel' (EM, III, 528), plg. lat. *riñgalts* 'der Sattel-, Rinngurt', *ringuts* < vok. Rinngurt[65].

Lat. *sipsna* 'eine starke Rute, auch – ein Riemen zum Prügeln (=*siksna*)' (EM, III, 842) K. Būga siejo su liet. *šipulỹs*, *šìpti*[66], J. Endzelynas buvo linkęs sieti su skr. *śiphā* 'dünne Wurzel, Rute' arba *śēpaḥ* 'penis'. Mums atrodo, jog, laikant žodžio *sipsna* reikšme 'ein Riemen zum Prügeln', būtų įmanoma jį aiškinti kilus iš *siksna* (=liet. *šikšnà*).

Lat. *sislis* 'ein Stock, überhaupt ein Instrument zum Schlagen' (EM, III, 849): lat. *sist* 'schlagen'.

Lat. *sitamais* 'etwas, damit man schlägt, ein Knüppel' (EM, III, 849, 850): lat. *sist* 'schlagen'.

Lat. *skabene* 'was zum Schlagen dient=sitamais' (EM, III, 863) J. Endzelynas linkęs sieti su lat. *skabît* 'Äste abhauen, (be)kappen', plg. lat. *atskabene* 'ein abgebrauchter Badstubenquast' (EM, I, 191).

Lat. *strūpene* 'eine Hirtenrute', *strùpene* (EM, III, 1098) J. Endzelynas linkęs sieti su lat. *strupjš* 'kurz abgestutzt, kurz angebunden'.

---

[64] J. Sehwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, p. 89.

[65] Ten pat, p. 101.

[66] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 600, II, p. 316, 618.

Lat. *šķęste* 'eine (lange) Rute; eine Hirtenrute (mit schlanken Zweigen); eine Strohdachrute' (EM, IV, 29) mėginama sieti su liet. *sketerà* 'gyvulio nugara, kūbrys; kūbrio šeriai', rus. *щетина* 'šeriai'[67].

Lat. *šķina* 'eine Rute, eine Hirtenrute, eine dünne und lange Stange, eine Angelrute, eine Strohdachrute', *šķinaga* 'eine Hirtenrute, eine lange Rute zu Wispeln oder Körbeflechten, eine Angelrute' (EM, IV, 41; EH, II, 636) J. Endzelynas linkęs sieti su lat. *šķīt* 'abblatten, abstreifen, abpflücken'.

Lat. *šmīkšenīca* 'eine Rute od. Peitsche' (EH, II, 649) : lat. *šmīkstêt* 'knallen, klatschen, schnalzen, pfeifen' (plg. *braucuot pātaga pa gaisu* (*gar ausīm*) *vien šmīkstēja*), *šmīkšêt*.

Lat. *švaka* 'eine Rute, ein biegsamer Stock zum Schlagen' (EM, IV, 113) – veikiausiai garsažodinės kilmės, plg. lat. *lędus saka*: *brika braka*; *zuobeniņi švika švaka* (BW. 31971 var., EM, IV, 113).

Lat. *vebiķis* 'sitamais' (EM, IV, 514), plg. lat. *vebe* 'ein fingerbreites, aus Schnüren gewebtes Band'.

Lat. *vembele* 'eine Rute; eine dicke Rute; eine kurze, dicke Rute zum Schlagen; eine Hirtenrute', *vembelis* (EM, IV, 536), *vembele* 'ein kürzer Knüppel' (EH, II, 770) – skolinys iš Pabaltijo suomių, plg. est. *vemmal* (kilm. *vemble*) 'Prügel, Knütel', suom. *vempele*[68].

Lat. *zeliga* 'ein Streitkolben; Peitsche mit einem eisernen Kolben' (EM, IV, 704) veikiausiai reikėtų sieti su lat. *zelêt* 'kauen, prügeln'.

Lat. *zipsna* (rašoma ir su *-b-*) 'eine starke Rute; der Riemen, ein lederner Gürtel = siksna' (EM, IV, 725), plg. t.p. lat. *zipât* 'schlagen', *zipene* 'eine Rute', *zipsnât* cschlagen'. Gal būt, lat. *zipsna* reikėtų kildinti iš lat. *sipsna*, o pastarąjį sieti su lat. *siksna*.

Lat. *žebenīca* 'eine lange Hirtenrute' (EM, IV, 799), plg. lat. *žebeklis* 'ein ästiges Holz, ein ästiger Stock', *žabeklis* 'das Stöckchen od. die Dornen, womit man einem jungen Tier das Maul so umzäunt, dass es nicht saugen kann', kurie toliau sietini su liet. *žãbas*, *žabóti*[69].

Vieną mušimo įnagio pavadinimą randame ir prūsų kalbos paminkluose – tai Elbingo žodynėlio 315 žodis – *Brusgis Geysel*. Šis žodis yra parašytas po virvės pavadinimų ir veikiausiai reiškia 'botagą'. Pr. *brusgis* kilmė gana neaiški, veikiausiai, kaip daro R. Trautmanas[70] ir J. Endzelynas[71], jį reikėtų sieti su liet. *brūzgai* 'tankūs, menki krūmai', *brūzgas* 'žabaras, virbas, šakalys', *bruzgõtas* 'pagalys, šakalys', *brūzgulỹs* 'pagalys; kilpa su brankteliu kiaulės snukiui užveržti; pagalys šiaudų kūliams rišti' ir kt. Vadinasi, pirminė pr. *brusgis* reikšmė būtų 'lazda', dėl semantikos plg. vok. *die Geissel* 'botagas': sen. skand. *geisli* 'lazda'[72].

---

[67] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 599, II, 315, 617; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 803–804; M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 450–451.

[68] V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog, p. 286.

[69] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1282–1283.

[70] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 314.

[71] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 154.

[72] F. Kluge, Et. Wb., p. 242.

* * *

Kaip matome, baltų (lietuvių ir latvių) kalbose esama labai daug siauriau ir plačiau vartojamų gyvulių varymo ar mušimo įrankių pavadinimų. Didelė dalis šių pavadinimų į baltų kalbas atėjo iš slavų kalbų (liet. *botãgas*, lat. *pàtaga*, liet. *bizūnas*, lat. *bizūne*, liet. *kančiùkas*, lat. *kaňčuka*, liet. *knùtas*, lat. *knute*, liet. *nagaika*, lat. *ņaika*, liet. *pastaránka*, lat. *pastruņkis*, liet. *pitka*, lat. *pitka*, liet. *pletnià*, lat. *pletne*, liet. *barborà*, liet. *kiestenius*, liet. *rãpnykas*, lat. *plenica*). Į latvių kalbą vienas kitas šios rūšies slavizmas galėjo patekti ir per lietuvių kalbą. Tarp latvių kalbos mušimo įnagio pavadinimų randame ir skolinių iš vokiečių kalbos (lat. *baĩce*, *lunte*, *pĩcka*, *ringuotne*). Lietuvių kalboje jų beveik nepasitaiko (liet. *šmìkis*).

Baltų kalbose esama nemaža garsažodinės kilmės mušimo įnagių pavadinimų (liet. *bim̃bilas*, liet. *bìndza*, liet. *brìčius*, liet. *dženďžiõras*, liet. *džiungãras*, lat. *biktala*, lat. *daňdala*, lat. *džandžala*, lat. *šmīkšenīca*, lat. *švaka*). Artimas semantinis ryšys tarp mušimo įnagio ir membrum virile pavadinimų. Dalis mušimo įnagio pavadinimų vartojama 'netikusio, nerimto žmogaus, valkatos' reikšme.

SUTRUMPINIMAI

I

APh – Archivum Philologicum, I–VIII, Kaunas, 1930–1939.

B – Lexikon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum, darinnen... von Jacobo Brodowskij (XVIII amž. pradžios rankraštis, du tomai).

BB – Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, herausgegeben von A. Bezzenberger, I–XXX, Göttingen, 1877–1906.

E. Berneker, Et. Wb. – Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1908–1913.

BrB – Biblia tatai esti Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Janą Bretkuną Lietuwos Pleboną Karaliaucziuie (1590 m. rankraštis).

BrP – Postilla tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu... Per Jana Bretkuna... Karaliaucziue... 1591.

A. Brückner, Sł. et. – Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków, 1927.

Bt. – S. Bythner, Naujas Testamentas... Karaliaučiuj' Métu MDCCI.

C. D. Buck, Dic. – A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages, Chicago, 1949.

C – Clavis Germanico-Lithuana, rankraštis, parašytas tarp 1673–1701 m.

Ch – S. B. Chilinski, Biblie su didžiu dabojimu perguldita Lietuwos žmonems..., iszspausta Londone 1660 m.

Ch[1] – Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament. Tom II – Tekst, Poznań, 1958.

В. Даль, Сл. – Толковый словарь живого великорусского языка, I–IV, Москва, 1955.

В. Добровольский, Сл. – Смоленский областной словарь, Смоленск, 1914.

DP – Postilla Catholicka... Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą... Wilniui... 1599.

EH – J. Endzelīns un E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I–II, Rīgā, 1934–1946.

EM – K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca, rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I–IV, Rīgā, 1923–1932.

E. Fraenkel, Et. Wb. – Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg–Göttingen, 1955–1966.

Б. Д. Гринченко, Сл. – Словарь украинского языка, I–IV, Киев, 1907–1909.

J. Karłowicz, Sł. – Słownik gwar polskich, I–VI, Kraków, 1900–1911.

J. Karłowicz, A. Kryński i W. Niedźwiedzki, Sł. – Słownik języka polskiego, I–VIII, Warszawa, 1900–1927.

E. Klein, Et. Dic. – A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, I–II, Amsterdam – London – New Jork, 1966–1967.
F. Kluge, Et. Wb. – Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, unter Mithilfe von A. Schirmer bearbeitet von W. Mitzka, Berlin, 1957.
KN – Kniga Nobaznistes Krikščioniszkos... ąntra karta perdrukawota... Kiedaynise... 1653.
F. Kurschat, Wb. – Littauisch-deutsches Wörterbuch, Halle a. S., 1883.
F. Kurschat, Wb., I, II – Deutsch-littauisches Wörterbuch, I–II, Halle a. S., 1870–1874.
KZ – Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begründet von A. Kuhn, I–XXVIII, Berlin, 1852–1885; XXVIII–XL, Gütersloh, 1887–1907; XLI tt., Göttingen, 1907 t. t.
J. Langija Vrd. – E. Blese, Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski – vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku, Rīgā, 1936.
LKK – Lietuvių kalbotyros klausimai, Vilnius, 1957 tt.
LKŽd. – Lietuvių kalbos žodynas, I, red. J. Balčikonis, Vilnius, 1941; II, red. J. Balčikonis, Kaunas, 1947; III–V, atsak. red. K. Ulvydas, Vilnius, 1956–1959; VI–VII, atsak. red. J. Kruopas, Vilnius, 1962–1966; I, 2 leid., atsak. red. J. Kruopas, Vilnius, 1968.
K. Lokotsch, Wb. – Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs, Heidelberg, 1927.
LP – Lingua Posnaniensis, Poznań, 1949 tt.
V. Machek, Et. sl. – Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha, 1957.
M. Mayrhofer, Et. Wb. – Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, I–III, Heidelberg, 1956 tt.
G. Mancelis, Lettus – Lettus, Das ist Wortrbuch, Sampt angehengten täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache... Erster Teil, Riga... M.DC.XXXVIII.
Chr. Mielcke, Wb. – Littauisch-deutsches und Deutsch-litauisches Wörter-Buch..., Königsberg, 1800.
MP – Postilla Lietvwiszka... Wilnivy per Jokubą Morkuną... Metuose... 1600.
Mž – Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams, spaudai parūpino J. Gerullis, Kaunas, 1922.
G. H. F. Nesselmann, Wb. – Wörterbuch der Littauischen Sprache, Königsberg, 1851.
И. И. Носович, Сл. – Словарь белорусского наречия, Санктпетербург, 1870.
И. Я. Павловский, Р.-н. сл. – Русско-немецкий словарь, Рига, 1900.
J. Pokorny, Et. Wb. – Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I, Bern und München, 1959.
А. Преображенский, Эт. сл. – Этимологический словарь русского языка, Москва, 1910 – 1914.
P. Ruhig, Lex. – Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon, Königsberg, 1747.
F. Sławski, Sł. et. – Słownik etymologiczny języka polskiego, I–II, Kraków, 1952–1965.
SP – Šyrwids Punktay sakimu... Teil I: 1629. Teil II: 1644... herausgeg. von F. Specht, Göttingen, 1929.
StB – Studi Baltici, Roma, 1931 tt.
C. Szirwyd – Dictionarium trium lingvarum... Quinta editio... Vilnae... M.DCC.XIII.
Н. М. Шанский, Эт. сл. – Этимологический словарь русского языка, I, Москва, 1963–1968.
M. Vasmer, Et. Wb. – Russisches etymologisches Wörterbuch, I–III, Heidelberg, 1953–1958.
A. Walde, Et. Wb. – Lateinisches etymologisches Wörterbuch, I–II, Heidelberg, 1938–1954

II

air.	– airių	av.	– Avestos
afgan.	– afganų	baltr.	– baltarusių
alb.	– albanų	bulg.	– bulgarų
angl.	– anglų	chorv.	– chorvatų
arm.	– armėnų	ček.	– čekų
aukšt.	– aukštaičių	dial.	– dialektinis

est.	– estų	pranc.	– prancūzų
germ.	– germanų	rus.	– rusų
got.	– gotų	sen.	– senovės
gr.	– graikų	serb.	– serbų
het.	– hetitų	serb.-chorv.	– serbų-chorvatų
ide.	– indoeuropiečių	skand.	– skandinavų
isl.	– islandų	skr.	– sanskrito
isp.	– ispanų	slav.	– slavų
karel.	– karelų	slov.	– slovėnų
kaš.	– kašubų	slovk.	– slovakų
lat.	– latvių	suom.	– suomių
lenk.	– lenkų	tarm.	– tarminis
liet.	– lietuvių	tot.	– totorių
lyv.	– lyvių	ukr.	– ukrainiečių
lot.	– lotynų	veps.	– vepsų
luž.	– lužičėnų	vid.	– vidurio
n.	– naujoji	vok.	– vokiečių
pers.	– persų	žem.	– žemaičių
pr.	– prūsų		

ИЗ ИСТОРИИ ТЕРМИНОЛОГИИ ЖИВОТНОВОДСТВА В БАЛТИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

А. САБАЛЯУСКАС

Резюме

Названия стада. В балтийских языках, особенно в литовском, существует очень много названий стада: литовские – *bandà*, *kaĩmenė*, *guõtas*, *kéltuva*, *pẽkus*, *gyvuliaĩ*, *gývis*, *goniava*, *gonà*, *gaĩdas*, *stõdas*, *armuõ*, *gaibjė*, *pulkas*, *tabūnas*, латышские – *luopi*, *bars*, *ganeklis*, *pulis* и др. Чаще всего это старые слова балтийского происхождения.

Особенный интерес представляет литовск. *bandà*, которое в говорах литовского языка и в письменных памятниках употребляется в следующих значениях: 'стадо', 'хлеба (также лён), посеянные для себя батраком, сыном или младшим братом крестьянина', 'земля, где посеяна *bandà*', 'натуральная прибавка к жалованью батрака', 'натуральное жалованье батрака', 'польза, имущество, достояние, собственность, деньги', 'буханка'. Первоначально литовск. *bandà* по всей вероятности означало 'животное', а из этого значения постепенно развивались другие более новые значения. Литовск. *bandà* зафиксированно в документах, написанных не на литовском языке, еще до появления письменных памятников литовского языка. В разных значениях это слово попало в латышский, а также в славянские языки. В славянских языках это слово встречается и в значениях, неизвестных для литовского языка, так, например, в говорах белорусского и украинского языков слово *бонда* употребляется в значении 'корова, предназначенная в приданое невесте'. Некоторые древнепрусские топонимы и антропонимы как будто свидетельствуют, что и в древнепрусском языке существовало когда-то слово, соответствующее литовскому *bandà*. Литовск. *bandà* многие исследователи связывают с и.-е. **bhendh-* 'связать'. Но семантическая сторона этой этимологии вызывает некоторые сомнения.

Литовск. *kaimenė* 'стадо' следует связывать с литовск. *káimas* 'село, деревня'. Интересно отметить, что даже география данных слов в общих чертах совпадает.

Очень неясного происхождения является литовск. *gúotas* 'стадо'. Как с литовск. *gaujà* 'банда, шайка, свора', *góvėda* 'сброд, толпа', так и с и.-е. **gu̯ou-* 'скотина; скот' его связь очень гипотетическая.

Литовск. *kéltuva* 'скотина; скот' в восточных говорах литовского языка употребляется и в значении 'стадо'. Так употреблялось оно и в древней письменности. Литовск. *kéltuva*: литовск. *kélti* 'поднимать'.

Литовск. *pẽkus* первоначально тоже означало 'скотина; скот', но в древней письменности, а иногда и в говорах, данное слово употребляется и в значении 'стадо'.

Особый интерес представляет тот факт, что литовск. *gyvuliaĩ* 'скот, стадо' образует довольно компактный ареал с белорусск. *жывёла*, польск. *żywioła*. Не исключена возможность, что белорусск. *живёла* в таком значении возникло под влиянием литовск. *gyvuliaĩ*. В древней письменности, а также в литовских островах на белорусской территории в значении 'стадо' употребляется слово *gývis*. Оба эти названия стада неотделимы от и.-е. **gu̯i-* (литовск. *gy-*, слав. *ži-*).

Литовск. *gõniava* 'стадо', *gonà* : литовск. *giñti* 'гнать'.

Литовск. *gařdas* в значении 'стадо' употребляется только в древней письменности. Первоначальное значение этого слова – 'загородка, огороженное место; стойло'. Из данного значения возникло и значение 'стадо'.

Литовск. *stodas*, *tabũnas*, *pulkas* (латышск. *pulks*) являются заимствованиями из славянских языков.

Литовск. *armuo* 'стадо' зафиксировано только в переводе библии, сделанном А. Баранаускасом, где оно возникло под влиянием латинск. *armentum* 'крупный скот; стадо, табун'.

Литовск. *gaibjė* впервые зафиксировано в одном рукописьном словаре XVII века. Оттуда оно попало в рукописьный словарь Я. Бродовского, а отсюда – в словарь Ф. Нессельманна. Но структура данного слова указывает на то, что оно не является достоверным фактом литовского языка.

Латышск. *luõpi* 'стадо': латышск. *luõps* 'скотина, животное' (ср. албанск. *lopë* 'корова').

Латышск. *bars* 'стадо, табун, свора': латышск. *bẽrt* 'сыпать', литовск. *beřti*, литовск. *bãras* 'участок, полоса'.

Латышск. *ganeklis* 'стадо': латышск. *ganît* 'пасти', литовск. *ganýti*.

Латышск. *pulis* в значении 'стадо' возникло из значения 'куча, множество, толпа'.

Вообщее в балтийских названиях стада довольно часто встречается развитие значений: 'множество, толпа'→'стадо', 'животное; скот'→'стадо'.

Названия пастухов. В литовском языке сохранилось древнее и.-е. название пастуха – *piemuõ* (: др.-греч. ποιμήν и др.). Данное название пастуха по всей вероятности употреблялось также в древнепрусском и в латышском языках. Балтийское название пастуха проникло в прибалтийско-финские языки, ср. финск. *paimen* 'пастух' и др.

В литовском и латышском языках употребляются названия пастуха, происходящие от литовск. *ganýti* 'пасти', латышск. *ganît*. Далее эти слова надо связать с литовск. *giñti* 'гнать', латышск. *dzìt*, русск. *гнать* и др.

В литовском языке находим целый ряд названий, происходящих от соответствующих названий домашних животных, ср. *arkliniñkas* 'конепас': литовск. *arklỹs* 'лошадь', *aviniñkas* 'овчар': литовск. *avìs* 'овца', *jáutininkas* 'пастух быков': литовск. *jáutis* 'бык, вол', *karvišius* 'пастух коров', *kárvininkas* : литовск. *kárvė* 'корова' и др.

Литовск. *avčiõrius* 'овчар' < польск. *owczarz*.

Латышск. *šẽperis* 'овчар' < немецк. *Schäfer*.

В литовском языке находим несколько названий старшего пастуха. Чаще всего употребляются названия *keřdžius* и *skeřdžius* (с добавочным *s*, ср. литовск. *kregždẽ* 'ласточка': *skregždẽ*, *keterà* 'шейный гребень': *sketerà* и др.). Данное название старшего пастуха имеет надёжную этимологию: оно связывается с и.-е. **k̂erdh-* 'очередь, стой; стадо'. В древнепрусском языке сохранилось слово этого корня *kẽrdan* (винит. п. ед. ч.) 'время'. В древности данное слово в значении 'очередь, слой' по-видимому употреблялось во всех балтийских языках. Об этом свидетельствует финск. *kerta* 'слой, пласт; раз, однажды', позаимствованное из балтийских языков. Литовск. *keřdžius*, *skeřdžius* довольно часто встречается в русских, белорусских, польских документах, относящихся к Литве.

По своей семантике очень близко к литовскому *keřdžius*, *skeřdžius* стоит и литовск. *dienìnis* 'старший пастух' (: литовск. *dienà* 'день'). Данное название употребляется лишь в небольшом районе восточно-литовских говоров.

Литовск. *viršininkas* 'старший пастух': литовск. *viršùs* 'верх'. В конце XIX века литовский языковед Й. Яблонскис (1860–1930) ввел это слово в литературный язык, придавая ему новое значение – 'начальник'.

Литовск. *bandùlis* 'старший пастух', *bañdžius*, *bandìnis* : литовск. *bandà* 'стадо'.

В лингвистической литературе уже со времён А. Бецценбергера в значении пастуха встречается литовск. *tvarklas*. Данное слово в таком значении дается также и в этимологическом словаре литовского языка Э. Френкеля. А. Бецценбергер слово *tvarklas* взял из рукописи Бреткунасского перевода библии. Но, как нам удалось выяснить, в лингвистическую литературу *tvarklas* в значении 'пастух' попал по недоразумению. Как видно из немецкого издания библии 1549 года, неправильно была истолкована фраза: *„und wie ein Herd on hürten"*. В данной фразе слово *hürten* соответствует немецкому *Hürde*. Следовательно и Бреткунасское *tvarklas* в данной фразе употребляется не в значении 'пастух', а в значении 'загон'.

Литовск. *pastỹrius* 'старший пастух', *pulkaunỹkas*, а скорее всего и *ustõvas* являются заимствованиями из славянских языков.

В литовском языке находим и ряд названий специальных помощников старшего пастуха – *paganìkas*, *pãganas*: литовск. *ganýti* 'пасти', *pavárninkas*, *pavarìnis*: литовск. *varýti* 'гнать', *pìrmininkas*: литовск. *pìrmas* 'первый', *šalìniñkas*: литовск. *šalìs* 'страна'.

Названия хлева. В балтийских языках находим довольно много названий хлева разного происхождения.

В литовском языке наиболее распространенное название *tvártas*. Первоначальное значение этого слова 'огороженное место'. В таком значении данное слово встречается в древней литовской письменности, а также в словарях литовского языка бывшей Восточной Пруссии. Литовск. *tvártas* 'хлев': литовск. *tvérti* 'огораживать'. С литовск. *tvártas* по-видимому надо связывать и др.-прусск. *coaris* (*toaris*).

Литовск. *gur̃bas* в значении 'хлев' употребляется в части восточных говоров литовского языка. В таком значении литовск. *gur̃bas* зафиксировано уже в словаре К. Ширвидаса (издание 1629 г.). Вообще данное слово в говорах литовского языка является очень многозначным – 'корзина, плетенка', 'верх повозки, плетенный из прутьев', 'ясли (для скота)', 'клетка для домашних птиц', 'гнездо', 'конура', 'отдельная часть хлева (для овец, поросят)', 'скотный двор; загон', 'клетка для зверей', 'особый вид улья, покрытого соломой' и др. Происхождение литовск. *gur̃bas* окончательно не выяснено. Нам кажется, что для выяснения происхождения этого слова надо разграничить его значения. Литовск. *gur̃bas* 'хлев', употребляемое в Восточной Литве, является исконным балтийским словом, а *gur̃bas* 'корзина, плетенка', употребляемое чаще всего в Западной Литве, а также другие с *gur̃bas* 'корзина, плетенка' тесно связанные значения в литовский язык проникли из немецкого языка. Латышск. *gur̃ba*, *gur̃bs* в значении хлева не употребляется. Не исключена возможность, что в латышский язык данное слово попало из литовского языка.

Литовск. *kũtė* 'хлев' употребляется в северной части Литвы. Форма *kũts* широко употребляется в латышском языке. Вопрос происхождения этого слова очень сложный. Скорее всего прав Я. Эндзелин, предполагавший, что литовск. *kũtė* может быть заимствованием из латышского языка. На такую возможность указывает и география литовского слова. Более древняя форма латышского *kũts* могла быть **kunt-*, а тогда это название хлева по всей вероятности можно было бы связать с русск. *кут* 'угол, зауголок; вершина или конец глухого захода; угол крестьянской избы, придверный угол', укр. *кут* 'угол, свиной хлев' и др.

Литовск. *staĩdas*, латышск. *stallis*, др.-прусск. *staldis* являются заимствованиями из немецкого языка (ср. нж.-нем. *stall*). С этими названиями хлева Э. Френкель связывал и литовское жемайсткое *staĩnė*, *staĩnėlė*. Но нам кажется, что литовск. *staĩnė*, *staĩnėlė* надо связывать не с литовск. *staĩdas*, а с литовск. *staĩnė* 'конюшня', *stainėlė* (относительно фонетики ср. литовск. *kuĩnas* 'кляча': литовск. *kulnas* 'кляча'). Наше предположение особенно подтверждают тексты литовских народных песень, где употребление форм *staĩnė* и *staĩnė* почти абсолютно совпадает.

Литовск. *pũnė* 'хлев' употребляется в небольшой части Восточной Литвы. В таком значении данное слово уже встречается в словаре К. Ширвидаса (издание 1642 г.). Литовск. *pũnė* употребляется также в значении 'нора, пещера; палатка, шалаш, будка'. В литовских

инвентарях, написанных на русском, польском, белорусском языках, литовск. *punia* чаще всего употребляется в значении 'постройка для сжатого хлеба, сена, соломы'. В подобных значениях употребляется и латышск. *pũnė, pûnis*. Латышск. *pũnis* находим уже в словаре Г. Манцяля (1638 г.). Происхождение данного слова очень неясное. Часть исследователей считают, что это слово позаимствовано балтами из славянских языков, а другая — наоборот: придерживается мнения, что в славянские языки оно попало из языков балтийских. Нам кажется, что последнее мнение является более правдоподобным.

Литовск. *nãmas* в значении 'хлев' употребляется на небольшой территории в средней части Литвы. В таком значении слово *nãmas* находим и в словаре К. Ширвидаса (издание 1642 г.). В подобном значении оно употребляется также в литовских инвентарях, написанных на польском, белорусском, латинском языках. Латышск. *nams* в значении 'хлев' не употребляется, хотя некоторые значения этого слова очень близки значению 'хлев'. Первоначальное значение латышского слова *nams* — 'постройка, в которой было сооружение для отопления, для варки'. В настоящее время как литовск. *nãmas*, так и латышск. *nams* больше всего употребляются в значении 'дом'.

Латышск. *laĩdars* в значении 'хлев' употребляется в западной части Латвии. Первоначальное значение латышск. *laĩdars*, литовск. *laĩdaras* было 'загон'. Из этого значения возникло значение 'хлев'. Литовск. *laĩdaras*, латышск. *laĩdars*: литовск. *léisti* 'пустить, пускать' латышск. *laĩst*.

Литовск. *dañgtis* в значении 'хлев' употребляется лишь в небольшой части средней Литвы. В таком значении данное слово находим и в некоторых памятниках древней письменности. Основное значение литовского *dañgtis* — 'крышка, покрышка; крыша'. Из последнего значения возникло значение 'хлев'. Литовск. *dañgtis*: литовск. *deñgti* 'крыть, покрывать, накрывать'.

Литовск. *kūginỹs* в значении 'хлев' употребляется лишь в немногочисленной группе восточных говоров. В значении 'хлев' данное слово находим уже в сочинениях М. Даукши. Литовск. *kūginỹs* 'хлев': литовск. *kū́gis* 'стог; копна', относительно семантики ср. латышск. *gubenis* 'сенной сарай, пуня': латышск. *guba* 'копна; куча', литовск. *gubà* 'копна'.

Литовск. *abãrės* в значении 'хлев' употребляется на очень небольшом участке средней Литвы. Это слово заимствовано из польского языка, ср. польск. *obora*.

Латышск. *klēvs* 'хлев' употребляется в восточной части Латвии. Оно встречается уже в древней латышской письменности. В латышский язык это слово проникло из славянских языков, ср. русск. *хлев*, белорусск. *хлеў*, польск. *chlew*.

В балтийских языках находим довольно много названий хлевов, предназначенных для отдельных сортов животных.

Литовск. *arklìdė* 'конюшня', *arklìnis, arklìnė, arkliniñkas, arklinỹkas, arklinỹkė*: литовск. *arklỹs* 'лошадь'.

Литовск. *stainià* 'конюшня', *staĩnė, staĩnis, staininė* < польск. *stajnia*; литовск. *stonià* < польск. *stania*.

Литовск. *strãjė* 'конюшня' < немецк. *Streu* 'подстилка, солома'.

Литовск. *kaniušnia, kaniukštė, kaniũkšlė* позаимствовано из славянских языков, ср. белорусск. *канюшня* и др.

Литовск. *kiaulìdė* 'свинарник', *kiauliniñkas, kiaulinỹkas, kiaulìnis, kiaulinỹs, kiaulìnė, kiaulinčius, kiaulinýčia*: литовск. *kiaũlė* 'свинья'.

Литовск. *mìgis* 'свинарник', *migẽlis*, ср. литовск. *mìgis* 'логовище': литовск. *miegóti* 'спать'.

Литовск. *svinárnykas* < белорусск *свінарнік*.

Др.-прусск. *seweynis* 'свинарник': др.-прусск. *swintian* 'свинья', латышск. *sivęns*.

Литовск. *avìdė* 'овчарня', *aviniñkas, avinỹkas, avinỹkė, avìnė, avìkinė, avìkinis, avìkė, avinýčia*: литовск. *avìs* 'овца'.

Литовск. *karvìdė* 'коровник', *karviniñkas, karvinỹkas, karviniñkė, karvìnis, karvinỹs*: литовск. *kárvė* 'корова'.

Названия орудия, служащего для понукания животных. В балтийских языках находим очень много названий кнута, плети, нагайки. Многие названия этих ору-

дий в балтийские языки пришли из соседних славянских языков. Приведем более характерные названия.

Литовск. *botãgas* 'кнут', латышск. *pàtaga*, *pàrtaga* < белорусск. *батог*, ср. также др.-русск. *batogъ*.

Литовск. *bizũnas* 'плеть, нагайка', латышск. *bizũne* < польск. *bizun* или белорусск. *бізун*.

Латышск. *dañdala* 'цыганский кнут', *dandara* — по всей вероятности ономатопоэтического происхождения. Из латышского языка это слово попало в литовский язык, ср. литовск. *dañdaras* 'кнут с узлами'.

Литовск. *kančiùkas* 'плеть, нагайка', латышск. *kančuka* < белорусск. *канчук* или польск. *kańczuk*.

Литовск. *karbãčius*, латышск. *kařbača* может быть позаимствовано как из немецкого, так и из славянских языков, ср. немецк. *Karbatsch*, польск. *korbacz*.

Литовск. *knùtas*, латышск. *knute* < русск. *кнут* или польск. *knut*.

Литовск. *matãras* 'кнут, верёвка, палка, розга': литовск. *mèsti* 'бросить, кинуть, сновать'. Латышск. *matars* скорее всего заимствовано из русского языка.

Литовск. *nagáika*, *náika* заимствовано из славянских языков, ср. русск. *нагайка*, белорусск. *нагайка*. Латышск. *ņaika*, *naikas* могло быть заимствовано как из литовского, так и из славянских языков.

Литовск. *pastaránka* 'толстый кнут, скрученный из несколько верёвок', *pastránka* < русск. *посторонка*, польск. *postronek*. Латышск. *pastrunķis* по всей вероятности позаимствовано из восточных говоров литовского языка.

Литовск. *pitkà* 'короткий кнут, нагайка', латышск. *pitka* < польск. *pytka*.

Литовск. *pletnià* 'плеть', латышск. *pletne* < польск. *pletnia*.

Литовск. *vytinis* 'плетённый кнут', латышск. *vîtine* : литовск. *výti* 'вить, свивать', латышск. *vît*. Не исключена возможность, что в латышский язык это слово попало из литовского языка.

Литовск. *ãkstinas* 'остроконечная палка, служащая для понукания животных': литовск. *ãkstinas* 'колючка', *akstis*. Данное литовское слово по своему семантическому развитию очень напоминает латинское *stimulus*, ср. латинск. *stimulus* 'остроконечная палка, которой погоняли животных': латинск. *stimulus* 'стимул, побуждение, поощрение', литовск. *ãkstinas* 'остроконечная палка': литовск. *ãkstinas* 'побуждение, стимул, толчок'.

Литовск. *barborà* 'такая палка, ремённая плеть, верёвка для привязывания плотов' ≤ польск. *barbara*.

Литовск. *biñbilas* 'кнут', *bimbiras* : литовск. *biñbti* 'жужжать'.

Литовск. *bindza*, *bèndzė* 'кнут' — ономатопоэтического происхождения.

Литовск. *bričius* 'кнут, плеть' — ономатопоэтического происхождения.

Литовск. *džàla* 'плеть, нагайка' — ономатопоэтического происхождения или заимствовано из латышского языка.

Литовск. *džiòlas* 'плеть, кнут' — ономатопоэтического происхождения.

Литовск. *gylỹs* 'остроконечная палка, служащая для понукания животных': литовск. *gylỹs* 'жало', *gìlti* 'жалить'.

Литовск. *giñgiras* 'плеть' — вернее всего ономатопоэтического происхождения.

Литовск. *įnagis* 'кнут, плеть': литовск. *įnagis* 'орудие, инструмент', *nãgas* 'ноготь; коготь', *nagìngas* 'искусный, умелый'.

Литовск. *ýpas* 'плетенный кнут, плеть': литовск. *ýpas* 'удар' < немецк. *Hieb*.

Литовск. *kiestienius* 'ременный кнут со свинцовым или железным куском на конце' < польск. *kieścień*.

Литовск. *kurklỹs* 'плеть' зафиксировано только в переводе библии С. Б. Хилинского (1660 г.). Литовск. *kurklỹs* в древней письменности обозначает 'скорпион'. Как показывает латинский текст библии, латинск. *scorpio* Хилинским было переведено *kurklỹs*, но латинское *scorpio* имеет значение не только 'скорпион', но и 'специальный кнут', так по ошибке Хилинского литовск. *kurklỹs* получило новое значение.

Литовск. *makãras* 'плеть, палка' – или исконно литовское слово (: *makaruoti* 'махать, размахивать'), или заимствовано из польского языка.

Литовск. *mẽtena* 'кнут, плеть' – заимствовано из латышского языка.

Литовск. *myžinis* 'плеть', *myžẽklis*: литовск. *myžẽklis* 'penis', *mỹžti* 'мочиться'.

Литовск. *rãpnykas* 'плеть, арапник' < польск. *harapnik*.

Литовск. *riñbas* 'кнут': литовск. *rémbėti* 'твердеть; рубцеваться; становиться ленивым', *rambùs* 'ленивый'.

Литовск. *stìrnakojis* 'нагайка, плеть' < *stìrna* 'косуля' + *kója* 'нога'.

Латышск. *âdainīca* 'ременный кнут': латышск. *âda* 'кожа, шкура'.

Латышск. *baĩce* 'короткий кнут' < немецк. *Peitsche*.

Латышск. *bembele* 'кнут': латышск. *bèmbelis* 'бранное слово (о пузатых людей или животных)'.

Латышск. *biktala* 'цыганский кнут' – ономатопоэтического происхождения.

Латышск. *diņķene* 'плеть': латышск. *diņķis* 'penis (чаще всего бычий)' < немецк. *dink* 'penis'.

Латышск. *dur̃tene* 'хлыст, кнут': латышск. *dur̃t* 'колоть'.

Латышск. *džañdžala* 'цыганский кнут' – вернее всего ономатопоэтического происхождения.

Латышск. *kal̃tinė* 'плеть': латышск. *kal̃t* 'ковать; долбить'.

Латышск. *kazãcene* 'казачий кнут': латышск. *kazãks* 'казак'.

Латышск. *liêtene* 'короткий кнут': латышск. *liêt* 'лить; бить'.

Латышск. *lunte* 'кнут' < немецк. *Lunte*.

Латышск. *pempe* 'короткий кнут': латышск. *pempe* 'короткий хвост'.

Латышск. *pīcka* 'кнут' < немецк. *pietske* '*Peitsche*'.

Латышск. *piķene* 'кнут': латышск. *piķis* 'дёготь, вар' < немецк. *pik*.

Латышск. *plenica* 'ременный кнут' < русск. *пленица*.

Др. -прусск. *brusgis* 'кнут' – по всей вероятности надо связать с литовск. *brũzgas* 'хворостина, прут'.

Как видим, в балтийских языках встречаются довольно много названий кнута ономатопоэтического происхождения. Довольно близка семантическая связь между названиями кнута (плети) и названиями *membrum virile*. Немалая часть названий кнута (плети) употребляется и в значении 'негодник, бездельник, бродяга'.

Данная часть терминологии животноводства указывает на довольно тесные связи языков балтийских со славянскими.